

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису
УДК 811.111'04 : 81' 367.335

Кхеліл Олеся Ігорівна

**СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В
СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНИЙ ТА
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Дисертація на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Буніятова Ізабелла Рафаїлівна
доктор філологічних наук, професор

ЖИТОМИР – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ.....	16
1.1 Категорія <i>умови</i> в мові.....	16
1.2 Складнопідрядне речення з підрядним умови як проблема теоретичного синтаксису	18
1.2.1 Формально-граматичний та семантичний підходи до визначення складнопідрядного речення з підрядним умови	18
1.2.2 Комуникативно-прагматичний аспект дослідження складнопідрядного речення з підрядним умови.....	29
1.2.3 Генеративна граматики як сучасна методологія дослідження синтаксису	38
1.2.3.1 Обґрунтування вибору напрямку дослідження.....	42
1.2.3.2 Етапи та методика проведення дослідження складнопідрядного речення з підрядним умови в середньоанглійській мові.....	44
1.3 Еволюція складнопідрядного речення з підрядним умови в англійській мові.....	48
1.3.1 Основні теорії виникнення гіпотаксису.....	48
1.3.2 Маркери умовності в діяхронній ретроспективі.....	51
1.3.3 Порядок слів як додатковий маркер умовності.....	55
1.4. Мовна ситуація в середньоанглійській періоді.....	57
1.4.1 Середньоанглійська мова як діалектологічна фаза у розвитку англійської мови.....	58
1.4.2 Жанрові особливості середньоанглійських пам'яток та їхній розподіл за діалектами.....	66
Висновки до Розділу 1.....	71

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА БУДОВА	
СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З	
ПІДРЯДНИМ УМОВИ	74
2.1 Позиційні характеристики підрядної клаузи умови.....	74
2.2 Експліцитне маркування антецедента: домінантний та	
периферійний типи.....	86
2.2.1 Формально-синтаксична характеристика умовного	
сполучника домінантного типу <i>if</i>	89
2.2.2. Формально-синтаксична характеристика умовних	
сполучників периферійного типу.....	97
2.3. Експліцитне маркування консеквента в	
середньоанглійському складнопідрядному реченні з підрядним умови.	99
2.4. Аранжування конститuentів у середньоанглійській	
підрядній клаузі умови.....	108
Висновки до розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	
СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З	
ПІДРЯДНИМ УМОВИ.....	125
3.1. Актуалізація середньоанглійського складнопідрядного	
речення з підрядним умови як складного мовленнєвого акту.....	125
3.1.1 Функціонування складеного і комплексного	
мовленнєвих актів у складному мовленнєвому акті умови.....	127
3.1.2 Функціонування композитного і комплексного	
мовленнєвих актів у складному мовленнєвому акті умови.....	132
3.2 Комунікативні типи середньоанглійського складного	
речення з підрядним умови.....	133
3.3 Градування іллокутивної сили умовного висловлення.....	143
3.4 Функціонування умовних речень релевантності в	
середньоанглійській мові.....	147

3.5 Функціональне навантаження дієслівних форм у фактичних і контрафактичних складнопірядних реченнях з пірядним умови в середньоанглійській мові	156
3.5.1 Особливості функціонування флексивних форм <i>present</i> і <i>past subjunctive</i> у середньоанглійському складному реченні з пірядним умови	156
3.5.2 Особливості функціонування перифрастичних синтаксичних структур з модальним дієсловом у середньоанглійському складнопірядному реченні з пірядним умови	162
Висновки до Розділу 3.....	169
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	200
ДОДАТКИ.....	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

X	вершина відповідної функціональної або лексичної проекції
ФУР	фактичне умовне речення
УРР	умовне речення релевантності
СРПУ	складнопідрядне речення з підрядним умови
$p \rightarrow q$	логічне умовне судження, де p — антецедент (попередній) виконує функцію фактичної чи логічної підстави, q — консеквент (наступний) виконує функцію наслідку
ПРП	принцип розширеної проекції
МА	мовленнєвий акт
КУР	контрафактичне умовне речення
XP'	максимальна проекція
VSO	модель порядку слів, згідно з якою конституенти розташовані в такій послідовності: дієслово, суб'єкт, об'єкт
TP	функціональна проекція, що містить показник часу (флексію)
SVO	модель порядку слів, згідно з якою конституенти розташовані в такій послідовності: суб'єкт, дієслово, об'єкт
SOV	модель порядку слів, згідно з якою конституенти розташовані в такій послідовності: суб'єкт, об'єкт, дієслово
NP	іменна фраза
ME	середньоанглійський мова
CP	проекція, що створює позицію у структурі речення для маркування висловлення іллокутивною силою
c-command	відношення структурного пріоритету
[Spec, XP]	позиція специфікатора функціональної або лексичної проекції
MP	модальна група

ВСТУП

Сучасний стан граматичних студій характеризується посиленням інтересом до пояснення природи реченнєвих утворень, аналізу їхньої дворівневої організації як у синхронії, так і в діяхронії [1; 11; 26; 31; 147; 151; 152; 193]. Синтаксичні дослідження останніх десятиліть містять вагомі здобутки в аналізі механізмів породження речення [7; 156; 192; 197] та його окремих складників [17; 20; 28; 36; 57; 60; 64; 68; 85]. Багатовекторність синтаксичних розвідок передбачає врахування структурних [9; 34; 113; 204], функціональних [16; 26], комунікативно-прагматичних [30; 31; 36; 100; 116; 171] та когнітивних [24; 168] аспектів організації речення.

Сучасні діяхронні синтаксичні розвідки ґрунтуються на здобутках генеративної теорії, яка дозволяє пояснити механізми зміни реченнєвих структур, екзампліфікувати окремі процеси породження складних синтаксичних одиниць, а також взаємозв'язок їх елементів (І. Р. Буніятова, 2004). Попри наявність ґрунтовних праць із теоретичного синтаксису, не достатньо вивченими залишаються питання, пов'язані зі становленням окремих типів складного речення. Ідеться, насамперед, про структурні та функціональні особливості складнопідрядних речень із підрядним умови, які об'єктивують у мові одну з фундаментальних логіко-філософських категорій *умови*. Досягнення попередніх лінгвістичних студій у дослідженні складнопідрядних умовних речень [8; 23; 38; 40; 43; 57; 131; 195; 196] не вичерпують коло проблем, пов'язаних зі СРПУ. Поза увагою дослідників залишилися основні тенденції розвитку складнопідрядного речення цього типу в англійській мові XII – XV ст., а саме: детального аналізу потребують позиційні характеристики підрядної умовної клаузи, структурні та комунікативні особливості імпліцитного й експліцитного маркування антецедента і консеквента, аранжування конститuentів головної та умовної клауз, специфіка переходу мови від флективного до нефлективного маркування умовних відношень, експлікація функціонального навантаження СРПУ.

Актуальність теми дисертації визначає пріоритетність обраної в ній сучасної генеративної методології дослідження, що уможлиблює розкриття механізмів вербалізації людської думки через дослідження синтаксичних структур, недоступних безпосередньому спогляданню, дозволяє схематизувати знання про мову в цілому і висвітлити особливості мовного втілення категорії *умови* зокрема. Необхідність дослідження також спричинює загальна спрямованість історичних студій на здійснення аналізу всього діапазону структурних та функціональних ознак синтаксичних одиниць із залученням свідчень різних періодів їхнього розвитку. Врахування зв'язків між формою, змістом і функцією СРПУ, детальний розгляд векторів і механізмів мовних змін на його прикладі дозволить вирішити ряд питань історичного синтаксису англійської мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідного напрямку "Системно-структурний та когнітивно-комунікативний аспекти дослідження одиниць мови" (0112U002273), що розробляється кафедрою англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка. Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 23.12.2011 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні структурних та функціональних особливостей складнопідрядного речення з підрядним умови в середньоанглійській мові. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження СРПУ;
- розробити методологічний алгоритм дослідження структурних та функціональних характеристик англійського СРПУ XII–XV ст. на засадах Ікс-штрих теорії;

–дослідити експліцитні засоби маркування антецедента та консеквента, визначити позиції породження умовних маркерів та корелятивної проформи в структурі СРПУ;

–систематизувати позиційні характеристики та основні способи аранжування конститuentів головної та підрядної умовної клаузу в СРПУ;

–з'ясувати прагматичні особливості середньоанглійського СРПУ та визначити комунікативні типи речень з непрямою умовою;

–виявити флективні та нефлективні форми маркування умовних відношень в СРПУ, висвітлити процес поступового переходу англійської мови дослідженого періоду із SOV- до SVO-типу на матеріалі СРПУ.

Об'єктом дослідження є складнопідрядне речення з підрядним умови в середньоанглійській мові.

Предмет аналізу в роботі становлять структурні та функціональні характеристики складнопідрядного речення з підрядним умови в середньоанглійській мові.

Матеріалом дослідження слугували складнопідрядні речення з підрядним умови, дібрані методом суцільної вибірки з 71 тексту різних діалектів середньоанглійської мови. Загальна кількість розглянутих одиниць – 3000. У роботі використано періодизацію англійської мови М. Пісанена, згідно якої у межах середньоанглійського періоду виокремлюють ранньосередньоанглійський ME1 (1150–1250) і ME2 (1250–1350) та пізньосередньоанглійський ME3 (1350–1420) і ME4 (1420–1500) підперіоди [196, с. 3]. Для уникнення ситуації подання твору у два періоди, за Л. П. Калитюк, визначаємо такі часові рамки для основних етапів розвитку середньоанглійської мови: ME1 (1150–1250), ME2 (1251–1350), ME3 (1351–1420), ME4 (1421–1500) [36, с. 12–13].

Вибір методів дослідження зумовлений метою, конкретними завданнями та фактичним матеріалом і включає: *індуктивний і дедуктивний методи*, що спонукають формувати висновки на основі аналізу конкретного матеріалу, а теоретичні положення ретельно обґрунтовувати та ілюструвати

мовними даними; *метод суцільної вибірки* – для систематизації та утворення бази матеріалу дослідження; *історичний метод*, що призначений для виявлення еволюційних процесів у структурній будові СРПУ, *метод лінгвістичного опису*, який передбачає дослідження явища безпосередньо в текстах середньоанглійської мови і на цій базі систематизацію та узагальнення структурних і функціональних особливостей СРПУ в англійській мові зазначеного періоду; *метод трансформаційного аналізу*, що входить до процедурного апарату Ікс-штрих теорії, який дозволяє визначити структуру СРПУ середньоанглійської мови; *метод контекстуального аналізу*, залучений для з'ясування змісту СРПУ у текстах різних жанрів середньоанглійської мови; *прагматичний аналіз* – для дослідження контекстуально зумовленого смислу висловлень різних комунікативних типів; *елементи кількісного методу* – для визначення питомої ваги структурних, позиційних та функціональних характеристик СРПУ у досліджуваному періоді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній англістиці здійснено комплексне діахронне дослідження структурних і функціональних особливостей СРПУ в англійській мові XII–XV ст. на засадах розвиненої версії Ікс-штрих теорії з урахуванням надбань прагмалінгвістики. Новим є також інтерпретація досліджуваного матеріалу за такими критеріями: 1) позиційні характеристики підрядної умовної клаузи стосовно головної та особливості структурної будови складнопідрядного речення умови; 2) структурні ознаки умовних сполучників домінантного та периферійного типів; 3) умови та засоби експліцитного маркування консеквента; 4) аранжування стрижневих конститuentів у структурі підрядної умовної клаузи і виокремлення основних моделей порядку слів; 5) актуалізація складнопідрядного речення з підрядним умови в складному мовленнєвому акті; 6) комунікативні типи середньоанглійського СРПУ; 7) функціонування умовного речення релевантності як одного із засобів експлікації непрямої умови; 8) аналітизація дієслівних форм в СРПУ

середньоанглійської мови. *Представлено* структуру складнопідрядного речення залежно від ініціальної, медіальної або фінальної позиції породження підрядної умовної клаузи. *Інвентаризовано* експліцитні умовні маркери антецедента і консеквента, *встановлено* позиції їх породження в структурі речення. *Уперше здійснено* аналіз СРПУ середньоанглійської мови як складного мовленнєвого акту, виокремлено частотні комунікативні типи складнопідрядного речення з підрядним умови. *Новим* є розгляд флективних і нефлективних засобів маркування способу в середньоанглійському СРПУ у зв'язку із загальною тенденцією до аналітизації англійської мови зазначеного періоду. *Розкрито* особливості функціонування умовних речень релевантності.

Наукова новизна одержаних результатів може бути узагальнена в таких **положеннях**, що виносяться на захист:

1. Логіко-філософська категорія *умови*, що відображає об'єктивний зв'язок між явищами об'єктивного світу, вербалізована в СРПУ, в яких головна та підрядна клаузи перебувають логіко-семантичних відношеннях зумовленості. Складне синтаксичне ціле експлікує значення прямої (фактичної, гіпотетичної, ірреальної) і не прямої (умовне речення релевантності) умови. Із позицій Ікс-штрих теорії, яка розглядає СРПУ як конструкцію, що утворює самостійну СР (фразу комплементаризера) і відповідає схемі побудови фразової категорії, структурна будова СРПУ має ряд диференційних ознак – інвентар експліцитних умовних маркерів антецедента і консеквента, позиційні характеристики підрядної клаузи у межах СРПУ, аранжування конститuentів у головній та підрядній клаузах.

2. У середньоанглійській мові експліцитними умовними маркерами антецедента є сполучники домінантного та периферійного типів. Сполучник домінантного типу *if* вживається в однокомпонентній (*if*) та двокомпонентній формі (*if that*), породжуючись у позиції вершини комплементаризера СР. Уживання корелятивної проформи *then* зафіксовано у 13% (з 3000 досліджуваних одиниць) і нерівномірно представлено у середньоанглійських

діалектах. Породження останньої у структурі речення відбувається у позиції специфікатора CP, що уможливорює пояснення структурних та семантичних зрушень в реченні, зокрема, інверсію підмета – присудка головної клаузи, експлікацію унікальності умови, вираженої в антецеденті.

3. Порядок слів у середньоанглійському підрядному реченні умови відповідає загальній тенденції англійської мови XII–XV ст. на становлення SVO-моделі порядку слів і демонструє SVO-, SOV-, VSO-моделі. У досліджуваному періоді превалюючою моделлю порядку аранжування конститuentів є SVO, частотність вживання SOV-моделі протягом чотирьох підперіодів зменшується з 27% (ME1) – 18% (ME2) – 12% (ME3) – 3% (ME4) відповідно. У випадках актуалізації VSO-моделі слів у підрядній умовній клаузі дієслово, за умови відсутності комплементаризера, зазнає пересуву до проєкції CP для отримання ознаки способу.

4. CPY у мовленні актуалізується як складений, композитний або комплексний складний мовленнєвий акт, що складається з двох неоднорідних комунікативних типів висловлення: MA-умови та MA-наслідку. До основних іллокутивних варіацій умовного висловлення належать: умова – припущення (52,5%), умова – констатив (23,3%), умова – промісив (8,3%), умова – прохання (8,3%), умова – квеситив (2,7%), умова – інструкція до дії (2,6%), умова – менасив (1,1%), умова – пропозиція (1,2%), умова – порада (0,9%), умова – запрошення (0,5%), які чутливі до жанрової належності середньоанглійської пам'ятки.

5. Середньоанглійська мова характеризується відсутністю усталених форм на позначення структурно-семантичних відношень умовності між головною та підрядною клаузами, що засвідчено такими даними: 1) вживання індикативних та суб'юнктивних форм у межах одного речення; 2) співіснування флективних і нефлективних маркерів умовності; 3) поступова десемантизація модальних дієслів, що вживаються у головній і у підрядній умовній клаузах; 4) існування модального претерита (термін О.Фішер), додатково маркованого умовною флексією, що експлікує перехід

від флективного до нефлективного способу вираження умовних відношень за моделлю $V+e > M+e V > M V$; 5) ступенева граматикалізація форм *past perfect* і *modal + perfect infinitive* в якості актуалізаторів темпорального аспекта контрафактичної дії. Вживання фактичних і контрафактичних речень в середньоанглійській мові залежить від рівня гіпотетичності висловлення, який градується від реальності, можливості, малоїмовірності до неможливості виконання дії.

6. Умовні речення релевантності (УРР), на відміну від фактичних та контрафактичних, не визначають ступінь можливості виконання дії у консеквенті. Натомість, комунікативними функціями УРР є коментар щодо правдивості інформації, висловленої у головному реченні, зниження рівня категоричності вимоги, прохання з урахуванням бажань і можливостей слухача, отримання дозволу, вираження сумніву, невпевненості стосовно інформації, експлікованої у головному реченні, встановлення контакту, початок розповіді, інтродукція нової ідеї. Функціонування УРР детерміновано жанровою приналежністю середньоанглійської пам'ятки (лицарські романи – 36% (з 510 прикладів), розповіді – 24%, драматичні твори – 20%, дебати – 12%, твори клерикального жанру – 5%, хроніки – 2% та наукові праці – 1%).

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що його результати є внеском у загальну граматичну теорію германських мов, зокрема, розширюють знання про синтаксичну будову та особливості функціонування складного речення у зазначений період розвитку англійської мови. Запропонована у дисертації методика аналізу СРПУ уможливило розширення наявних знань про структуру і функціонування речень цього типу в синхронії та діахронії. Результати наукової розвідки можуть бути використані для виявлення механізмів побудови інших синтаксичних одиниць, що сприятиме розв'язанню низки теоретичних питань історичних студій із синтаксису.

Практична цінність роботи виявляється у можливості застосування основних результатів, теоретичних положень і висновків дисертації у лекційних курсах з історії англійської мови (розділ "Синтаксис"), теоретичної граматики (розділи "Синтаксис", "Складнопідрядне речення), а також у підготовці спецкурсу "Основи генеративного синтаксису". Матеріали дослідження знайдуть застосування під час створення навчально-методичних посібників із теоретичної граматики та історії англійської мови, у процесі написання наукових праць з англійської філології.

Апробацію роботи було здійснено на відкритих засіданнях кафедри англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка, на трьох *міжнародних* конференціях: "Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика" (м. Київ, 2013 р.), "Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість" (м. Острог, 2015 р.), "Science without Boundaries – Development in 21st Century" (Угорщина, м. Будапешт, 2016 р.); на трьох *всеукраїнських* конференціях: конференції, присвяченій пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича "Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу" (м. Житомир, 2012 та 2014 рр.), "Ключові проблеми сучасної германської та романської філології" (м. Луганськ, 2013 р.); на двох *міжвузівських* семінарах "Проблеми генеративної граматики та теорії граматикизації" (м. Житомир, 2012 р.), "Лінгвістика сьогодення: синхронні та діахронні студії" (м. Житомир, 2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження унаочнено у 9 одноосібних авторських публікаціях загальним обсягом 4,4 др. арк.: у 6 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 5 з яких входять до переліку фахових видань, акредитованих ДАК України (3 др. арк.), 2 статтях, опублікованих в іноземних фахових виданнях (1,1 др. арк.) та 1 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях (0,3 др. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списків опрацьованої наукової літератури, джерел ілюстративного матеріалу та додатків. Загальний обсяг дисертації разом із бібліографією становить 211 сторінок, із них текстова частина – 177 сторінок. Бібліографія містить списки використаної літератури (231 позицій, з яких 126 – іноземними мовами) та джерел ілюстративного матеріалу (71 позиція).

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження, визначено актуальність, мету, завдання, методи, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне значення роботи, сформульовано положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи та публікації.

У **першому** розділі розглянуто умову як логіко-філософську та лінгвістичну категорію, проаналізовано основні підходи до вивчення СРПУ у сучасних лінгвістичних парадигмах, обґрунтовано вибір напряму наукової розвідки, визначено порядок застосування та обрані методи дослідження, інвентаризовано основні маркери умовності в діяхронній ретроспективі, наведено жанрові та діалектологічні особливості середньоанглійських пам'яток писемності.

Другий розділ дослідження присвячено аналізу позиційних характеристик підрядної клаузи умови, інвентаризовано сполучники умови домінантного та периферійного типів, встановлено позиції їхнього породження, визначено структурно-семантичні особливості експліцитного маркування консеквента та досліджено дистинктивні ознаки аранжування конститuentів у головній та підрядній клаузах СРПУ.

У **третьому** розділі висвітлені питання, пов'язані з особливостями функціонування СРПУ як складного мовленнєвого акта, виокремлено основні комунікативні типи середньоанглійського СРПУ, визначено функції умовних речень релевантності (УРР), встановлено функціональне навантаження дієслівних форм у фактичних та контрафактичних СРПУ.

У **загальних висновках** підсумовано теоретичні та практичні результати проведеного дослідження; окреслено перспективи подальших досліджень СРПУ в англійській мові.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ

1.1 Категорія *умови* в мові

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки важко уявити без звернення до філософського категорійного апарату, оскільки саме поняттєва база філософії дозволяє осмислити, зрозуміти й пояснити конкретні наукові лінгвістичні факти. Філософського тлумачення вимагає і природа англійського складнопідрядного речення з підрядним умови.

Категорія *умови* є однією з універсальних поняттєвих категорій, що експлікує відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він не може існувати. Сам предмет є чимось зумовленим, а умова є зовнішньою різноманітністю об'єктивного світу [228]. Зміст філософської категорії *умови* корелює зі змістом категорії *причини*, при цьому вони не є тотожними. Відмінність між причиною і умовою є відносною. Кожна *умова* певною мірою є причиною, а кожна причина, з іншого боку, – наслідком. *Умова* – це сукупність незалежних від причини явищ, які обумовлюють існування наслідку, що концентрується в причині [224]. Від *умови* залежить зумовлене, вона уможлиблює наявність речі, стану, процесу, на відміну від *причини*, що неминуче викликає певну дію або її результат, і на відміну від підстави, що є логічною умовою наслідку [226]. *Умова* створює те оточення і обставини, в яких виникає, існує та розвивається певне явище або процес, *причина* безпосередньо породжує останні [228]. Це розуміння *причини* призводить до появи поняття сили як здатності речі (як причини) викликати дещо, тобто спричинювати, генерувати в результаті своєї діяльності зміни [230, с. 365].

Причинново-наслідкові зв'язки відображають реальну, об'єктивно існуючу взаємодію речей і процесів дійсного світу. Викликаний причиною наслідок залежить від умов. Одна і та ж причина за різних умов призводить до різних наслідків. Наслідок містить в собі новий зміст, те, чого не було в

причині, яка не існує до наслідку. До наслідку існують зв'язки і відносини, в яких виникає можливість його появи, вони ще не є причиною, а тільки умовою. Умова перетворюється в причину тільки тоді, коли з'являється наслідок [229].

У процедурному апараті логіки категорія *умови* належить до центральних категорій мислення. Її пов'язують із поняттям умовного судження, в якому віддзеркалюється залежність того чи іншого явища від певних умов, і в якому підстава та наслідок з'єднуються за допомогою логічного сполучника "якщо...то" ($p \rightarrow q$), де p – антецедент (попередній) виконує функцію фактичної чи логічної підстави, q – консеквент (наступний) [41, с. 558]. Для позначення підстави і наслідку використовують також грецькі терміни: протазис й аподозис відповідно. Умовне судження експлікує причинно-наслідкові відношення між двома гіпотезами: причини та наслідку [229]. Якщо два явища пов'язані як умова і зумовлене, то завжди, коли є умова, є і зумовлене, за відсутності зумовленого відсутня й умова [41, с. 556]. Умовне (гіпотетичне) судження в логіці характеризується тим, що в ньому зв'язок між предикатом та суб'єктом залежить від умови, що виражається у наступному судженні; у цьому випадку існує два категоричних судження, істинність одного з яких обумовлює істинність іншого.

Вплив мови на розуміння філософських категорій важко переоцінити. Знаходячи відображення в судженні як акті пізнання навколишнього світу, *умова* втілюється в конкретних синтаксичних одиницях – складнопідрядних реченнях з підрядним умови. Змістова неоднозначність філософської категорії *умови* зумовила існування різноманітних відтінків значень, які, у свою чергу, актуалізуються за допомогою причиново-допустових, умовно-причинових, умовно-допустових, умовно-часових синтаксичних структур. У більшості лінгвістичних досліджень умовність є частиною відношень ширшого класу, що об'єднуються в категорію каузальності. Остання має подвійне значення: у вузькому розумінні – це умова, в широкому – причина певної дії. У реченнях зі значенням зумовленості, тобто причинності в

широкому розумінні, співвіднесені дві ситуації, одна з яких поставлена в залежність від іншої [8, с. 86–90; 79, с. 663].

Уніфікація значення умовності полягає саме в тому, що вона може бути тільки гіпотетичною, а не реальною [78, с. 563]. Оскільки причина обов'язково викликає наслідок, а умова потрібна тільки для його появи, відмінність між значенням причини та умови полягає в гіпотетичності, альтернативності зв'язку між умовою й зумовленим [105, с. 156–158]. Якщо підрядна клауза виражає головне значення речення – умову, то модальність цієї конструкції визначається підрядною частиною – як ірреальна для ірреально-умовних речень і можлива – для потенційно-умовних [8, с. 78–80].

Таким чином, багатогранність умовного значення, його подібність до значення причини становить проблему в потрактуванні умовних складнопідрядних структур, у розбіжності в поглядах на класифікацію цих складних конструкцій та засобів зв'язку їх предикативних частин. Категорія *умови* знаходить своє відображення у складнопідрядних реченнях з підрядним умови, що експлікують залежність наслідку, що виражається в головній клаузі, від умови, що опредметнюється у підрядній клаузі.

1.1 Складнопідрядне речення з підрядним умови як проблема теоретичного синтаксису

1.2.1 Формально-граматичний та семантичний підходи до визначення складнопідрядного речення з підрядним умови. Складнопідрядне речення з підрядним умови неодноразово привертало увагу зарубіжних і вітчизняних лінгвістів [38; 57; 91; 122]. У сучасному мовознавстві накопичений певний досвід дослідження висловлень, які виражають умовні відношення. Однак на сьогодні відсутня однотайна точка зору про те, як назвати відрізок мовлення, в якому експлікується *умова* [23]. У зарубіжних синтаксичних студіях поширений термін умовне речення (*conditional sentence*) [122; 194]. Останнє визначається як синтаксична

структура, що складається із головного та підрядного речень, які об'єднані сполучником *if* або іншим синонімічним сполучником [129; 131, с. 19]. У російському мовознавстві на позначення способу вираження умовних відношень деякі лінгвісти використовують термін *умовна конструкція*, маючи на увазі біпредикативне (біпропозитивне) семантичне утворення, що називає два стани справ, одне з яких безпосередньо залежить від іншого [18; 38; 91]. При цьому наголошується, що термін *умовна конструкція* є набагато ширшим за термін *речення умови*, оскільки перший включає в себе різнорівневі утворення на позначення умови. У межах цього підходу, складнопідрядне речення з підрядним умови постає як одна із конструкцій на позначення відношень умови. У нашому дослідженні ми надаємо перевагу терміну складнопідрядне речення з підрядним умови, трактуючи термін *конструкція* як відносно самостійне цілісне синтаксичне утворення, що складається із компонентів, кількість і характер яких визначається абстрактно і слугує засобом ускладнення речення [26, с. 10; 64, с. 26].

Визначальними у дослідженні СРПУ другої половини ХХ століття у вітчизняному мовознавстві є формально-граматичний і функціонально-семантичний напрями. Прихильники формально-граматичного напрямку головну увагу при дослідженні підрядних речень у цілому приділяють засобам об'єднання їх частин і виокремлюють речення з синдетичним і асиндетичним типами зв'язку. Подальший поділ речень відбувається на основі значення сполучника, який у ньому використовується. Так, О. М. Пешковський розглядає СРПУ з мінімальними коментарями, лише як ілюстрації вживання умовних сполучників, їх етимології та відтінків значень [67, с. 487–489].

Наукові розвідки представників формально-граматичного підходу ґрунтуються на розумінні того, що речення умови належить до двочленних складнопідрядних речень, у яких підрядна частина модифікує головну частину в цілому, на відміну від одночленних речень, що модифікують у підрядній частині один із членів головного речення [71, с. 137].

Незважаючи на те, що формально-граматичний підхід має певні здобутки в дослідженні СРПУ, він не позбавлений деяких суперечностей, що пов'язані з питаннями омонімії і/або полісемії сполучникового інвентарю на позначення умовних відношень, співвідношення форм умовного способу з категорією часу, ігнорування змісту частин складного речення тощо [94].

Подальші дослідження лінгвістів призвели до об'єднання семантичного і формально-граматичного підходів до аналізу засобів вираження категорії способу в цілому і дослідженні СРПУ зокрема, створення функціонально-семантичного підходу до вивчення синтаксичних одиниць.

Представники традиційних граматики у процесі аналізу статусу умовного способу переважно відбувається у напрямку від значення до форми. У цілому визначення граматичного статусу умовного способу в англійській мові сформульовано неоднозначно. Г. Суїт виокремлював наступні категорії способу: дійсний спосіб (*fact-mood*) і спосіб, який виражає загальне значення нереальності (*thought-mood*). Останній залежно від аналітичності або синтетичності своєї форми є умовним (вживання форм *be, were*) або відносним (*should, would+інфінітив*). Дослідник також диференціював пермісивний спосіб (*permissive*), який включав форми з *may*, і компульсивний спосіб (*compulsive*), який включав форми з *be to* [204]. На відміну від Г. Суїта, Г. Курме виокремлює два способи: оптативний (*optative*), який виражає потреби і бажання людини або умови виникнення певних обставин, і потенційний (*potential*), який виражає гіпотетичну дію, що не є фактом дійсності [126, с. 224–228].

О. І. Смірницький розглядає в англійській мові шість способів: наказовий, індикативний, умовний I, умовний II, припустимий і власне умовний. Способи умовний I та умовний II включають синтетичні форми, омонімічні формам минулого часу *be* та *were, knew*, тобто ті форми, які аналізуються у традиційних граматиках як форми *Present* і *Past Subjunctive*. Умовний спосіб I виражає можливу дію, яка може бути нереальною, однак не

суперечить дійсності. Умовний спосіб II використовують для експлікації дії, що не відповідає дійсності і не є реальною [84, с.340–350].

Автори фундаментальної граматики англійської мови детально займалися дослідженням семантики умовних речень (рис. 1), констатуючи існування останніх зі значенням прямої і непрямой умови. Речення зі значенням прямої умови вказують на те, що ситуація, відображена в головному реченні, безпосередньо залежить від виконання умови, експлікованої в підрядному реченні. У реченні з відкритою умовою інформація у головному реченні або відповідає дійсності, або є неістинною. Гіпотетична умова виражає інформацію про те, що умова не є, не була або не буде виконана. У випадках з непрямою умовою, підрядне речення та умова, вказана в ньому, не пов'язані із ситуацією, відображеною в головній клаузі [105, с. 1089–1096]. (див. рис. 1.1)

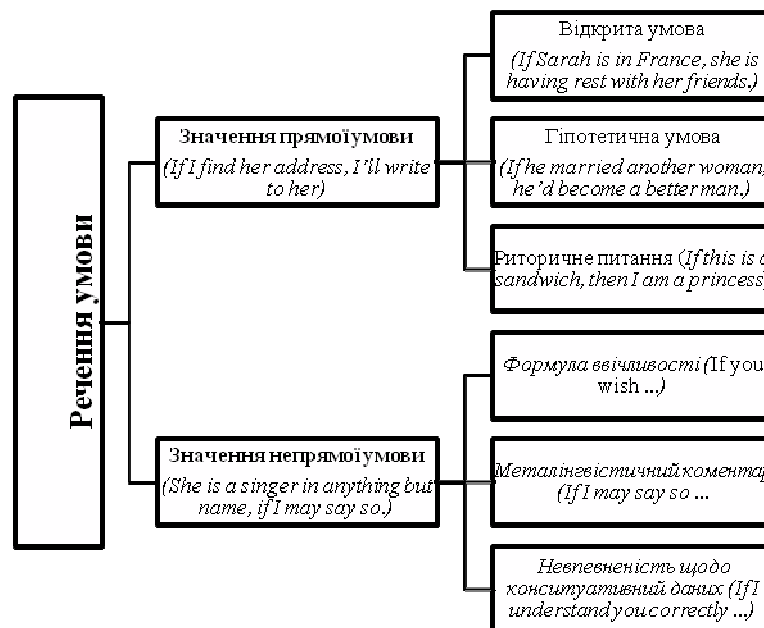

Рис.1.1 Типи умовного значення за Р. Квірком та ін.

Зазначений семантичний поділ речень умови суголосний точці зору, висловленій авторами "Русской грамматики – 80" і "Русской грамматики – 90", згідно з якою специфіка умовного зв'язку полягає в тому, що умовність завжди передбачає гіпотетичність [43].

Вітчизняна лінгвістична традиція кінця минулого століття досліджує умовні речення в їх порівнянні з причинними, визнаючи той факт, що умова

має значення альтернативності, пропонує вибір між двома діями, у той час як причина інформує про певну подію як про здійснений реальний акт [77, с. 63]. У межах функціонально-семантичного підходу об'єктом дослідження є не підрядні речення умови, а складнопідрядні речення, що виражають відношення умови. При цьому умовні відношення є або реальними, або гіпотетичними (з двома варіантами: потенційним й ірреальним). При потенційній умові мовець допускає можливість існування певного положення справ, при ірреальній умові він або виключає таку можливість, або припускає її неможливість [43].

Новітні студії у царині синтаксису також пропонують вивчати СРПУ з урахуванням граматичного і семантичного критеріїв. У цьому контексті інтерес викликає дослідження Ніколаса Решера [194, с. 15–30], в якому було детально розроблено шість основних аспектів дослідження СРПУ. Запропонована вченим класифікація критеріїв дослідження цього типу складного речень була взята нами за основу, однак дещо доповнена у зв'язку із наявністю специфічних СРПУ у середньоанглійській мові:

1. Гносеологічний (інформаційний) аспект. Аналіз СРПУ з когнітивної точки зору слід здійснювати з урахуванням трьох видів інформації, яка може бути експліцитно або імпліцитно представлена в антецеденті:

– достовірна інформація (відповідному повідомленню можна довіряти). Важливою складовою аналізу СРПУ першого типу є їх розгляд з граматичної та семантичної точок зору. Якщо брати до уваги граматичну складову, для таких речень характерним є використання форм теперішнього часу в головному і у підрядному реченнях. Із семантичної точки зору, інформація, закладена у реченні, несе відтінок безсумнівності і впевненості в її відповідності дійсності, тому такі речення називають фактичними. У СРПУ першого типу умовний сполучник *if* може бути замінений на *since*: "*Since p is true, q is*", напр.,

(1) *If (since) he is in Paris, then he is in France.*

– недостовірна інформація (повідомлення не відповідає дійсності, а закладеній у ньому інформації не слід довіряти). СРПУ другого типу демонструють певні відмінності в інтерпретації, що полягають у неістинності та невідповідності дійсності інформації, закладеної в антецеденті ("*If p were true, q would be*"). З точки зору академічної традиції ці умовні клаузи називають контрафактичними, напр.,

(2) *If I were you, I wouldn't go there.*

Слід зазначити, що в контрафактичних умовних конструкціях сучасної англійської мови антецедент формується у минулому часі (*were, had been*), а у консеквенті наявний відповідний маркер умовності (*would, could, might*) [131, с. 49–57].

– невизначена достовірність інформації (правдивість інформації у повідомленні може бути підтверджена через деякий час у результаті застосування відповідних стратегій для визначення її достовірності). У цьому випадку інформація в антецеденті розкриває невизначений статус правдивості або неправдивості консеквентного повідомлення ("*If p is true, q will be*"), і такі умовні речення є агностичними:

(3) *If I have time tomorrow, I will come to you and we will talk.*

На думку Н. Решнера, лише останній тип є реченням умови у чистому вигляді: фактичні умовні клаузи є такими лише за формою, однак не за змістом; контрафактичні речення мають значення умовності, однак виражена умова вже не буде виконана. Агностичні умовні клаузи займають медіальну позицію між фактичними та контрафактичними, тому що мовець не є впевненим в інформації, закладеній у такій клаузі [194, с. 17–20]. Приклад (3) демонструє значення гіпотетичності як базової характеристики будь-якого умовного висловлення.

2. Аспект гіпотетичності. У дослідженні СРПУ необхідно враховувати, що можливість або гіпотетичність виконання певної дії може значною мірою різнитися. Рівень гіпотетичності експліцитно виражається за

допомогою часової форми дієслова, за рахунок використання різних сполучників і модальних слів. Порівняємо наступні речення:

(4) *When she invites me to the dinner tomorrow, I will finally meet her.*

(5) *If she invites me to the dinner tomorrow, I will finally meet her.*

(6) *If she invited me to the dinner tomorrow, I would finally meet her.*

(7) *If she had invited me to the dinner tomorrow, I would finally meet her.*

Хоч приклади (4)–(7) презентують фактично гомогенне інформативне повідомлення про взаємозв'язок між запрошенням на вечерю і знайомством із суб'єктом, йдеться про градацію рівня гіпотетичності цих речень: з кожним наступним факт запрошення на вечерю набуває все більшого відтінку проблематичності й сумнівності. У прикладі (4) безсумнівним є те, що інформація, закладена в антецеденті буде реалізована, однак у кожному наступному реченні ймовірність зменшується, відповідно рівень гіпотетичності збільшується. Можна стверджувати про існування чотирьох основних рівнів гіпотетичності:

1) реальність дії (4). Статус антецедента чітко визначено, мовець упевнений, що певна особа запросить його на вечерю;

2) реальна можливість виконання дії (5). Статус антецедента є відкритим – мовець не впевнений/сумнівається, що його запросять на вечерю;

3) незначна вірогідність дії (6). Статус антецедента сумнівний – мовець змушений думати, що його не запросять на вечерю;

4) неможливість виконання дії (7). Антецедент експлікує нереальну умову.

Для більш чіткого розуміння механізму співвіднесення речень умови з відповідним рівнем гіпотетичності, слід розглянути граматичні особливості кожного типу СРПУ: у сучасній англійській мові для вираження реальної дії використовують часові форми *present – present*; для експлікації реальної можливості виконання дії *present – shall / will + infinitive*; на позначення віддаленої можливості виконання дії використовують *indicative past – would*

+ *infinitive*, і такі речення виражають значення невисокої ймовірності виконання дії; слідом за Н. Решнером ми стверджуємо, що неможливість виконання дії у сучасній англійській мові актуалізується за допомогою конструкції *past perfect – would + perfect infinitive*.

3. Темпоральний аспект. У багатьох випадках темпоральні сполучники (*when, whenever, as soon as, after etc.*) використовуються у підрядних клаузах для вираження умови. Цікаво, що у таких клаузах відбувається симбіоз темпорального і умовного значень. Приклад (8), з одного боку, завдяки вживанню темпорального сполучника підкреслює те, що дія у головній клаузі можлива лише після дії, вираженої в підрядній клаузі (часовий аспект). З іншого боку, дія, експлікована у головній клаузі, можлива лише за умови завершення дії у підрядній клаузі (умовний аспект), напр.,

(8) *After I write the essay, I'll go for a walk.*

Темпоральний аспект СРПУ в сучасній англійській мові, актуалізується у дієслівних формах, що визначають належність ситуації до:

– минулого часу:

(9) *If he knew, he would say it;*

– теперішнього часу:

(10) *Everything is lost if she finds out;*

– майбутнього часу:

(11) *If you decide to leave, I will go with you;*

– омнітемпорально (відносно усіх часів). Омнітемпоральність є характерною рисою СРПУ, які виражають загальноприйняті факти або ті факти, в які мовець безперечно вірить, напр.,

(12) *If the water boils, it bubbles.*

4. Зважаючи на філософське підґрунтя категорії умови, при дослідженні СРПУ необхідно враховувати **каузальний** аспект, що нерозривно пов'язаний з темпоральним. Розкриваючи взаємозв'язок між двома частинами СРПУ, каузальність є:

– *транстемпоральною*:

(13) *When he dances, his daughter laughs;*

– *гіпотетично спрямованою на майбутнє*:

(14) *If he started dancing, his daughter would laugh;*

– *контрафактично спрямованою на минуле*:

(15) *If he had danced, his daughter would have laughed.*

На нашу думку, відповідні типи каузальності імпліцитно корелюють із трьома типами СРПУ, які визнає академічна традиція у граматиці. Для більш чіткого розуміння аспекту каузальності його слід розглядати у зв'язку з темпоральним аспектом, адже у таких реченнях виконання дії в антецеденті темпорально передує і залежить від виконання дії у консеквенті. Однак, необхідно пам'ятати, що не всі СРПУ експлікують каузальність дії, напр.,

(16) *If tomorrow is Friday, then today is Thursday.*

5. Структурно та семантично диференційованим у дослідженні СРПУ є **аспект модальності та адвербіальності**, урахування якого є необхідним за умови наявності в останніх додаткових модальних або адвербіальних елементів на кшталт:

– показників модальності (*normally, probably, possibly*), напр.,

(17) *If you ask him, he can probably finish it;*

– показників темпоральності (*yesterday, tomorrow, next week, last year, henceforward, ever*), напр.,

(18) *If you ask him today, he will finish it by tomorrow;*

– показників частотності (*often, never, usually, sometimes*), напр.,

(19) *If you ask him, he will never refuse;*

– показників відмови і заперечення (*not, it's not the case that, unless* тощо), напр.,

(20) *unless you ask him, he will never do it.*

5. **Адвесивно-інструктивний** (консультативний) аспект. Із семантичної точки зору ці СРПУ містять різного роду поради та інструкції.

Виокремлення цього специфічного аспекту пов'язано з особливостями літературних жанрів середньоанглійської мови: структурно-семантичні особливості творів клерикального жанру є підґрунтям для наявності в них великої кількості порад та інструкцій. Праці, написані в межах епічного жанру (лицарські та пригодницькі романи, легенди), також містять велику кількість СРПУ, які розкривають адвесивно-інструктивний аспект, пор.,

(21) *...þat if þai wiþ his helpe mygh[t] destroi and ouercome þe venyme and the falsnesse of þe Spensers, þat Sir Edward shulde spouse Dame Philipp, þe worshipful lady... (The Brut, 246) – "...якщо вони з його допомогою зможуть знищити та подолати отруту та обман офіцерів, які відповідають за провізію, тоді Сер Едварде повинен одружитися на Леді Філіп, поважній леді..."*.

Усі перераховані аспекти можуть перетинатися, а їх значення можуть накладатися одне на одне. У межах аспекту адвербіальності виокремлюють темпоральні показники, які є також важливими під час розгляду аспекту каузальності та темпоральності, рівень гіпотетичності пов'язаний із гносеологічним аспектом тощо.

Критерії темпоральності, каузальності, гіпотетичності, невизначеності дії лежать в основі інших сучасних зарубіжних вчень. За даними І. Свістер [128, с. 17, с. 115], СРПУ поділяють на змістові, епістемічні та УР-мовленнєві акти (параметрична складова представлена трьома варіантами розуміння висловлення: як змісту, як епістемічної цілісності і як мовленнєвого акту).

Послуговуючись доробком представників філософсько-лінгвістичних шкіл, які диференціювали індикативні та контрафактичні УР, Дж. Ліч, Б. Дансігер та Е.Міодушевська за основу своєї класифікації обирають тип "можливого світу", виникнення якого детермінується *if*-клаузою. Можливий світ відображає шляхи розгортання подій, і одним із таких світів є актуальний або реальний світ, у якому речі зображені однозначно та

відповідають дійсності. Відповідно, слід розрізняти фактичні, теоретичні та гіпотетичні умовні речення [129, с. 127].

Аналізуючи типи УР, Р. Деклерк та С. Рід також використовують поняття реальний і можливий світи і схиляються до наступної інтерпретації контрафактичних (гіпотетичних) УР: умова *p* є контрафактичною, якщо вона трактується "всупереч певному факту", тобто як така, що може відповідати істинності у можливому світі, який є несумісним із реальним (актуальним) світом [131, с. 13].

Найширше розуміння гіпотетичності представлено у працях П. Хардера [148, с. 24–33], який розглядає будь-який Р-світ як гіпотетичний, стверджуючи, що *if* вводить гіпотетичний ментальний простір у дискурс. Слугуючи джерелом двозначних інтерпретацій, термін "гіпотетичний" був виключений Р. Деклерк та С. Рід із класифікації і замінений терміном "контрафактичний", а світ, створений умовним *if*, називається можливим (*suppositional*). З метою дотримання термінологічної ясності у нашому дослідженні також буде застосовано термін "контрафактичний", коли у реченні представлена умова, що передбачає впевненість або віру мовця в те, що умова не є або не була виконана, а відповідність дії в головному реченні дійсності є малоюмовірною.

Параметричний чинник темпоральності став важливою складовою теорії, запропонованої Р. Ленекером. Згідно з останньою, замість поділу СРПУ на "теперішні" (*present*) та "минулі" (*past*), слід узагальнено говорити про близький/віддалений контраст в епістемічній сфері. Важливо, що цей контраст розглядається з точки зору ментальної моделі часової лінії (*timeline mental model*), тому предикація найближчої реальності, зазвичай, трактується як предикація теперішнього часу, а віддаленої реальності – як минулого [168, с.247].

Беручи за основу традиційну таксономію СРПУ (фактичні – контрафактичні), Г. Гільберто [142, с. 227] також вказує на існування трьох типів УР: контрафактичних; умовних речень невизначеності – *uncertain-fact*

conditionals; умовних речень прийнятого факту – *accepted-fact conditionals*. Розглянута класифікація базується на визнанні або "можливному" визнанні істинності антецедента, однак вона не набула широко застосування дослідницьким загалом. За даними В. Дудмана всі індикативні умовні речення повинні бути розділені на два класи відповідно до наявності або відсутності зсувів у часі (*time shifts*) [136, с. 591–603],

Якщо аналізувати доцільність класифікації СРПУ під кутом діакронії, найбільш вдалим та релевантним для нашого дослідження є класифікації СРПУ, запропоновані Р. Бхат і Р. Панчевою та С. Ятрідоу [205, с. 640]. Як свідчить аналіз праць Р. Бхат та Р. Панчевої, умовні речення поділяються на гіпотетичні або контрафактичні (*If Andrea arrives late, Clara will get upset*), актуальні (*If you are thirsty, there is beer in the fridge*), фактичні (*If Fred is (indeed) so smart, why didn't he get the job?*). Таксономія УР, запропонована Сабін Ятрідоу, [157, с. 58] також включає три типи, які *par excellence* відповідають вищенаведеним: гіпотетичні (контрафактичні) УР, фактичні (реальні), умовні речення релевантності (УР-мовленнєві акти).

Отже, у межах формально-граматичного та функціонально-семантичного підходів панівним визначенням СРПУ є його трактування як складнопідрядного речення непрямої модальності, в якому підрядне речення, приєднуючись до головного за допомогою підрядного сполучника, вказує на умову, за якої дія, вказана у головному реченні, є реальною, гіпотетичною або бажаною.

Критерій, покладений в основу зазначених досліджень, – це тип смислових відношень між головним та підрядним реченням (консеквентом і антецедентом), додатковими критеріями при цьому слугують використання часових форм дієслова, рівень гіпотетичності висловлення, гносеологічний, модальний, темпоральний аспекти.

1.2.2 Комуникативно-прагматичний аспект дослідження складнопідрядного речення з підрядним умови. Зацікавленість

сучасних лінгвістів дослідженням механізмів функціонування мови і мовлення, факторами, що обумовлюють вибір варіантів вираження комунікативного наміру, спричинило зростання інтересу до прагматичного аналізу мовних одиниць в цілому і СРПУ зокрема. Тема нашого дослідження засвідчує необхідність поєднання аналізу речень умови як логічної, абстрактної схеми (структурний підхід) з одного боку і дослідження їх комунікативних особливостей (прагматичний підхід) з іншого.

Принагідно нагадаємо, що поняття і термін "прагматика" був уведений у лінгвістичний обіг американським ученим Ч. Моррісом у 1930-х рр. як основна складова теорії знаку поряд із семантикою (як наукою про визначення відношення знаків до об'єктів, які вони позначають) і синтактикою (як наукою про відношення та взаємозв'язки між знаками) [65, с. 76].

Згідно з цим визначенням, прагматику необхідно розглядати як розділ семіотики, в якому кожен окремий знак або одиниця знаходяться у "чотиримірному відношенні" (рис.1.2), що включає: людину як одержувача знака; людину як відправника знака; власне знак; і денотат, на який вказує цей знак [2, с. 75].

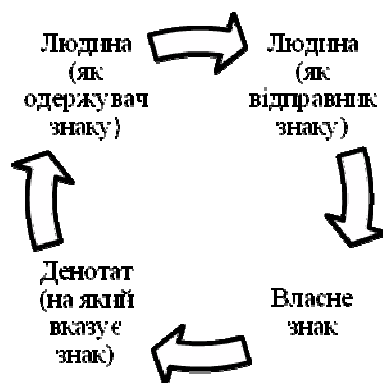

Рис.1.2 Чотиримірність мовного знаку

Аналіз будь-якого синтаксичного цілого зі структурної точки зору використовується з метою розкриття механізму породження речень, у результаті чого стає можливим визначення їх структурних типів. Дослідження речення з прагматичної точки зору здійснюється з метою

визначення типів речень залежно від комунікативного значення, яке експлікує відповідно речення.

Важливе місце у прагматичному дослідженні мовних явищ та одиниць посідає теорія мовленнєвих актів (МА), згідно з дослідженнями якої МА є одиницею мовлення, що об'єднує у собі намір (іллокуцію), мінімальний відрізок мовлення (локуцію) і досягнутий результат (перлокуцію) [22, с. 286]. У межах прагматичного підходу дослідження значення мовних одиниць включає приховані наміри висловлення, внутрішню установку мовця на передачу певної інформації, яка майже завжди має іллокутивну силу [65, с. 76]. Будь-яке речення можна вимовити із різною інтенцією і для досягнення різних цілей, тобто висловлення може виконувати неоднакові іллокутивні функції (іллокутивні сили).

Згідно з концепцією В. З. Дем'янкова, у сферу дослідження прагматики включають: комунікативні наміри мовця, які він вкладає у своє висловлення; психологічну і поведінкову реакцію адресата у відповідь на ці наміри; соціальні наслідки актів комунікації [22, с. 287]. Ураховуючи той факт, що наше дослідження базуватиметься на писемних пам'ятках середньоанглійського періоду, аналіз психологічних і поведінкових реакцій, а також соціальних наслідків висловлення, видається неможливим. У межах дослідження СРПУ в середньоанглійській мові суттєва увага приділятиметься контексту та жанру відповідної пам'ятки як додатковим факторам експлікації комунікативної функції складнопідрядного речення з підрядним умови.

За даними І. С. Шевченко, у межах МА слід виокремлювати такі базові аспекти: 1) адресантний, адресатний, інтенціональний (описують комунікантів і цілі комунікації); 2) контекстний, ситуативний, метакомунікативний (відображення умов і способів реалізації МА); 3) денотативний, локутивний, іллокутивний (центральний блок у МА, який описує зміст, форму та силу впливу висловлення) [100, с. 25].

Аналіз прагматичних характеристик середньоанглійського СРПУ пропонуємо здійснювати з урахуванням досягнень Дж. Серля і Д. Вандервекена, які стверджують, що аналізувати іллокутивну функцію повідомлення необхідно шляхом визначення іллокутивних цілей, яких бажає досягнути мовець, способів їх досягнення і рівня інтенсивності, з яким здійснюються МА [200]. На думку Дж. Остіна, у будь-якому МА може бути реалізована лише одна іллокутивна функція, інакше між мовцями не відбудеться порозуміння [110]. Однак праці Дж. Серля, Г. Г. Почепцова, Д. Вундерліха підтверджують можливість наявності в одному висловленні двох іллокутивних функцій [100, с. 29–33]. У межах більш детального дослідження прагматичних особливостей СРПУ середньоанглійської мови нами будуть розглянуті приклади, які демонструють виконання більше, ніж однієї іллокутивної функції.

Аналіз СРПУ із прагматичної точки зору базується на розумінні та визначенні таких речень як втілень складного МА. Формальні характеристики цих речень є основою для визнання наявності двох (або) більше типів МА у межах одного складного речення.

Інтересом до проблеми класифікації та аналізу МА позначений доробок дослідників, які працювали і досі працюють у межах наукової парадигми вивчення мови з точки зору прагматики (Дж. Остін, Дж. Серль, Дж. Ліч, Г. Г. Почепцов та ін.). Виокремлення більшості типів МА залежить від культурних факторів, однак існують і такі МА, які вважаються універсальними. До останніх належать: ствердження, запитання і спонукання до дії [56, с. 136]. Такі МА є не лише універсальними, але й базовими, тому що усі інші, культурно-обумовлені МА є більш спеціалізованими варіантами цих трьох типів.

Принагідно зазначимо, що для будь-якої мови характерним є зв'язок між формою і змістом висловлення, що стосується і його прагматичної характеристики. Часто виникає ситуація, коли речення, яке за формальними ознаками належить до одного прагматичного типу, у процесі використання у

мовленні набуває такої іллокутивної сили, яка змінює його прагматичний тип. Процес використання речення у формально невластивому йому значенні називається транспонуванням (вживання квесетива як ін'юнктива, констатива як реквестива тощо) [31, с. 278].

Наведемо найбільш відомі і розповсюджені класифікації МА, а також їх недоліки і переваги, у тому числі, для нашого дисертаційного дослідження.

Згідно класифікації МА Дж. Остіна типи МА виокремлюються на основі класифікації іллокутивних дієслів, напр., **констативи** описують деякий фрагмент позамовної дійсності або ситуацію, тобто констатують певну інформацію, **перформативи** не позначають того, що лежить за межами мови, а є дією, вчинком, що має мовленнєвий характер. Відповідно перформативи повинні містити перформативні дієслова [95, с. 132]. Ця класифікація була першою і на її основі здійснювалися і вдосконалювалися класифікації МА іншими лінгвістами. Проте класифікація Дж. Остіна була занадто вузькою, тому що в основі лежав один критерій – наявність перформативного дієслова.

Дж. Серль диференціював: **асертиви** – МА, які виражають спробу мовця переконати слухача у певній інформації; **директиви** – МА, які виражають спробу мовця змусити слухача щось зробити або не робити; **комісиви** – МА, які виражають обіцянку мовця; **декларативи** – МА, які несуть певне інформаційне повідомлення; **експресиви** – МА, які виражають психологічний та емоційний стан мовця. Перевагою цієї класифікації є розширення кількості іллокутивних функцій, які можуть виконувати клаузи, у тому числі – умови [124, с. 342–344]. Дж. Ліч дещо видозмінив класифікацію, запропоновану Дж. Серлем. Він не виокремлював декларативи як окремий клас, однак розділяв директиви на власне директиви (які містять інформацію про дію і виконавця дії) і інтерогативи (які містять запит на певну інформацію) [100, с. 34]. Окрім цього, він диференціював прямі і опосередковані (непрямі) МА. У прямих МА іллокутивна сила безпосередньо виражена у формі речення. Однак у більшості випадків іллокутивна сила і

форма висловлення не співпадають. Опосередкований МА – це акт, в якому іллокутивна сила не виражена жодними формальними маркерами або мовними засобами, які закріплені у мові для вираження цього типу МА.

За Г.Г. Почепцовим існують такі прагматичні типи речення [31, с. 272]:

– **констатив**, комунікативно-інтенційний зміст якого полягає у ствердженні того чи іншого факту;

– **промісив** або речення-обіцянка. Такі речення завжди розповідні, однак мають свою специфіку, яка полягає в тому, що вони є змістовно й формально обмеженими. Оскільки промісиви незмінно стосуються майбутнього часу, дієслово у них завжди вживається у формі майбутнього часу;

– **менасив** або речення-погроза. Відповідно до назви комунікативно-інтенційним змістом речень цього типу є погроза;

– **перформатив**. Речення цього типу не несуть повідомлення, а навпаки, вимовляючи речення такого типу, мовець виконує певну дію. Висловлення, які передають лише одну іллокутивна силу називають простими перформативами, а висловлення з двома і більше іллокутивними силами – складними перформативами.

– **директив** – прагматичний тип речення, зміст якого включає спонукання адресата до дії або навпаки до невиконання дії. Речення цього типу додатково поділяються на два підтипи: *ін'юнктив* (речення-наказ) і *реквестив* (речення-прохання), які відрізняються силою спонукання.

– **квеситив** – це запитальне речення у традиційному розумінні.

Незважаючи на велику кількість класифікацій, у більшості з них типи МА співпадають експліцитно або імпліцитно, а у деяких випадках доповнюють або специфікують один одного. У нашому дослідженні за основу приймається класифікація, запропонована Г. Г. Почепцовим.

При дослідженні СРПУ необхідно пам'ятати, що речення цього типу є біпредикативними утвореннями. На особливу увагу у цьому контексті заслуговує підхід, згідно з яким біпредикативні синтаксичні утворення

реалізують мовленнєві акти, представлені двома групами: композитні МА і комплексні МА. Перші включають два (або більше) організовані *однорідні* комунікативно-прагматичні типи висловлення, які об'єднуються на основі координації і мають спільну мовленнєву інтенцію. Вони оформлені однією синтаксичною структурою і тому виконують рівноправні функції мовленнєвих актів. На противагу їм виокремлюють комплексні МА, які включають два (або більше) організовані *неоднорідні* комунікативно-прагматичні типи висловлення, які мають спільну комунікативну інтенцію. Вони також оформлені однією синтаксичною структурою, однак виконують нерівноправні функції мовленнєвих актів [35; 75]. Складнопідрядні речення з підрядним умови є прикладами останнього типу, тому що містять два типи висловлювань, які є прагматично негомогенними і можуть відрізнитися як типи мовленнєвих актів: підрядне речення виконує функцію умови, у той час як головне речення – велику кількість різноманітних функцій МА.

У СРПУ середньоанглійської мови реалізується дві іллокутивні функції. Кожна клауза є прагматично диференційована і належить до одного з типів МА, визначених Г. Г. Почепцовим: констатив, промісив, менасив, перформатив, директив, квеситив. Вважаємо за доцільне у нашій розвідці здійснити комплексне дослідження прагматичних характеристик, експліцитно або імпліцитно представлених у СРПУ.

Прагматичні характеристики СРПУ стають у нагоді при диференціації фактичних і контрафактичних умовних речень (ФУР, КУР). Фактична умовна клауза повинна відповідати дійсності. Б. Томашевич, порівнюючи фактичні та контрафактичні УР, стверджує, що при контрафактичній умові клауза-антецедент є інтегрованою у мовленнєвий акт головної клаузи, а при фактичній умові антецедент має незалежну іллокутивну силу [210, с. 260].

У своїх міркуваннях стосовно фактичних СРПУ С. Ятрідоу вказує наступні їх риси: прийняття точки зору співрозмовника та наявність пресупозиції, згідно з якою один мовець вважає інформацію, закладену в *if*-клаузі правдивою. На користь такому висновку свідчить можливість

перефрази СРПУ, за допомогою конструкції "*if it is true that...*". Фактичні СРПУ не просто визначають обставини, за яких консеквент є істинним, але й вказують на те, що ці обставини є правдивими для певної особи [157, с. 58].

Класифікації С. Ятрідоу, з одного боку, та Р. Бхат і Р. Панчевої, з іншого, відрізняються за одним типом УР: автор першої класифікації досліджує УР-мовленнєві акти, автори другої – актуальні СРПУ англійської мови. В актуальних умовних реченнях антецедент не містить інформації про обставини, за яких твердження, висловлене в головній клаузі, є правдивим [205, с. 640]. Детермінація таких речень як актуальних пов'язана з тим, що головне речення містить інформацію, яка є правдивою, враховуючи інформацію, закладену в підрядній умовній клаузі. За визначенням Дж. Остіна, такі речення називаються УР-бісквіти (*biscuit conditionals*), назва якого запозичена з відомого прикладу, який експлікує природу цього типу УР: "*There are biscuits on the sideboard if you want them*". Показово, що в таких реченнях відбувається об'єднання двох клауз в СРПУ, однак імпліцитно ці дві клаузи не мають умовної кореляції. Дистинктивною рисою актуальних умовних речень є детермінація ними обставин, за яких консеквент є релевантним дискурсу [142].

УР-мовленнєві акти у широкому значенні відповідають актуальним УР, однак несуть додатковий відтінок за рахунок їх трактування з позиції теорії мовленнєвих актів. Індивідуальність підходу С. Ятрідоу полягає у розширенні поняття "актуальних УР" і виокремленні та дослідженні умовних речень релевантності (УРР) (*relevance*) або УР-мовленнєвих актів [157, с. 45].

Особливий інтерес для аналізу прагматичних характеристик СРПУ становлять також розвідки Дж. Лакоффа (1972), Дж. Росса (1967), в яких автори розглядають Перформативну Гіпотезу (*Performative Hypothesis*) [180, с. 187]. Гіпотеза постулює, що кожне речення є вставним по відношенню до перформативного предиката (перформативного префікса), який імпліцитно відповідає конструкції "*I tell you that*". Так, клауза "*it is raining*" по суті відповідає "*I tell you that it is raining*". Перформативна Гіпотеза переважно

розвивалася в руслі дискусій, пов'язаних із дослідженням мовленнєвих актів з урахуванням їх синтаксичних характеристик. Синтаксична релевантність Гіпотези підтверджується тим фактом, що перформативний префікс слугує джерелом антецедентів для анафор першої та другої особи: (*I tell you that*) "*people like myself / yourself / ourselves are hard to find*". У своїх міркуваннях стосовно УРР, С. Ятрідоу пояснює взаємозв'язок між останніми та Перформативною Гіпотезою наступним чином: *if*-клауза релевантності є протазисом не для фонологічно явної (*overt*) клаузи-консеквента, а для перформативного префікса [157, с. 53].

Особливості синтаксичної інтерпретації УРР дещо відрізняються від трактування контрафактичних УР та фактичних УР. Структура УРР не може містити сполучник *then*, який слугує джерелом контрафактичності. Схожість фактичних умовних речень та УРР полягає в тому, що жоден із вказаних типів УР не визначає умови, за яких консеквент є істинним. Відмінність між ФУР та УРР пролягає у семантичній та структурній площині: ФУР вказує на причину змісту певного твердження, УРР не вказує на причину змісту консеквента, однак засвідчує доречність умови для консеквента як *мовленнєвого акту*; синтаксично ФУР поводить себе як перший елемент у V2-конструкціях, переміщаючи дієслово у постпозицію [157, с. 63].

Аналіз УРР дозволив дійти висновку про суттєві відмінності між останніми та контрафактичними УР. Принагідно зазначимо, що контрафактичні УР набувають інтерпретації "за будь-яких обставин *p*, *q*"; вони визначають обставини, за яких консеквент може або не може відповідати дійсності, на відміну від УРР, які визначають обставини, за яких консеквент є доречним, відповідним ситуації [205]. Ця теза дозволяє дійти висновку, що *if*-клауза в УРР експлікує умову, за яких консеквент відповідає дискурсу, а не умову, за якої цей дискурс відповідає дійсності.

У контексті нашого дисертаційного дослідження важливим видається аналіз іллокутивного аспекту СРПУ середньоанглійської мови. Слід зазначити, що в усіх умовних конструкціях простежується іллокутивна сила,

детермінована контекстом та жанровими особливостями тексту. Таким чином, має сенс розглядати СРПУ з метаінформаційної точки зору з метою визначення додаткової інформації, яку вони виражають у середньоанглійській мові, – припущення, пораду, прохання, обіцянку, погрозу, наказ, експресив тощо.

1.2.3 Генеративна граматики як сучасна методологія дослідження синтаксису. Дослідження синтаксису будь-якої мови пов'язане із вивченням структурної репрезентації речень. Синтаксичний компонент граматики включає механізми та принципи, які керують процесом побудови репрезентацій речень і генерують певну кількість синтаксичних структур, які розглядаються також із семантичної та фонологічної точок зору [140].

Одним із основних понять генеративної граматики є "граматична правильність", яке увійшло не лише у визначення граматики, яка породжує граматично правильні послідовності, але й у визначення власне мови, яка є сукупністю конструкцій або речень, які повинні бути граматично правильними [3, с. 101].

При дослідженні поняття "граматичності" необхідно враховувати також поняття "прийнятності" (*acceptability*), які є взаємопов'язаними, однак не ідентичними. Прийнятність базується на інтуїції носія мови, тобто носій інтуїтивно розуміє, чи є речення прийнятним чи ні. Граматичність базується на лінгвістичному поясненні граматичного явища, тобто поєднує інтуїтивні судження мовця з явною репрезентацією підсвідомого знання мови її носієм. Зауважимо, що не всі речення, які є граматичними, є прийнятними. Розглянемо наступні приклади [147]:

(22)*The woman was attacked by a rat.*

(23)*The woman was attacked by a dinosaur.*

Речення (22) є граматично правильним і прийнятним, натомість речення (23) є граматично правильним, однак не прийнятним, тому що його реалізація є неможливою у сучасному світі.

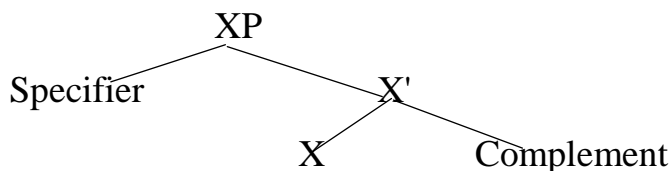
У трансформаційній граматиці кінця ХХ століття розрізняють два рівні синтаксичного представлення синтаксичної структури: глибинний (глибинна структура) і поверхневий (поверхнева структура) [56]. Трансформаційно-генеративна граMATика досліджує структуру механізму, який уможливорює процес мовленнєвого спілкування. Основою цього механізму і є трансформації глибинних структур у поверхневі. Глибинна структура відповідає за формування змісту речення, визначаючи його семантичну інтерпретацію. Поверхнева ж структура є звуковим втіленням цього змісту. Завдяки граматичним трансформаціям глибинна структура співвідноситься з поверхневою [44; 223].

Як і в будь-якій іншій науці, прогностична сила теорії спричинює появу нових емпіричних даних, а отже, теорія генеративної граматики перебуває в постійному розвитку. Без короткого огляду основних етапів розвитку цього напрямку мовознавства неможливо зрозуміти його головний парадокс – від початкової теорії залишилася тільки фундаментальна концепція про вроджену мовну здатність людини з незалежними внутрішніми закономірностями [37, с. 13]. Головна рушійна сила первинної генеративної теорії – трансформації – давно замінено поняттями принципів та параметрів. У цілому з виходом роботи Н. Хомського "Принципи та параметри" відбувається радикальне переосмислення основ генеративної парадигми, відмова від базових термінів: глибинної й поверхневої структур [120].

Наразі мову розуміють як когнітивну систему, що зберігає інформацію про звук, значення й структурну організацію. Мова є тим засобом, який генерує речення $E_{xp} = \langle PF, LF \rangle$, що складається з двох рівнів, де PF – рівень, на якому фонетичний компонент дає інструкції сенсомоторній системі про певний звук (його ознаки F), а LF – рівень, на якому семантичний компонент дає сигнал поняттєвій системі мозку про певні ознаки слова [120, с. 90–91].

Взаємодія мови з цими зовнішніми по відношенню до когнітивної системи рівнями визначається умовами відповідності (*legibility conditions*). Висловлення (Exp) є легітимним, якщо на рівні взаємодії двох вищевказаних рівнів (*interface level*) Exp складається лише з елементів, що надають інструкції зовнішнім системам (сенсомоторній і поняттєвій). Всі зайві елементи та дериваційні кроки повинні бути еліміновані. Останні є виправданими лише за умови існування для цього вагомої причини, а саме впливу на інтерпретацію речення [68]. У наступній роботі Н. Хомського "Питання мінімалізму" (*Minimalist Inquiries*) у науковий обіг вводяться нові терміни: структура речення до і після застосування операції озвучення (*before and after Spell-out*) [118].

У нашій науковій роботі методологією дослідження обраний сучасний модуль генеративної граматики – Ікс-штрих теорія, згідно з яким конституенти синтаксичної структури аранжовані навколо відповідної вершини X, де X – це будь-який синтаксичний конститuent у вигляді слова або морфеми. Разом із комплементом X формує проєкцію X' (ікс-штрих), що поєднується з позицією специфікатора [Spec, X] для формування максимальної проєкції XP [147; 148], напр.:

Поділ одиниць мови на лексичні й функціональні визначає формування відповідних проєкцій. У структурі речення основними функціональними проєкціями є CP (*complimentizer phrase*), що визначає комунікативний тип речення, його спосіб і створює позицію для комплементайзера, TP (*tense phrase*), що містить фінітну флексію та vP (*verbalizer phrase*), яка перетворює одиницю мови на дієслово.

Основними операціями, що становлять трансформаційну систему, є злиття (*Merge*), узгодження (*Agree*) та пересуви (*Move*). Операція узгодження встановлює відношення (узгодження й перевірки відмінка) між одиницею

мови й ознакою F (категоріальна ознака) у зазначеному обмеженому просторі. Операція пересуву конститuenta речення поєднує операцію злиття й узгодження, та є складнішою порівняно з цими операціями, операцією крайнього випадку (*Last Resort*) [121, с. 101–102; 148, с. 209]. Згідно з положеннями генеративної граматики, пересув конститuenta речення завжди вмотивований і відбувається для перевірки морфологічних ознак. Відповідно до гіпотези внутрішнього VP породження підмета (*VP-internal subject hypothesis*) у будь-якому предикативному реченні NP (іменна група) пересувається до позиції підмета [Spec, TP] з метою отримання відмінка. Такий пересув відбувається до застосування операції озвучення [68, с. 33].

Загальними принципами визначення структури речення, які враховувалися у процесі здійснення дисертаційного дослідження середньоанглійського СРПУ, є [193, с. 42]:

1. принцип верховенства (*Headedness Principle*) – кожна нетермінальна вершина у синтаксичній структурі речення є проекцією лексичної або функціональної одиниці (*head*);

2. принцип бінарності – кожна нетермінальна вершина у синтаксичній структурі речення є результатом бінарного (подвійного) розгалуження.

Як і будь-яке інше речення, СРПУ утворює CP проекцію, яка містить умовний сполучник та розташовує дієслово в інвертованих підрядних умовних клаузах, TP, що містить флексію дієслова (час, спосіб, аспект) [193, с. 339]. У межах Ікс-штрих теорії існує підхід розщепленої TP (*split TP hypothesis*) [193, с. 342; 199, с. 507]. Згідно з останнім, TP додатково розщеплюється на функціональні проекції часу, способу і аспекту відповідно. Вершина проекції способу *Mood Phrase* (MP) є локацією модальних дієслів та/або флективних маркерів на позначення способу. У випадку вживання індикативного способу у цій проекції розміщується абстрактна морфема способу. TP містить сильний часовий афікс, який або спричинює пересув дієслова до позиції T, або містить слабку часову флексію, яка зазнає пересуву ліворуч до позиції MP. У випадках інверсії ініціальну позицію дієслова

пояснюють пересувом М–С. Положією підмета в СРПУ, при цьому, стає позиція специфікатора MP [193, с. 342]. Такий підхід, на нашу думку, є нерелевантним, оскільки він призводить до надлишкового породження функціональних проєкцій, що унеможлиблюється дією умови вмотивованої появи проєкцій в реченні [120]. Окрім цього, трактування позиції підмета умовного речення як позицію [Spec, M] порушує принцип розширеної проєкції, згідно якого цією позицією є позиція [Spec, T]. Тому вважаємо, що флексія умовного способу знаходиться у позиції T як і маркери часу та аспекта.

У висновках зазначимо, що на сучасному етапі лінгвістичних досліджень генеративна граматики – це наука, основним завданням якої є не визначення кількості та опис цієї кількості речень мови, а експлікація глибинних закономірностей та особливостей мовної структури, які визначають процес формування мовних одиниць.

1.2.3.1 Обґрунтування вибору напряму дослідження. Англійське СРПУ неодноразово привертало увагу вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, проте низка проблем, пов'язаних із його структурою, семантикою та функціональними характеристиками й досі не отримали належного обґрунтування. У цьому контексті пріоритетними етапами нашого дослідження є такі, що:

1. розкривають ті історичні зміни, що відбувалися в структурі СРПУ в процесі еволюційного поступу англійської мови, що визначається загальним процесом аналітизації мовних структур;

2. демонструють місце досліджуваних складнопідрядних речень у загальному процесі зрушень у типологічному профілі англійської мови через низку внутрішніх і зовнішніх чинників. У контексті нашого викладу інтерес викликає еволюція засобів маркування умовного способу від флективних до нефлективних, що найбільш бурхливо відбувається саме в середньоанглійському періоді розвитку англійської мови;

3. досліджують структурну будову складнопідрядних речень з підрядними умови, пояснюють позиції породження умовних сполучників домінантного та периферійного типів, встановлюють умови функціонування експліцитного маркера консеквента *then*. Дискусійним залишається питання породження умовного маркера *if*, відповідно, існують два підходи, що пояснюють породження цього маркера у позиція [Spec, CP] [193, с. 191] або [C, CP] [161; 217];

4. аналізують аранжування конститuentів головної та підрядної клауз, виокремлюють загальні позиційні характеристики підрядних умовних клауз. З логіко-філософського погляду, який пояснює семантико-синтаксичний зв'язок між головною та підрядними частинами складнопідрядного речення з підрядним умови через взаємозв'язок між зумовлювальною та зумовленою частинами, ініціальне розташування підрядної умовної клаузи є цілком виправданим. Проте в середньоанглійській мові зафіксовано вживання медіальних і фінальних підрядних умовних клауз. У цьому випадку відповіді потребує питання про позицію породження останніх у структурі речення.

5. визначають основні комунікативні типи складнопідрядних речень з підрядним умови, аналізують цей тип речень як складний мовленнєвий акт, детермінують градування іллокутивної сили умовного висловлення, виокремлюють функції СПРУ.

У сучасній англістиці СРПУ неодноразово слугували об'єктом дослідження у межах таких граматичних парадигм:

1) традиційної, де аналіз мовного отілеснення категорії *умови* здійснювався формально через дослідження семантики умовних сполучників і граматичних форм дієслова в підрядній та головній клаузах;

2) генеративної, де, згідно з Ікс-штрих теорією, конститuentи речення організовані навколо відповідної вершини X. Разом із комплементом X формує проекцію X' (Ікс-штрих), яка разом зі специфікатором [Spec, ...] і комплементом утворює максимальну проекцію XP;

3) функціональної, згідно з положеннями якої здійснюється класифікація СРПУ на речення з прямою та непрямою умовами, відбувається їх подальший поділ з урахуванням аспектів модальності, темпоральності.

Сучасні дослідження СРПУ у синхронному зрізі аналізують цю синтаксичну конструкцію з погляду її формально-граматичних, семантичних, комунікативних характеристик. Речення зі значенням умови трактують як складнопідрядне синтаксичне утворення, поєднане умовним сполучником, в якому головна та підрядна частини знаходяться у відношеннях зумовлене – зумовлююче. Типологічне вивчення мов пропонує розглядати різні засоби вираження умовних відношень, як от: синдетичні та асиндетичні (інвертовані) складнопідрядні речення, речення, ускладнені конструкціями з неособовими формами дієслова, прийменниково-субстантивні конструкції, складносурядні речення тощо.

Застосовувані раніше методики виявляються завузькими для пояснення процесів, що спричинили формування й становлення досліджуваних одиниць в історії англійської мови. Нерозв'язаними й досі є багато питань, а саме:

- у граматичних студіях, виконаних у діахронії, донині становлення та особливості функціонування СРПУ в середньоанглійській мові не отримало належного висвітлення;

- поза увагою вітчизняного наукового загалу знаходяться особливості структурної будови СРПУ в цілому та позиційні характеристики умовних сполучників та корелятивної проформи зокрема.

Заповнити зазначені лакуни видається можливим, застосовуючи процедурний апарат Ікс-штрих модуля генеративної граматики, провідної синтаксичної наукової парадигми, що відповідає завданням нашого дослідження. Для аналізу особливостей функціонування середньоанглійських СРПУ використовуємо понятійний апарат теорії мовленнєвих актів, яка активно розвивається в межах прагмалінгвістики.

1.2.3.2 Етапи та методика проведення дослідження складнопідрядного речення з підрядним умови в середньоанглійській мові. Сутність запропонованої методики полягає в інтегрованому застосуванні науково-дослідницьких методів, обраних з урахуванням поставлених у дисертаційній праці завдань. Вивчення феномена СРПУ відбувалося послідовно й передбачало вісім етапів.

Основне завдання на першому етапі дослідження – висвітлити особливості дослідження СРПУ з позиції традиційної та комунікативно-прагматичної лінгвістики, а також дослідити структурні особливості цих синтаксичних утворень з позиції генеративної граматики.

У результаті аналізу наукової літератури виявлено, що у традиційній граматиці СРПУ визначають як складне синтаксичне утворення, що складається з двох частин, поєднаних умовним сполучником. Представники функціонально-семантичного підходу виокремлюють значення умовних конструкцій як таких, що виражають пряму і непряму умови. З урахуванням прагматичного фактору СРПУ поділяють на фактичні, контрафактичні та умовні речення релевантності (коментативні фрази [105], умовні речення-постскриптом [210]). У генеративній граматиці дискусії точаться навколо синтаксичної позиції злиття підрядної умовної і головної клауз, позиції породження умовних сполучників. Із залученням продедурного апарату Ікс-штрих теорії, СРПУ, як і будь-який інший тип речення, розглядають як самостійну СР проекцію.

На першому етапі нашого дослідження ми використовували індуктивний та дедуктивний методи, що допомагають формувати висновки на основі аналізу конкретного матеріалу, а теоретичні положення – обґрунтовувати та ілюструвати мовними даними.

Мета другого етапу – вивчення умовного сполучникового інвентарю в історичному аспекті, що потребувало врахування системного характеру змін, що відбуваються на всіх рівнях мови. В історичній ретроспективі умовним сполучником домінатного типу є сполучник *if* та його проформи. З розвитком

мови парадигма сполучників змінюється. Так, наприклад, в середньоанглійській з ужитку виходять давньоанглійські сполучник *būtan*, синтаксична конструкція *þær* + дієслово в умовному способі. Натомість, мова розвиває нові експліцитні маркери умовності на кшталт десемантизованих адвербіалій *provided, given that, suppose* і прийменникових фраз *in case (that)*, початок функціонування яких припадає на кінець середньоанглійського періоду. На цьому етапі також було проаналізовано порядок слів в підрядній умовній клаузі, особливості якого слугують додатковим маркером умовності.

Завдання третього етапу роботи – сформулювати матеріал дослідження. Методом суцільної вибірки з творів середньоанглійського періоду було виокремлено 3000 СРПУ. Пам'ятки писемності представлені різножанровим матеріалом, а саме: лицарськими романами, розповідями, містеріями, історичними хроніками, творами клерикального жанру, драматичними творами, науковими працями. У вибірці представлено писемні пам'ятки з північних, південних, східно- та західно-центральної діалектів, що позначилося на валідності отриманих результатів з позиції достатньої представленості досліджуваних процесів і з урахуванням діалектної варіативності середньоанглійського періоду (Додаток А). Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу дослідити процес поширення цих речень та їх функціонування в середньоанглійській мові.

На четвертому етапі дослідження було виокремлено базові підходи щодо позиційного породження підрядних умовних клауз у складі складного синтаксичного цілого: ініціального, що відповідає логічним відношенням між зумовлюючою та зумовленою частинами, та медіального і фінального, що пояснюється за допомогою застосування операцій пересуву чи ад'юнкції. На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки, з урахуванням процедурних методик Ікс-штрих теорії, пояснюємо генерування підрядної умовної клаузи через утворення самостійної СР проєкції незалежно від ініціальної чи фінальної позиції її породження.

На п'ятому етапі роботи було проаналізовано та продемонстровано позиції породження експліцитних маркерів антецедента і консеквента в середньоанглійському підрядному реченні з підрядним умови, що породжуються у функціональній проекції комплементаризера: маркер антецедента – у позиції вершини CP, а маркер консеквента – у позиції специфікатора CP. При цьому було виокремлено умовний сполучник домінантного (у його одно- і двокомпонентній формах) і периферійного типів, продемонстровано основні обмеження на вживання корелятивної форми *then*.

На шостому етапі роботи було висвітлено особливості порядку слів у підрядній умовній клаузі середньоанглійського речення. На її прикладі було підтверджено основні тенденції, що відбувалися в середньоанглійській мові, а саме фіксацію SVO-моделі порядку слів. Під час дослідження було зафіксовано SVO-, SOV-, VSO-моделі порядку аранжування конститuentів у підрядній умовній клаузі та встановлено частотність їх вживання залежно від періоду середньоанглійської мови.

На сьомому етапі дослідження за допомогою методів дистрибутивного аналізу та лінгвістичного опису було визначено функціонально-прагматичне навантаження CPІУ та досліджено його основні комунікативні типи в середньоанглійській мові. З функціональної точки зору складнопідрядне речення з підрядним умови реалізується у складному мовленнєвому акті, що складається з двох комунікативно негомогенних частин: МА-умови і МА-наслідку. В англійській мові досліджуваного періоду зафіксовано поєднання складеного і комплексного, композитного і комплексного умовних МА. Встановлено основні функції умовного речення релевантності, що визначається як таке, що експлікує умову релевантну дискурсу, таку, що відповідає моменту висловлення.

На восьмому етапі наукової розвідки було досліджено функціонування дієслівних форм на позначення реальної/гіпотетичної/контрафактичної умови

і визначено основний напрям аналітизації мовних засобів на маркування висловлення умовним способом.

На останньому дев'ятому етапі дослідження було зроблено необхідні узагальнення з метою систематизації відомостей про структурні та функціональні особливості СРПУ в середньоанглійській мові.

1.2 Еволюція складнопідрядного речення з підрядним умови в англійській мові

1.3.1 Основні теорії виникнення гіпотаксису. Дослідження синтаксису англійської мови в історичній ретроспективі донедавна відігравали другорядну роль порівняно з фонологічними, лексичними і морфологічними діахронними розвідками. Однак, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. завдяки працям Д. Лайтфута, Е. Траугот, Ф. Віссера, Д. Кастовського, Д. Денісона, О. Фішер та ін. було здійснено прорив у розбудові діахронних студій у царині синтаксису, визначено основні напрями змін, що відбувалися у названій підсистемі протягом століть.

Проблема генези та еволюції складнопідрядного речення є однією з ключових проблем історичного синтаксису поряд з проблемами типології порядку слів [11, с. 61]. Доступ до синтаксичних особливостей англійської мови на ранніх етапах її розвитку може бути лише частковим, що пов'язано з можливістю аналізувати виключно писемні пам'ятки, а не розмовну мову [208, с. 168].

Особливості дослідження синтаксису складного речення у давніх мовах пов'язані із визнанням наявності/відсутності розвинутого гіпотактичного зв'язку в текстах раннього періоду. Існує дві основні теорії щодо пояснення виникнення гіпотаксису. Згідно першого підходу складнопідрядний зв'язок виник як результат "вільного нанизування" простих речень [6, с. 66–67], так званий *Parataxis Hypothesis* (термін Ф. фон Шлегеля) [11, с. 61]. Такий паратаксіс є властивістю примітивних мов, а гіпотаксіс – наступним кроком

в еволюції мовних систем [11, с. 65]. Гіпотеза походження гіпотаксису від паратаксису в основному ґрунтується на більшій поширеності паратаксису на ранніх етапах писемного мовлення порівняно зі складносурядним типом зв'язку [11, с. 62; 25, с. 375; 173, с. 159]. Окрім цього, вчені почасти справедливо твердять, що у давньоанглійській і решті давньогерманських мов підрядний тип зв'язку експлікований сурядними засобами (імпліцитний гіпотаксис), і що це в окремих випадках ускладнює інтерпретацію закладених у текст смислів [210, с. 220]. Слабку розвиненість підрядності на ранніх стадіях розвитку германських мов пов'язують також з полісемантичністю сполучників, їх спорадичною нерозмежованістю з прислівниками і широким використанням кореляції омонімічних прислівника і сполучника (вживання сполучникових корелятивних пар) [11, с. 73].

У сучасній лінгвістичній літературі виокремлюють чотири перехідні етапи розвитку гіпотаксису від паратаксису:

1. паратаксис як початковий етап у розвитку синтаксичних відношень:

(24) *þis earme wif me gesohte, sæde þæt ic mihte hyre to þe geþingian* (Ælfric's Life of Saint Basil the Great, 173–174) – "Ця бідна жінка знайшла мене, сказала, що я міг заступитися за неї перед тобою".

2. початковий гіпотаксис – використання прийменників і вказівних займенників, прислівників як зв'язних елементів:

(25) *þy ilcan geare hie fuhton wiþ Brettas þær mon nu nemneþ Cerdices ford* (Anglo-Saxon Chronicle, 519–520) – "У той же рік вони билися із бриттами там, де зараз названо Кердісесфорд" (цитовано за 179, с. 69)

3. копі-корелятивна стадія – використання корелятивних часток з однаковим написанням, однак різним значенням:

(26) *þær þæt gemynd bið, þær bið þæt andgyt and se wylla* (Analecta Anglo-Saxonica, 65) – "Де є розум, там є розуміння і воля" [206, с. 370].

4. гіпотаксис, який передбачає використання корелятивного елемента в підрядному реченні:

(27) *willað hūhine āþecgan gif hē on þrēat cymed*. (Wulf and Eadwacer, 2)
 – "Вони хочуть, щоб він убивав, якщо він до армії піде". [161, с. 369; 206, с. 367–408].

Згідно з іншою теорією, походження гіпотаксису пов'язують з процесом реінтерпретації або реграматикалізації. У граматиці спроба протиставити в мові зміни, які мають поступовий, повільний характер, змінам раптового характеру (англ. *abrupt changes*) належить дослідникам генеративного напрямку (Д. Лайтфут, Д. Денісон, А. Херріс, Л. Кемпбел та ін.). Появу складнопідрядного речення пропонується пояснювати в мовах різних типів як результат реінтерпретації його моделей в інтеріоризованих граматиках, що існують всередині людини, варіюються від індивіда до індивіда і можуть змінюватися від покоління до покоління [176, с. 98–115]. Реінтерпретація в історичному синтаксисі германських мов була доведена на прикладі нефінітних конструкцій, які розгортаються у речення, безособових речень, які вимагають наявності формального підмета тощо [64; 80; 85].

Стверджувати про уніфікований шлях розвитку гіпотаксису для всіх індоєвропейських мов, на думку І. Р. Буніятової, було б некоректним, оскільки існувало кілька способів еволюції підрядних речень, які мали індивідуальний характер в окремих мовних ареалах. Тому єдиної схеми еволюції мовних одиниць не існує [15]. Проте в цілому концепція генези гіпотаксису шляхом реінтерпретації компонентів ускладненого речення в повноцінні речення видається прийнятною [11, с. 107]. На думку Д. Денісона, мовні зміни починаються поступово, а потім, прискорюючись, завершуються вибухом, при цьому вони завжди мають випадковий характер [133, с. 51–64.]

Гіпотаксис, так само як і паратаксис, були особливою ознакою давньогерманських мов, у цілому, і давньоанглійської мови, зокрема. Інтерпретацію давньоанглійської мови як етапу в розвитку англійської мови, на якому гіпотаксис і паратаксис перебували у стані динамічної рівноваги, вважаємо доцільною, оскільки фактичний матеріал фіксує непоодинокі випадки використання і гіпотактичних, і паратактичних засобів у межах

складного синтаксичного цілого [11; 174]. Як зазначає Д. Лейт, вживання гіпотактичних структур у текстах різних жанрів давньоанглійських пам'яток було ознакою впливу іншомовних моделей, якого давні автори зазнавали завдяки перекладам з античних мов, зокрема латини [174, с. 92]. Подальший розвиток гіпотактичних і паратактичних відношень відбувався і в середньоанглійській мові.

1.3.2 Маркери умовності у діяхронній ретроспективі. Основними експліцитними маркерами умовності в англійській мові є сполучники, дієслівні форми головного та підрядного речень та порядок слів у них.

Об'єднання клауз у межах давньоанглійського складного синтаксичного цілого часто відбувається за допомогою сполучників, серед яких найбільш поширеними є *then (þa)* та *and* [143, с. 92]. Для реалізації підрядного зв'язку серед сполучників давньоанглійської мови (ДА) виокремлюють прийменникові й безприйменникові, а також прості (*that*), групові (*so that*) й розділені (*so...that, if...then*) [112, с. 83]. Диференційною особливістю оформлення складнопідрядних речень у давньоанглійській мові (ДА) є омонімічність сполучникового і прислівникового складу для реалізації підрядного зв'язку. Зокрема *æfter* означає *afterwards* і *after, for þon – therefore* і *because, swa – so* і *as* тощо. Існують також винятки, до яких належать сполучники умовності, а саме *gif ... þonne (if ... than)*, які використовуються виключно як сполучники-маркери умовності [11]. Отже, основними маркерами умовності в давньоанглійській мові є:

1) сполучники *gif...þonne*, від яких походять умовні сполучники сучасної англійської мови *if...then*, хоч, так само як і в сучасній англійській, давньоанглійський сполучник *gif* часто вживався без кореляційного елемента, напр.,

(28) *Gif se hlaford him þonne wif sealed, sie hio and hire bearn þæs hlafordes* (colawafint LawAfEl: 11.24) – "Якщо господар дав йому дружину, вона і її дитина належатимуть господарю" [(цит. за 164, с. 14)].

У деяких випадках замість кореляційного елемента *þonne* трапляються питальні займенники, напр.,

(29) *Gif ðonne se sacred bið ðæs ungerad lareowdomes, hwæt forstent ðonne his gehlyd?* (сосура CP 15, 91, 25) – "Якщо священник є некваліфікованим у наданні інструкцій (порад), яка користь від його крику?" [(цит. 164, с. 14)].

У давньоанглійській мові значення сучасного англійського умовного сполучника *even if* має умовний маркер *and gif*, напр.,

(30) *...and gif eowere synna wæron wolcnreade ær ðan, hi beoð scinende on snawes hwitnyse* (Ælfric's Catholic Homilies. The Second Series, 21 184.139) – "... і навіть, якщо твої гріхи були колись червоними, вони зараз сяють білосніжним снігом" [(цит. за 211, с. 258)].

2) синтаксична конструкція *þær* + дієслово в умовному способі (у висловленнях, що експлікують нереальну умову). Зауважимо, що вживання *þær* на позначення умовного зв'язку, підтверджується функціонуванням *þær* та *if* у паралельних конструкціях, напр.,

(31) *þær we us selfum demden, ðonne ne demde us no God* (CP 53 415.7) – "Якби ми судили себе самі, Бог би нас не судив" [(цит. 211, с. 257)].

3) сполучники *būtan*, *būtom* у значенні сучасного умовного сполучника "unless, if not", напр.,

(32) *Be hire is āwryten þæt hēo wel drohtnode tō ānum mǣle fæstende, būtan hit frēolsdæg wære* (Ælfric's Lives of Saints, The Life of St. Aethelthryth, 11) – "Про неї пишуть, що в неї добре виходило поститися, якщо це був не пісний день".

4) сполучники *nutþe*, *netne*, *nefen*, які функціонально відповідають сучасному англійському "unless", напр.,

(33) *...ful oft wit bēotedan þæt unc ne gedæelde nemne dēað āna ōwiht elles* (The Wife's Lament, 21–23) – "Дуже часто я клявся, що нас не розділять, якщо тільки смерть не розділить нас".

Ініціальну позицію давньоанглійської підрядної умовної клаузи заповнюють також групові сполучники *if so be, so be* або *be so* у значенні "if" [138].

СРПУ у давньоанглійській мові, як і в сучасній англійській, виражають можливість або неможливість дії у минулому, теперішньому і майбутньому. Однак різниця між нереальністю виконання певної дії у минулому, теперішньому або майбутньому не є флективно оформлена, а, отже, у деяких випадках віднесеність до певного проміжку часу визначається за допомогою прислівників часу або з урахуванням контексту [111, с. 256].

На початку середньоанглійського періоду сполучниково-прислівникова омонімія зберігається у південних діалектах, але впродовж кількох століть її було нівельовано завдяки дії внутрішньосистемних чинників.

У мові середньоанглійського періоду зафіксовано вживання наступних маркерів умовності:

1) (3)*if (that)*, що залишається найуживанішим умовним сполучником і в середньоанглійській мові. Речення, уведене сполучником (3)*if (that)*, часто супроводжується корелятивним елементом у головному реченні: *than(ne), then(ne), tho, algates, certes*, тощо, напр.,

(34) *If he wil not suffre than, My pepull for to passe in pees* (The York Plays, 157–158) – "І якщо він не постраждає, то мій народ прийде з миром".

2) сполучні фрази на зразок *if so be/were that, be so* і рідше – *in cas that*, напр.,

(35) *And if so be thei die in that drede, To thi blisse thane baynly thou thame bringe* (The York Plays, 149–150) – "І якщо вони помруть у страху, приведи їх веселими і готовими".

(36) *Ma dame, that can I do wel, Be so my lif therto wol laste.* (Confessio Amantis, Book 1, 186–187) – "Моя леді, це я зможу зробити добре, у випадку, якщо моє життя триватиме довго".

3) сполучники *and, and if*:

(37) *And if we couthe understand wele, Ilk day we may takens of dede fele* (The Pricke of Conscience, 2092–2093) – "І якби ми правильно зрозуміли, того ж дня ми зробили б добру справу".

3) сполучник "*but if / bot if*" – середньоанглійський відповідник сучасного сполучника "*unless*":

(38) *That al the world ne mai thee save, Bot if that thou my conseil have* (The Confessio Amantis, Book 1, 1545–1546) – "Що увесь світ не зможе тебе врятувати, Якщо ти не маєш моєї поради".

У сучасній англійській мові існують випадки вживання сполучників, які не містять семантики умовності, але використовуються в ініціальной позиції в підрядних умовних клаузах. Для середньоанглійської мови це явище виявляється спорадичним, напр.,

(39) *Then alle the wuyes in the worlde myght wynne By the way of ryght to aske dome* (Pearl, 579–580) – "Усі люди у світі могли б виграти, якби вони просили про нагороду справедливо".

(40) *It schal noght fallen in mi slouthe That I ne wol thurghout fulfille Youre hestes at youre oghne wille.* (Confessio Amantis, Book 5, 3654–3656) – "Це не буде через мої лінощі, якщо я не повністю виконаю твої інструкції, як ти того хочеш".

У подальшому розвитку англійської мови, у ранньоновоанглійському періоді зокрема, сполучники *so that* ("if only"), *if case* і *without* втрачають здатність вживатися у значенні "*unless*" [111, с. 309]. Їхнім субститутом виступає *in case (that)*, початок функціонування якого припадає на середньоанглійський період, однак широкого використання він набуває лише у ранньоновоанглійській мові, напр.,

(41) *And in case the Combat were for question of treason, he that was vanquished should bee forthwith disarmed within the Lists* (The Booke of Honour and Armes, iv.83).

(42) *...to which Scholars may be removed and kept apart, in case they be sick* [(цит. за 200, с. 309)].

У ранньоновоанглійських текстах в ініціальной позиції головного речення, розміщеного у постпозиції до підрядної умовної клаузи, спорадично знаходимо кореляційний елемент *so* або *then*, напр.,

(43) *And if so be it, while he sweteth, the botch called a[n]thrax or bubo do rise as it chaunceth often times, then thou shalt vse theese medicines* (The Treasure of Evonymus, 132).

Від середньоанглійської мови ранньоновоанглійська успадковує конструкцію *if so be*:

(44) *But if so be that any man finding and knowing me better armed, accompanied, or prepared than himselfe, will neuertheles offer me iniurie; in that case it is lawfull for me by words or deedes to repulse the iniurie, and bee reuenged notwithstanding mine aduantage, because it was his follie to offer offence, seeing my strength* (The Booke of Honour and Armes, i.11).

На цьому етапі розвитку англійської мови для оформлення підрядних умовних клауз з'являється конструкція *provided that*, приклади якої знаходимо у зразках офіційного стилю (45), зростає частотність вживання підрядного сполучника *unless*, функції якого у попередньому періоді історії мови виконували інші сполучники (46), напр.,

(45) *His Majesty makes no Objection against it, provided that the Article in it which relates to the Prince de Vaudemont does take nothing from that Prince which was granted to him by the Treaty of Ryswick* (Instructions Manchester, 6);

(46) *...that unless he can prove it is not lawful to be rich, we shall never admit his proofs* (Sir Richard Baker, William Prynne, Theatrum Redivivum, 65).

Дослідження сполучників як основних маркерів умовності свідчить про динамічний розвиток та значну варіативність останніх, що було особливою

рисою середньоанглійської мови і залишається тенденцією у сучасній англійській мові. Звернення до діахронного дослідження умовних сполучників необхідне для більш чіткого розуміння їх впливу на структурні та прагматичні характеристики СРПУ.

1.3.3 Порядок слів як додатковий маркер умовності. На всіх етапах розвитку англійської мови підрядний тип зв'язку часто оформлювався у безсполучниковий спосіб або за рахунок паратаксисту, непоодинокі приклади якого знаходимо і в сучасній англійській мові. Безсполучникове оформлення гіпотаксисту спостерігаємо, наприклад, у випадку експлікації наказового способу у головній клаузі, що є характерним для усіх етапів розвитку англійської мови, напр.,

(47) двн.англ: *Seceap and ge it findap* (Mt (WSCp) 7.7) – "Шукай і ти знайдеш це" (Якщо ти шукатимеш, ти знайдеш це) [цит за 218, с. 259].

(48) срн.англ: *Swere this, and here I swere oure alliance.* (Canterbury Tales, Fragment IV, 357) – "Пообіцяй це і я пообіцяю наш альянс".

(49) рнв.англ: *Pursue him quicklie, and he cannot scape.* (Marlowe, Edward II, II.iv)

У давньоанглійській мові порядок слів у головному і підрядному реченнях відрізнявся. У головному реченні дієслово найчастіше знаходилося у нефінальній позиції, у підрядному реченні – у фінальній [123, с. 170]. SOV-модель, властива підрядним реченням ДА мови, зникає на початку середньоанглійського періоду. Як стверджує Д. Лайтфут, перехід від SOV- до SVO-моделі спочатку відбувся у головному реченні, а вже з часом зафіксувався у підрядному [176, с. 154].

Інвертований порядок слів VSO як маркер умовності не був характерною рисою давньоанглійських підрядних умовних речень, однак його приклади трапляються у різних текстах, напр.,

(50) *eaðe mihte þes cwyde bein læwedum mannum bediglod, nære seo gastlice getacning* (Genesis, II.368–370) – "Це висловлювання могло б легко

бути прихованим від мирянина, якби не його духовне значення" [цит. за 186, с. 99].

Реалізація умовного типу зв'язку шляхом зміни позиції дієслова у реченні є більш вживаним у мові середньоанглійського періоду, ніж у давньоанглійській мові. Загалом, у середньоанглійській мові в обох клаузах порядок слів у більшості випадків відповідає моделі S(Aux)VO [187, с. 62]. Порядок слів на зразок VSO трапляється у складних синтаксичних цілих середньоанглійського періоду, особливо після певних прислівників [11, с. 171].

У ранньоніовоанглійській і сучасній англійській мовах порядок слів у головній клаузі переважно є S(Aux)VO. Клауза з інвертованим порядком слів, як правило, передує головному реченню, хоча інколи слідує за ним. У підрядних умовних реченнях з інвертованим порядком слів найчастіше зустрічаються дієслова *be*, *have*, *do* [111, с. 308]. Як маркер умовності у ранньоніовоанглійській мові слугує порядок слів (Aux)SVO, напр.,

(51) *Would I haue my flesh Torne by the publique hooke, these qualified hangmen Should be my company* (Ben Jonson, Sejanus, Act 2:56).

Таким чином, на усіх етапах розвитку англійської мови сполучники є головними маркерами умовності. Їх склад варіюється, однак семантично вони є відповідниками основних сучасних сполучників умовності, а саме *if*, *unless*, *provided that*, *in case that*, тощо. Окрім сполучників як гіпотактичних засобів для передачі значення умовності протягом історії англійської мови використовують також інвертований порядок слів. Випадки його використання як додаткового маркера умовності не є розповсюдженими ні на ранніх, ні на пізніших етапах розвитку англійської мови.

1.4 Мовна ситуація в середньоанглійському періоді

Дослідники історії англійської мови і досі не можуть дати однозначну відповідь щодо часових меж основних періодів розвитку англійської мови.

Згідно історичної класифікації початок середньоанглійського періоду, пов'язують з Норманським завоюванням 1066 року, а його кінець 1476 – з початком книгодрукарства в Англії [207]. Ураховуючи наявність писемних пам'яток середньоанглійською мовою, деякі дослідники історії англійської мови визначають часові межі середньоанглійського періоду наступним чином: з 1150 до 1500 [201; 215, с. 111]. Необхідно пам'ятати, що давньоанглійська не зникла відразу після Норманського завоювання, її не вилучили в один день з письмової традиції уссекського діалекту. Після завоювання лише продовжувалися зміни, закладені в пізньодавньоанглійській мові, які приблизно через століття після Норманського завоювання ознаменували початок англійської мови середньоанглійського періоду [111, с. 161].

Зауважимо, що середньоанглійська мова і література на початку і наприкінці періоду суттєво відрізняються за рівнем розвитку, і тому доцільним вважається поділ середньоанглійського періоду на чотири підперіоди, запропоновані М. Піссанен і М. Кіто: ранньосередньоанглійська ME1 (1150–1250) і ME2 (1250–1350) та пізньосередньоанглійська ME3 (1350–1420) і ME4 (1420–1500) [195, с. 33, 143, с. 158]. Писемні пам'ятки перших двох періодів характеризують спорадичністю текстів, написаних англійською, певною бідністю літературних жанрів і наближеністю до мови давньоанглійського періоду [195, с. 33]. У пізньосередньоанглійський період спостерігається поява нових жанрів, перебудова мови та її наближеність до мови ранньосередньоанглійського періоду.

Ураховуючи відмінності розвитку англійської мови у ранньосередньоанглійський та пізньосередньоанглійський періоди, цілком логічно припустити про наявність відмінностей розвитку окремих мовних рівнів, зокрема синтаксичного. У цьому відношенні інтерес викликають особливості становлення та функціонування СРПУ.

1.4.1 Середньоанглійська мова як діалектологічна фаза у розвитку англійської мови. Відомо, що Норманське завоювання 1066 року призвело до значних змін у розвитку мови та літератури особливо періодів ME1 та ME2. Велика кількість представників англо-саксонської аристократії загинули у битвах і, в результаті, їхнє місце зайняли французи, які утворили новий клас дворянства. Протягом двох століть усі важливі церковні та державні посади займали норманці, які продовжували використовувати норманський діалект французької мови. Англійську мову використовувало переважно сільське населення. Ситуація змінюється у XIII ст., коли Англія втрачає свої континентальні території, результатом чого стає поступове повернення англійської мови адміністративного, судового, повсякденного вживання серед королівського двору [196, с. 33–34].

Згідно з Б. Стренгом, середньоанглійський період є діалектною фазою англійської мови. Історик також уточнює, що діалекти існують на усіх етапах розвитку мови, однак наприкінці середньоанглійського періоду відмінності місцевих діалектів відображено на письмі внаслідок упровадження У. Кекстоном книгодрукарства [175, с. 86; 203, с. 224].

Специфікою діалектологічної фази англійської мови є те, що переважна більшість середньоанглійських авторів писали на діалекті, який був характерним для тієї частини Англії, в якій вони проживали. Слід також зазначити, що більшість письменників того часу знали про існуючу варіативність діалектів [112, с. 175–178]. У XII ст. *Giraldus Cambrensis* зауважив, що мова південної частини країни, особливо графства Девоншир, відрізняється своєю архаїчністю [112, с. 176]. У деяких випадках різниця між діалектами була настільки суттєвою, що представники цих діалектів не розуміли один одного. Вважають, що північні діалекти були лінгвістично більш радикальними і досконалішими, головними чином завдяки скандинавському впливу, у порівнянні із південними діалектами, які були більш консервативними [143, с. 142]. Як зазначав Джон Тревіса: "Уся мова нортумбрійців, особливо тих, хто проживає у Йорку, дуже різка, пронизлива,

скрипляча та безформна, і ми, південні люди, ледве розуміємо її. Я думаю, це так, тому що вони живуть поряд з дивними людьми та іноземцями, які дивно розмовляють, а також тому, що королі Англії завжди знаходяться далеко від цієї частини країни" (переклад наш – К. О.) [175, с. 89].

Різна динаміка розвитку північних та південних діалектів проявилася у специфічному ставленні письменників на півночі Англії до південних авторів. У пам'ятці "*Second Shepherd's Play*" через образ головного героя відображено іронічне та дещо зверхнє ставлення представників північних діалектів до мовців південних. Цього ефекту досягнуто за рахунок використання головним героєм мовленнєвих форм, зворотів та структурної побудови речення, характерних для південних діалектів.

Існує також інша точка зору, прихильники якої трактують середньоанглійські діалекти як наступний етап розвитку давньоанглійських діалектів [188]. Зазначимо, що цей підхід має право на існування, тому що об'єктивно підтверджується кореляцією між давньоанглійськими та середньоанглійськими діалектами. Принагідно зазначимо, що північні діалекти утворилися від давньоанглійського нортумбрійського діалекту, південно-східні – давньоанглійського кентського, південно-західні – уессекського, центральні – мерсійського [184, с. 172; 201, с. 113]. Слід, однак, пам'ятати, що особливості та природа середньоанглійських діалектів відрізняється від давньоанглійських принаймні за фактором утворення та динамікою розвитку: давньоанглійські діалекти були племінними, середньоанглійські – територіальними [183].

Свого часу С. Лерер писав, що питання, пов'язані з виокремленням середньоанглійських діалектів та визначенням їхньої кількості, спонукають науковців розглядати середньоанглійську не як мову у сучасному її розумінні, а як суміш форм та звуків, письменників та пам'яток, відомих праць та маловідомих творів [175, с. 99]. Таку інтерпретацію середньоанглійської мови ми вважаємо нерелевантною, виходячи із

визначення мови філософським словником [230, с. 709–710], представленим на рис. 1.3 :

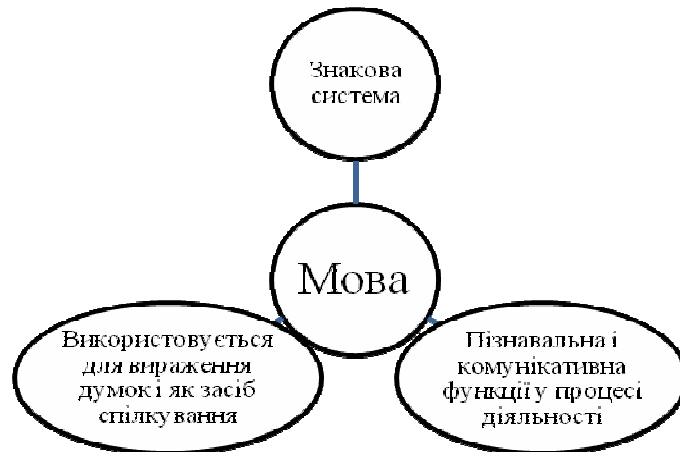

Рис.1.3 Філософське трактування поняття "мова"

У цьому відношенні середньоанглійська мова відповідає усім трьом параметрам і розглядатиметься нами не як типологічно дискретне явище, а як цілісна система.

Слідом за М. М. Маковським, ми визначаємо діалект як територіальний, часовий або соціальний різновид мови, який використовує відносно обмежена кількість людей і який відрізняється за своєю будовою (фонетикою, граматиною, лексичним складом та семантикою) від мовного стандарту, який є соціально найбільш престижним діалектом [58, с. 7]. Принагідно зауважимо, що мовний стандарт трактується як нормалізована мова, норми якої сприймаються як правильні й загальнообов'язкові.

Будь-який діалект реалізується у тому чи іншому мовному колективі. А. Д. Швейцер визначає мовний колектив як сукупність соціально взаємодіючих індивідів, які мають певну загальну єдність мовних ознак [96, с. 29]. Виокремлюють також мовленнєву спільноту як таку, що відрізняється від інших мовних колективів не інвентарем мовних одиниць, а їх використанням у мовленні. Таким чином, на території Англії у середньоанглійський період існувало декілька мовленнєвих колективів, які по-різному використовували однакові мовні одиниці в межах різних діалектів.

Дослідження істориків англійської мови демонструють певні відмінності у класифікації та інтерпретації середньоанглійських діалектів. Академічна традиція в історії англійської мови виокремлює чотири основні групи діалектів: північні, східно-центральні, західно-центральні та південні. На рис. 1.4 представлена найбільш узагальнена класифікація середньоанглійських діалектів. Суцільною лінією позначені діалекти, виокремлення і визнання яких є загальним для більшості дослідників середньоанглійської діалектології. Штрих-пунктирна лінія презентує ті діалекти, які визнаються лише певними істориками мови або виникли не на початку середньоанглійського періоду.

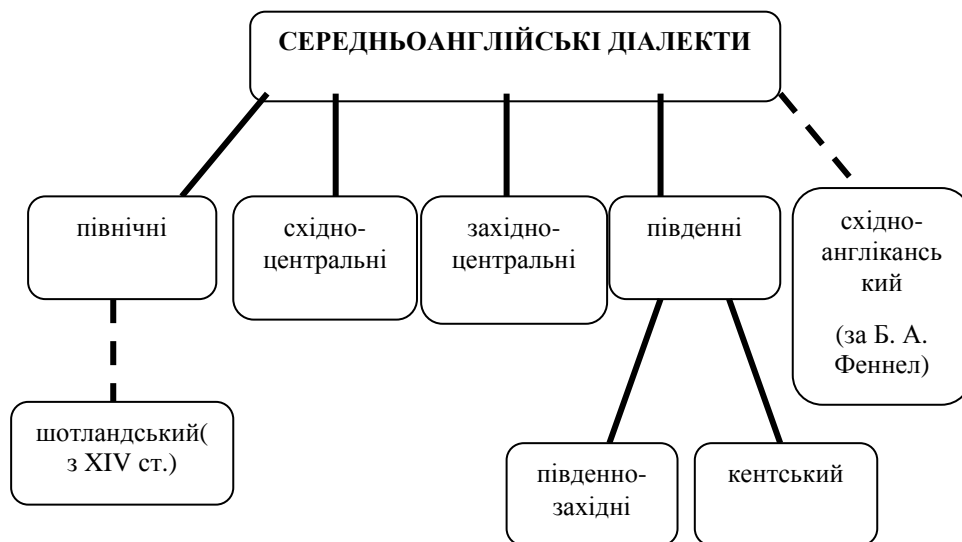

Рис.1.4 Узагальнена класифікація середньоанглійських діалектів

Останнім часом утвердилася думка, згідно з якою наведений поділ на діалекти є занадто спрощеним [201, с. 226]. Лінгвісти пояснюють цей факт тим, що середньоанглійська мова відрізняється від графства до графства, а у деяких випадках функціонують відмінні варіанти мови в межах одного і того ж графства. Цікавим є той факт, що діалекти на одній території інколи співпадають за певними ознаками з діалектами на іншій території [112, с. 175–178]. У ході нашого дослідження перевірено та підтверджено гіпотезу, що особливості варіювання діалектів утворюють певний континуум, і чітких кордонів між використанням різних діалектів не існує. Проте сучасні історики англійської мови почасти справедливо твердять, що діалектичні

межі все ж таки виникають навіть між двома містами, які географічно розташовані досить близько [207, с. 186]. Регіони розташування та межі між діалектами відображено не лише за рахунок історичних та географічних особливостей, а також залежно від мовних змін, зокрема в системі вокалізму, функціонування лексичних одиниць. Існують розвідки, в яких визначення діалектної належності відбувається за рахунок аналізу вживання окремих лексичних одиниць. Наприклад, у поемі *Sir Gawain and the Green Knight* зустрічається лексична одиниця *ille*, яка використовувалася лише на північних територіях [207, с. 523]. Лексичні одиниці *ugly*, *muggy* потрапили в літературну англійську мову також через Північний діалект. Іншою дистинктивною рисою Північного діалекту було використання форм із *th-* у займенниках [175, с. 90].

Таким чином, поділ за діалектами, а також визначення чітких кордонів їх функціонування і досі залишається предметом лінгвістичних дискусій.

Поділ на діалекти, що існували на початку середньоанглійського періоду, у загальному вигляді зберігся і надалі. У XIV – XV ст. місцеві діалекти включали Південну групу (Кентський та Південно-Західний діалекти), Центральну групу (Західно-Центральні і Східно-Центральні діалекти) та Північну групу. Однак зв'язки між цими діалектами змінилися [183]. Це пов'язано з тим, що перепис ранніх творів здійснювався скрибами, чия власна мова формувалася на територіях із різноманітними діалектами англійської мови, одним з яких, наприклад, був Лондон [188, с. 86–98].

Лондонський діалект часів Дж. Чосера бере свій початок від східно-центрального діалекту середньоанглійської мови, однак лінгвістичні форми та конструкції з північного, південного та західного діалектів також наявні у багатьох текстах. Показово, що Уільям Кекстон був вихідцем із Кенту і навіть після переїзду до Лондона його мовлення зберегло особливості власного діалекту [175, с. 99]. Ураховуючи об'єктивний фактор географічного розташування, Лондонський діалект об'єднав риси Центральних та Південних діалектів [183]. Розвиток Лондонського діалекту

як переважної форми писемного мовлення є найважливішим фактором, який вплинув на лінгвістичну ситуацію Англії того часу. Історія Лондонського діалекту розкриває джерела розвитку літературної мови наприкінці середньоанглійського періоду, а також вказує на основу розвитку літературного стандарту в усному і в писемному мовленні [183]. У цьому відношенні не викликає здивування той факт, що саме Лондонський діалект став основою для розвитку загальнонаціональної мови. Як зазначалося, після Норманського завоювання Лондон став столицею Англії і, в результаті, політичним, економічним і культурним центром країни.

Лінгвістична специфіка Лондонського діалекту найповніше представлена в політичних документах (Декларація Короля Генріха III), релігійних пам'ятках (Свята Біблія *Holy Bible*) і працях Джефрі Чосера [183]. На думку У. Кекстона, саме Дж. Чосер створив в англійській літературі новий стиль, перетворивши грубу англійську мову минулих років на вишукану елегантність за рахунок використання великої кількості французьких та латинських слів і риторичних фігур [207, с. 525].

Результатом накопичення даних різних історичних розвідок стало укладання Лінгвістичного Атласу Середньоанглійської Мови пізнього періоду (LALME), який відображає територіальні межі між діалектами, що не завжди є чіткими та прозорими [187, с. 223]. Підґрунтям для створення LALME стали тексти, які засновники Атласу називають "локалізованими", тобто такими, що містять певні вказівки на місце, де було створено цей текст. Віднесення тексту до певного діалекту відповідно до локалізованої у ньому інформації є одним із шляхів визначення особливостей останнього. Прикладом локалізованого тексту є, наприклад, листування між членами заможних родин Норфолку протягом XV століття, відоме під назвою *Paston Letters*, у яких містилася інформація про місце створення тексту. Серед пам'яток зазначеного типу інколи зустрічаються і літературні твори. До останніх належить рукопис "*Ayenbite of Inwyt*", написаний на Кентському діалекті. За допомогою таких текстів створюються схеми використання

різних граматичних і лексичних форм, що дають можливість віднести до певного діалекту навіть ті тексти, які не мають ознак локалізованості [207, с. 86–98].

За даними більшості істориків англійської мови, відмінності між діалектами передовсім спостерігаються на "нижніх" рівнях мовної системи, а саме: фонології та морфології. Як зазначає О. Мороховський, синтаксичний рівень мінімально експлікує різницю між діалектами [62, с. 85]. Однак, результати аналізу середньоанглійських текстів засвідчили структурні та функціональні відмінності між СРПУ у пам'ятках південного (більш консервативного) та північного (більш радикального) діалектів.

Як свідчить аналіз матеріалу, середньоанглійська мова у ході свого розвитку, почала виконувати більше функціональне навантаження і, в результаті, стала більш розробленою. Використання англійської мови для створення урядових записів та документів свідчить про її потенційно великі можливості в досягненні культурних та літературних цілей. Вищий рівень розвинутої мови призвів до її більш частого використання у писемному мовленні, результатом чого з часом став процес стандартизації англійської мови [183, с. 223].

Диференційною ознакою середньоанглійської мови у порівнянні з давньоанглійською стали значні літературні досягнення в основному за рахунок перекладів і створення оригінальних творів англійською та французькою мовами.

На початку періоду переважна більшість текстів були написані французькою, що було результатом Норманського завоювання, коли французька мова стала офіційною мовою Англії. Таким чином, еволюція середньоанглійської мови відбулася під впливом французької, що призвело до значного розширення сфери застосування французьких моделей у процесі створення нових пам'яток, а також залучення великої кількості французьких запозичень. Тенденція до превалювання французької лексики чітко простежується у творі "*Sir Gawain and the Green Knight*", де її умовно можна

поділити на дві групи: у першій групі слова, які є звичайними запозиченнями із французької і зустрічаються у більшості текстів; у другій – технічна лексика, яка використовується для спеціалізованого опису подій [207, с. 524].

Сучасний стан взаємодії діалектів англійської мови свідчить про їх інтенсивний взаємовплив. Згідно з нашою робочою гіпотезою, подібне відбувалося й у середньоанглійському періоді. Проте, використовуючи загальноновизнану традицію, наше дослідження базуватиметься власне на поділі середньоанглійських діалектів на чотири групи. СРПУ, знайдені в писемних пам'ятках Шотландського діалекту, розглядатимуться в межах північної групи; південно-західного та кентського діалекту – в межах південної групи. Окрім цього, в нашому дослідженні враховується той факт, що двома важливими особливостями середньоанглійської мови були діахронічність (зміни в часі) та діатопікальність (зміни залежно від території) [187, с. 223]. Відповідно структурні та функціональні характеристики умовних клауз середньоанглійської мови різняться залежно періоду (ME1, ME2, ME3, ME4) і від місця написання твору, тобто від діалекту.

1.4.2 Жанрові особливості середньоанглійських пам'яток та їхній розподіл за діалектами. Важливе місце в дослідженні діалектів середньоанглійської мови відводимо жанровим особливостям відповідних пам'яток писемності. Відомо, що в історії англійської мови, жанрова диференціація мови мала місце вже на перших етапах її розвитку. Як свідчить аналіз матеріалу, існує певна кореляція між діалектом та жанрами, які є превалюючими для певного діалекту.

Аналіз СРПУ у середньоанглійській мові пропонуємо здійснити з урахуванням жанрової класифікації середньоанглійських пам'яток писемності, запропонованої Дж. Е. Уелсом у монументальній праці "*A Manual of the Writings in Middle English*" [106]:

1. Лицарські романи. Важливе місце у середньоанглійській літературі відведено епічному жанру, диференційною ознакою якого був

акцент на відважних діях героя та ненависті усіх людей до злочинців [187, с. 187]. На основі цього жанру з часом розвивається жанр роману, який включає велику кількість текстів: прозові оповідання або віршові твори, які описують історії, що базуються на легендах про лицарську любов, пригоди, релігійні та світські алегорії [137, с. 628]. Тенденція до розвитку жанру роману пов'язана із традицією лицарства та ідеалами поведінки в суспільстві у цілому. У таких творах експліцитно та імпліцитно представлені основні вимоги до лицарів: доблесть, відвага, щедрість, ввічливість [21]. Середньоанглійські романи у віршах були перекладені або базувалися на англо-норманських моделях. До таких романів належать: "*Beues of Hamtoun*", "*Kyng Alisaunder*", "*Havelok*", "*King Horn*" тощо [195, с. 37]. Лицарські романи демонструють високу частоту вживання СРПУ. Ця тенденція, на нашу думку, детермінується стилістичною та функціональною відкритістю творів цього жанру до висловлення умови різних видів.

2. Розповіді (*Tales*). Розповіді у середньоанглійській літературі мають переважно релігійний характер, хоча деякі з них є гумористичними, а головними героями таких розповідей часто виступають тварини. Релігійні розповіді написані представниками церкви, які ставили за мету насадження ідеї віри в Бога та відданості церкві. До розповідей релігійного характеру належать "*Miracles of the Virgin*", "*How the psalter of our Lady was made*", "*The Clerk who would see the Virgin*", "*The Efficacy of Ave Marias*" та ін. [106, с. 165–170]. У цьому відношенні цікавими для дослідження є байки. Найбільш відомими прикладами останніх є "*The Owl and the Nightingale*", "*Song on the Times of Edward II*", "*Ayenbite of Inwit*", тощо.

3. Хроніки. Хроніки середньоанглійського періоду переважно написані латинською або французькою мовами. Як вказує Дж. Е. Уелс [106, с. 165–170], лише вісім (за деякими джерелами – дев'ять) середньоанглійських хронік були написані англійською мовою. До останніх належать: продовження "*Old English Chronicle*", "*Brut*", "*Robert of Gloucester's Chronicle*", "*The Short*

Metrical Chronicle", *Robert Mannyng of Brunne's "Story of England"*, *Barbour's "Bruce"*, *"Polychronicon"*.

4. Політичні документи. Дистинктивними рисами офіційних документів є чіткість, лаконічність. Інформація, закладена в таких документах, повинна була бути легкою для розуміння, тому що її читачами були люди з різних частин Англії та різним освітнім рівнем. Відповідно такі документи (клопотання, легальні запити, звернення) повинні бути однозначними у своїх мовних формах.

Аналіз матеріалу свідчить, що у середньоанглійському періоді було створено значну кількість громадських та приватних документів – розпоряджень, хартій, контрактів, документів по збору мита та інших адміністративних та юридичних паперів. Показовим є той факт, що у клопотанні Уільяма Уелісбі до Королеви Кетрін використовується і французька, і англійська мови: вступне слово та дата, вказана наприкінці документу, написані французькою, а власне клопотання – англійською. Стиль та синтаксичні конструкції, представлені у петиції, відповідають моделям французької законодавчої традиції письма [175, с. 117].

Подальше дослідження політичних документів підтвердило гіпотезу про лімітованість вживання СРПУ в пам'ятках цього жанру. Це, передовсім, пов'язано зі стилістичними та функціональними особливостями таких документів, яким притаманна чіткість та однозначність, тобто відсутність умовності.

5. Твори клерикального жанру. Продуктивним у середньоанглійській літературі є жанр прози, який сучасні вчені називають "духовним" або "папським". До цього жанру належать адміністративні та релігійні документи і тексти, які спочатку були написані французькою мовою, однак з часом відбувся перехід до використання англійської. Широкого застосування в текстах цього жанру набули латинські конструкції, прикметники, розширенні специфікатори, довгі речення, в яких базова синтаксична конструкція є простою [208, с. 530].

Твори клерикального жанру поділяються на дві групи: перша група експлікована літургійною поезією, друга група – агіографією (життє святих), дидактикою, алегоричною поезією [106]. Життя святих, які також називають "нехудожніми оповіданнями", були одним із найбільш продуктивних жанрів релігійної літератури. Цей жанр середньоанглійської літератури представлений великою кількістю творів, серед них: "*South English Legendary*", "*Vices and Virtues*", "*Ancrene Wisse*" (ME1), а також твори періоду ME2 "*Ayebite of Inwyt*", "*Bestiary*" та ін. [196, с. 36]. Специфікою творів, авторами яких були монахи, є пропаганда ідеї, що покращення життя бідних людей повністю залежить від Бога та святих, які виступали як їхні захисники та покровителі. Для літератури середньоанглійського періоду характерною є перевага типізації над індивідуалізацією та дуалістичний підхід до життя: поділ усього на абсолютне зло і абсолютне добро [20]. Проповідь священника та релігійна літургія були могутніми засобами контролю та впливу на людей і одним із найбільш емоційних засобів цього впливу було використання СРПУ, які підсилювали значимість відповідного повідомлення.

6. Книги "реверансів". У класифікації жанрів середньоанглійської літератури чільне місце посідають так звані "книги реверансів" або "книги ввічливості" (*courtesy books*) [137, с. 200]. Оскільки основним завданням цих творів було інформування неосвічених людей про правильні манери в суді та у присутності інших людей, закономірним є припущення про застосування в них СРПУ з метою інформування про можливі наслідки того чи іншого вчинку.

7. Діалоги, дебати та катехізми. Твори цього жанру виникли ще за часів античності. Діалог або дебати розглядалися як шлях до встановлення справедливості та правди між людьми. Невелика кількість таких творів була збережена з часів середньоанглійського періоду, серед них: "*The Debate between the Body and the Soul*", "*The Debate between the Heart and the Eye*", "*Elucidarium*", "*Inter Diabolus et Virgo*" тощо. Широке розповсюдження СРПУ

у повсякденному спілкуванні підтверджує ідею про можливість частого застосування СРПУ в діалогах, дебатах та катехізмах.

8. Наукові праці та документи. Переважна більшість пам'яток цього жанру були написані не англійською мовою, хоч деякі власне англійські приклади було збережено. Серед них декілька технічних праць, медичні записи, уривки, що описують країни та їхнє розташування, праці з філософії, чарів, інтерпретації снів та явищ природи тощо ("*The Treatise on Hunting*", "*Peri Didaxeon*", "*The Virtues of Herbs*", "*A Geography in Verse*" та ін.). Зважаючи на високий рівень консервативності та точності наукових праць та документів, СРПУ зустрічалися в таких пам'ятках спорадично.

9. Драматичні твори. Містерії (*mystery plays*), міраклії (*miracle plays*) та п'єси моральності (*morality plays*) були звичною формою релігійної драми у середньоанглійській літературі [137, с. 510]. Загалом драматичні твори представляють та розкривають широкий спектр тем, переважно пов'язаних із релігійними переконаннями та канонами. Специфіка містерій полягає у зверненні до тем Створення світу, Адама і Єви, вбивства Авеля та Останнього Суду. Тенденцію до персоніфікації моральних якостей в образі головних героїв демонструють моральні п'єси, основним завданням яких було надання моральних уроків. Жанрова особливість міракліїв полягає у зображенні життя та чудес, здійснених святими [137]. На нашу думку, повчальний характер драматичних творів середньоанглійської літератури сприяє використанню значної кількості СРПУ, однією із функціональних особливостей яких є висловлення значення обумовленості дії або явища.

Типологічне розмаїття жанрів середньоанглійської літератури підтверджує той факт, що англійська мова зазнала значного розвитку у цей період. Зважаючи на жанрові та діалектні характеристики пам'яток середньоанглійської писемності, СРПУ можуть різнитися за своєю структурою та функціональним навантаженням. Проте, слідом за В. Н. Ярцевою, ми вважаємо визначення реальних зв'язків між середньоанглійськими діалектами складним завданням зокрема й тому, що

було збережено велику кількість писемних пам'яток середньоанглійської мови, жодна з яких не презентує той чи інший діалект у його чистій формі [103].

Відбір текстів у нашому дослідженні був спрямований на покриття та врахування усіх основних типів та жанрів, які були наявні у цей період. Основну увагу при цьому було зосереджено на віднесеності певного твору до одного з діалектів. Таким чином, нами було проаналізовано структурні та прагматичні особливості СРПУ у наступних групах діалектів: північних (включаючи приклади з пам'яток Шотландського діалекту); західно-центрального, східно-центрального та південних діалектів (включаючи пам'ятки з південно-західного та кентського діалектів). Жанрове розмаїття середньоанглійських пам'яток у нашій роботі представлено лицарськими романами, розповідями, хроніками, творами клерикального жанру, діалогами, науковими працями і драматичними творами. Діалектну та жанрову приналежність досліджуваних текстів див. у додатку А.

Висновки до Розділу 1

1. Логіко-філософська категорія умови, що відображає об'єктивний зв'язок між явищами дійсного світу, є об'єктом дослідження кількох наук – філософії, логіки і мовознавства. У філософії *умова* визначається як сукупність незалежних від причини явищ, що зумовлюють певний наслідок, і досліджується у кореляції з поняттями причини і наслідку. Диференційовані ознаки умови і причини полягають у тому, що причина має здатність безпосередньо породжувати певне явище, а умова створює певні обставини, за яких певне явище виникає, існує і розвивається. У логіці *умову* пов'язують з поняттям умовного судження, в якому антецедент і консеквент поєднуються за допомогою логічного маркера "якщо ... то" ($p \rightarrow q$). У мові категорія умови експлікується в СРПУ, які через ємкість поняття умова й існування різних відтінків значень корелюють з причинними, умовно-допустовими, умовно-часовими синтаксичними утвореннями.

2. СРПУ неодноразово слугувало об'єктом лінгвістичних розвідок. У межах формально-граматичного підходу головна увага зосереджується на дослідженні семантики підрядного сполучника і часових форм дієслова у головному та підрядному реченнях. Ураховуючи формальні і семантичні ознаки при дослідженні СРПУ, дослідники виокремлюють умовні речення зі значенням прямої і непрямої умов. Пряма умова, виражена в підрядному умовному реченні, може бути або реальною або гіпотетичною (потенційною або ірреальною). Гіпотетичність виконання певної дії, що поряд з темпоральністю та модальністю є однією з головних ознак СРПУ, має шкалу градації від реальності дії до неможливості її виконання. У викладі нашого матеріалу застосовано класифікацію С. Ятрідоу, Р. Бхат і Р. Панчевої, згідно з якою виокремлюємо фактичні, контрафактичні умовні речення та умовні речення релевантності. *If*-клауза в останніх експлікує умову, за якої консеквент відповідає комунікативній ситуації, а не умову, що зумовлює відповідність комунікативної ситуації дійсності.

3. Дослідження СРПУ з прагматичної точки зору здійснюється для встановлення основних комунікативних значень речень цього типу, прихованих намірів висловлення, внутрішньої установки мовця на передачу певної інформації. Попри наявність певної кількості класифікацій мовленнєвих актів, за основу дослідження було обрано класифікацію Г. Г. Почепцова, оскільки вона в повній мірі враховує наявні іллокутивні функції СРПУ.

4. Теоретичною базою нашого дослідження обрано генеративну і комунікативну парадигми, оскільки вони відповідають поставленим у дисертації завданням. Аналіз структури складнопідрядного речення з підрядним умови здійснюється у межах одного з модулів генеративної граматики – Ікс-штрих теорії, яка розглядає СРПУ як таке, що утворює самостійну СР і відповідає схемі побудови фразової категорії. Вивчення структури і функцій СРПУ в середньоанглійській мові передбачає дев'ять етапів: 1) висвітлення особливостей дослідження СРПУ; 2) вивчення

умовного сполучникового інвентарю в історичному аспекті; 3) формування матеріалу дослідження; 4) дослідження позиційного породження підрядних умовних клауз; 5) аналіз позиції породження експліцитних маркерів антецедента і консеквента; 6) висвітлення особливостей порядку слів у підрядній умовній клаузі; 7) вивчення функціонально-прагматичного навантаження СРПУ; 8) дослідження функціонування дієслівних форм на позначення реальної / гіпотетичної / контрафактичної умови; 9) узагальнення результатів.

5. Основними експліцитними засобами вираження умови в англійській мові є сполучники, дієслівні форми та порядок слів. Основним сполучником, що вживається в СРПУ протягом основних періодів її розвитку, є (3)*if (that)*.

6. При дослідженні структури і функціонального навантаження СРПУ в середньоанглійській мові необхідно враховувати її діахронічність (виокремлення ранньосередньоанглійського та пізньосередньоанглійського періодів з подальшим поділом), діатопікальність (наявність п'яти основних діалектів) і жанр середньоанглійських пам'яток (лицарські романи, розповіді, хроніки, політичні документи, твори клерикального жанру, діалоги, дебати та катехізми, наукові праці та документи, драматичні твори).

Основні положення цього розділу розкрито в праці автора [50].

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА БУДОВА СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ

2.1 Позичійні характеристики підрядної клаузи умови

У сучасній функціональній граматиці усе більшого значення набуває структурний підхід до вивчення мовних одиниць з урахуванням їх позиційних характеристик, які зумовлюють певні інтерпретаційні особливості. Особливу роль під час аналізу СРПУ середньоанглійської мови відіграє встановлення особливостей позиційного розташування головної та підрядної клауз. Аналізуючи складнопідрядні речення умови, І. Бокатенко [8] розглядає поняття *зумовленості* як базове для об'єднання головної та підрядної клауз. За визначенням словника української мови "зумовлювати" означає "бути причиною чого-небудь, спричиняти щось" або "бути умовою існування або формування чого-небудь" [227, с. 729–730]. Зауважимо, що складовими частинами поняття *зумовленість* є не лише умовність, але й причина, мета, час тощо. В основі семантичних особливостей категорії *зумовленості* в складнопідрядних умовних реченнях лежить взаємозв'язок між зумовлюючою та зумовленою частинами. У цьому випадку виникає припущення про наступне розміщення головної та підрядної умовної клауз: оскільки для виникнення певної дії (наслідку) необхідні певні обставини, ініціальну позицію займає зумовлююча частина (умова), фінальну позицію – зумовлена частина (наслідок) (рис. 2.1)

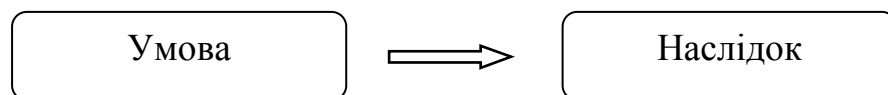

Рис. 2.1 Базове розташування головної та підрядної клауз в СРПУ

У сучасній лінгвістиці намагаються пояснити структурні особливості підрядних умовних речень залежно від позиції їх породження: ініціальної, медіальної, фінальної. Ініціальне розташування головної та підрядної клауз доводять через відповідність цієї моделі порядку слів лінійному

розташуванню антецедента та консеквента в складнопідрядному умовному синтаксичному цілому [205]. У СРПУ підрядна умовна клауза передує наслідку, що є логічно обґрунтованим порядком розташування цих клауз в англійській мові, оскільки це корелює із представленням умовного зв'язку у логіці, де умовний зв'язок завжди виражається за допомогою конструкції "якщо p , (тоді) q " [46, с. 48].

(52) *For ȝif þou dost, þan wyl she do þyng þat she neuer þoghte to do* (Handlyng Synne, 1891–1892) – "Якщо ти (так) зробиш, вона буде робити речі, які вона ніколи б не подумала робити".

(53) *& ȝif he myghte ascape of chaunce, Per-of at Rome wold he auaunce* (The Story of England, 13825–13826) – "Якби він міг втекти від долі, він би у Римі досягнув успіху".

Приклади (52)–(53) є ілюстрацією ініціального розташування підрядних умовних клауз. Вони визначають обставини, за яких можливе/неможливе виконання дій у головній клаузі. Ця лінійна послідовність є превалюючою у мові середньоанглійського періоду, вона трапляється у 78% (з 3000 досліджуваних одиниць).

Прихильники точки зору про можливе породження підрядної умовної клаузи в пре- і постпозиціях до головної клаузи, доводять, що ієрархічне розташування *if*-клаузи відносно головної можна визначити за допомогою певних тестів, які розглядають позицію *if*-клаузи з точки зору відношень структурного пріоритету (*c-command*) [158, с. 9; 199, с. 645]. У термінах генеративної граматики відношення структурного пріоритету (*c-command*) визначають як от: елемент α знаходиться у відношеннях структурного пріоритету з елементом β , лише тоді, коли елемент, який безпосередньо домінує над α , також домінує над β , а ні α , ні β не домінують один над одним [70; 148, с. 173]. При цьому визначальним є фактор наявності конститuentів, які повинні бути зв'язані (корелювані), напр., займенники та їх антецеденти – іменні групи (NP).

Релевантність цього аналізу підтверджується тим, що *if*-клауза має зазначені структурні зв'язки з конститuentом головної клаузи, в якій міститься елемент, що зв'язує *if*-клаузу, лише у тому випадку, якщо *if*-клауза розташована у фінальній позиції. Зазвичай, зв'язуючим елементом є підмет головної клаузи, який *s*-керує *if*-клаузою. Матеріал дослідження не дозволив виокремити відповідний приклад в середньоанглійській мові, однак видається доцільним проілюструвати відношення структурного пріоритету за допомогою операції реконструкції (пор. (54)–(55)),

(54) ... & swore by Almygty God and by his holy names, but if þat he wolde go wiþ ham, he shulde be dede (The Brut, 217) – "... і записягся Усевишнім Богом і його святим ім'ям, якщо він піде із ними, він помре".

Особливості операції *s*-керування *if*-клаузи головною клаузою експліцитно представлені у випадку використання власних назв та їх кореферентів, напр.,

(55) *...but if þat **he**₁ wolde go wiþ ham, **Brut**₁ shulde be dede.

Розташування підрядної умовної клаузи в ініціальній позиції результує в неграматичності реконструйованого приклада (55), тому що іменна група *Brut* не знаходиться у відношеннях структурного пріоритету з особовим займенником *he* у підрядній умовній клаузі. Проте, речення (56) не порушує загальних принципів кореферентності і спростовує припущення про породження підрядних умовних клауз лише в ініціальній позиції, напр.,

(56) **Brut**₁ shulde be dede, but if þat **he**₁ wolde go wiþ ham...

З іншого боку, у випадку коли власна назва вживається в підрядній умовній клаузі, відношення структурного пріоритету можна використати і на пояснення ініціальної позиції породження останньої. Важливим аргументом на підтвердження тези про те, що підрядна умовна клауза (57) породжується в ініціальній позиції, є те, що її трансформація з ініціальної у фінальну позицію не є релевантною [158, с. 25]:

(57) ...but if þat **Brut**₁ wolde go wiþ ham, **he**₁ shulde be dede...

(57') *... **he**₁ shulde be dede, but if þat **Brut**₁ wolde go wiþ ham...

Приклад (57') є неграматичним, оскільки підрядна умовна клауза зазнала пересуву до фінальної позиції, в якій неможлива операція зв'язування власної назви і особового займенника. У цьому випадку порушується принцип С-керування щодо операції зв'язування (*C-command condition on binding*) – конститuent, що зв'язується, повинен бути с-керованим відповідним антецедентом, на відміну від прикладу (57) з ініціальною позицією підрядної умовної клаузи, де власна назва і займенник знаходяться у відношеннях структурного пріоритету [157, с. 27; 192, с. 50].

На думку Б. Комрі, переважна більшість мов дозволяє породження *if*-клаузи і в ініціальній, і у фінальній позиціях [122, с. 77–99]. Дослідження Р. Бхат та Р. Панчевої свідчать про те, що деякі ініціальні *if*-клаузи з'являються в ініціальній позиції, зазнаючи пересуву із фінальної позиції, інші – породжуються в ній.

Звернення до процедурного апарату генеративної граматики дозволяє пояснити ініціальну позицію підрядної умовної клаузи як результат дії основних правил операції пересуву. Значну увагу при цьому приділяють реконструкції як операції, що має місце на рівні логічної форми і передбачає повернення мовної одиниці, перенесеної за рахунок застосування операції *wh*-переміщення, до позиції її породження [206, с. 649]. У межах цього підходу у реченні (58) операція реконструкції передбачає пересув *if*-клаузи в ініціальну позицію (рис. 2.2), напр.,

(58) *Pat sholen ye forthward ful wel heren, Yif þat ye wile þe storie heren* (Havelok the Dane, 1640–1641) – "Тв почуєш пізніше усе повністю, якщо ти захочеш почути цю історію".

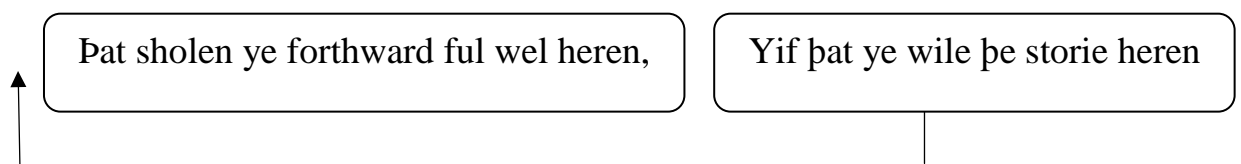

Рис.2.2 Операція реконструкції

Одним із факторів, які обмежують можливість здійснення цієї реконструкції, є наявність островів, що блокують пересув елементів. За

вдалою метафорою Дж. Росса певні типи речень є островами, тобто структурами, які є непроникними для певних типів граматичних операцій [197, с. 191]. Ілюстраціями різних типів островів слугують речення (59)–(62) [206, с. 650], напр.,

(59) *Каузальний острів: Mary regretted / forgot / resented / recognized that Bill will come if it rains.*

(60) *Заперечний острів: Mary didn't say that Bill will come if it rains*

(61) *Острів із комплексною NP: Mary heard the rumour that Bill will come if it rains.*

(62) *Wh-острів: Mary wondered whether Bill will come if it rains.*

Фактичний матеріал дослідження фіксує неможливість реконструкції підрядної умовної клаузи з фінальної до ініціальної позиції у випадку наявності островів (*islands*) через утворення граматично неправильних речень. Новітній підхід до структурного та формального аналізу підрядних умовних клауз спирається на точку зору, згідно з якою останні, зазвичай, не можуть мати нижніх конструалів і тому не виникають у результаті дії операції пересуву [222].

У цьому випадку неможливість пересуву до ініціальної позиції *if*-клаузи пояснюється дією Обмеження Комплексної NP (63) та Обмеження на Wh-острови (64), напр.,

(63) * *but if þat Brut wolde go wiþ ham people heard the rumour that he shulde be dede.*

(64) * *but if þat Brut wolde go wiþ ham people wondered whether he shulde be dede.*

Розташування підрядної клаузи впливає на інтерпретацію речення в цілому та іноді призводить до двозначності у його трактуванні. Найкраще це можна простежити у випадку з каузальними клаузами, проте фінальне розташування *if*-клаузи також спричинює двозначність змісту (65 а, b), на відміну від ініціального (66) [157, с. 15]:

(65) *Thou getes right noght, withowten fail, Bot if thou win yt thurgh batail* (Ywain and Gawain, 3501–3502) – "Ти не отримаєш усе повністю, без втрат, якщо ти не виграєш у битві".

a. ... *but if you win in the contest (you can get everything if you win it in the contest, not in the battle)*

b. ... *your loss keeps you from getting everything*

(66) *Bot if thou win yt thurgh batail, Thou getes right noght, withowten fail.*

Деякі лінгвісти пояснюють феномен такої двозначності через призму логічної форми речення. У цьому сенсі інтерес становить розвідка Р. Мея, важливе місце в якій відведено Принципу Межі [182]. Згідно з останнім, репрезентація логічної форми спричинює два варіанти інтерпретації одного і того ж речення, у випадку, якщо два граничні елементи керують один одним на рівні логічної форми. Іншим поясненням двозначного трактування є різні місця злиття головної та підрядної клауз у структурній організації речення. Двозначність змісту виникає у випадку приєднання адвербіальної клаузи нижче від заперечення у структурі речення (65 а), на відміну від однозначності тлумачення, якщо підрядна клауза знаходиться вище у структурі речення за функціональну проекцію заперечення (66).

У середньоанглійській мові, окрім традиційного розташування в ініціальной або фінальній позиції складного синтаксичного цілого, зустрічаються випадки медіального розташування умовних речень релевантності. У цьому разі їх аналізують як вставні конструкції, що у контексті нашого викладу видається обґрунтованим [80, с. 90–91], напр.,

(67) *Telle, if thou kan, What thing noyse mast a man In tyme of ded when he es tane* (The Gast of Gy, 595–597) – "Скажи, якщо можеш, що повинно турбувати людину в годину смерті, коли її забирають".

Специфікою парантез є їхнє експліцитне інтонаційне і/або пунктуаційне виділення, що можна засвідчити у прикладі (67). Окрім цього, конститuent вважають вставним, якщо його виключення із речення не впливає на структуру та загальне значення цього речення [171, с. 79].

Результат аналізу приклада (67) демонструє, що вилучення підрядної умовної клаузи не вносить кардинальних структурно-семантичних змін до інтерпретації речення загалом. У межах класифікації типів СРПУ, застосованих у нашому дисертаційному дослідженні, вважаємо, що такі вставні конструкції відповідають умовним реченням релевантності, оскільки вони експлікують умову релевантну моменту її висловлення, а не умову, яка спричинює дію у консеквенті.

Свого часу Л. Хегмен розмежувала центральні адвербіальні клаузи, які доповнюють судження інформацією, висловленою у цій або головній клаузах, та периферійні адвербіальні клаузи, що, зазвичай, розташовані у медіальній позиції, які не змінюють і не впливають на подію або стан речей, представлені у відповідній ТР, а лише додають відтінок припущення до основного твердження [147, с. 9].

(68) *Tharfor us aw, if we be kynde, To have that Passyounne mast in mynde* (The Gast of Gy, 699–670) – "Тому нас влаштовує, якщо бути чесними, мати той запал у думках".

(69) *Thai kneled adoun al y-fere And praid him, yif his wille were, That he no schuld nought fram hem go* (Sir Orfeo, 223–225) – "Вони стали на коліна усі разом і благали його, якщо була (на це) його воля, не йти від них".

Семантично і прагматично випадки медіального вживання підрядної умовної клаузи становлять розмаїту групу, ядро якої, на нашу думку, реалізує додаткові комунікативні наміри мовця (невпевненість, сором'язливість, ввічливість тощо).

Розглянемо позиції розташування підрядних умовних клауз на дериваційному дереві з урахуванням їх позиційних характеристик. Існує декілька точок зору стосовно впливу останніх на особливості породження підрядних умовних клауз у структурі синтаксичного цілого. У цьому відношенні інтерес становлять розвідки, проведені на ранніх етапах розвитку генеративної граматики. Згідно з одним із таких підходів, розташування *if*-клаузи у фінальній позиції призводить до її розміщення між позиціями [Spec,

TP] та компонентом, який міститься у VP. Такий підхід дає можливість виокремити дві можливі структурні позиції злиття (*attachment site*) *if*-клаузи: 1) VP (розташована у цій позиції або ад'югована до неї) та 2) максимальна проекція T-штрих. Остання знаходиться між позицією граматичного підмета [Spec, TP] та VP. З метою обрання одного з двох наведених варіантів є сенс стверджувати про застосування операції VP-препозиції: якщо *if*-клауза може бути винесена у препозицію до VP, тоді вона входить у склад цієї VP або є приєднаною до неї. У протилежному випадку, коли *if*-клауза не може бути винесена у препозицію, вона приєднується до проекції T-штрих [158, с. 11–12].

Як зазначають Р. Бхат та Р. Панчева, прямим доказом того, що *if*-клаузи, які займають фінальну позицію у реченні, є конститuentами VP і, відповідно, належать до адвербіальних клауз, є можливість VP-вилучення та використання анафори *do so* (70)–(71) [209]:

(70) *I will leave if you do and John will [~~leave if you do~~] too.*

(71) *I will leave if you do and John will do so too.*

Зазначимо, що видалені конститuentи у прикладі (70) стосуються дії, описаної у головній клаузі. У цьому випадку вони є адвербіальними клаузами, оскільки оформлюють VP.

Матеріал середньоанглійських пам'яток писемності не дає можливості підтвердити особливості позиційного розташування підрядних умовних клауз у фінальній позиції з точки зору вищерозглянутого підходу. У такому випадку пропонуємо розглянути приклади (72)–(73) сучасної англійської мови, напр.,

(72) *Take the dog out if it rains though Peter may, he is still afraid of water.*

[VP take [NP the dog] [AdvP out] [CP if it rains]] [CP though [Peter may]]....

(73) *I told Peter to take the dog out if it rains ...and take the dog out if it rains, he will ....* [VP take [NP the dog] [AdvP out]] [CP if it rains].....

Граматична правильність речень (72)–(73) експлікує можливість розташування *if*-клаузи всередині VP або можливість її приєднання до VP.

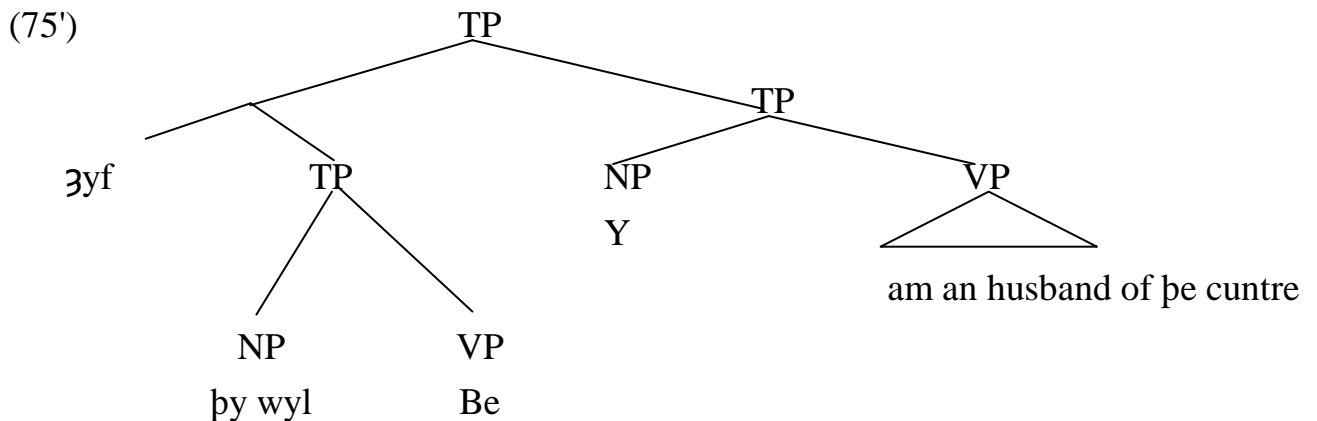
Зауважимо, що такий підхід до аналізу підрядних умовних клауз, розташованих у фінальній позиції, протягом довгого часу превалював у працях генеративістів.

Розташування *if*-клаузи в ініціальній позиції, натомість, свідчить про її злиття з TP або CP. Приклад (74) підтверджує можливість приєднання *if*-клаузи до CP:

(74) *Ȝyf þat hyt Goddys wyl shulde be, why forbede he hym þat tre?*
(Handlyng Synne, 12359–12360) – "Якщо це була Божя воля, чому Він заборонив це дерево йому?"

Таким чином, у випадку коли головна клауза CPПУ є питанням або наказовим реченням, *if*-клауза є розташованою в позиції CP. Прихильники іншого підходу доводять можливість приєднання ініціальної підрядної умовної клаузи до TP [157, с. 14]. Згідно цієї концепції, речення (75) матиме дериваційну структуру (75'):

(75) *Ȝyf þu wyl be, Y am an husband of þe cuntre* (Handlyng Synne, 10553–10554) – "Якщо на те (є) ваша воля, я чоловік (цієї) країни".

Відповідно у межах цього підходу, панівною є думка про кореляцію між початковою та прикінцевою позицією підрядної умовної клаузи та її розташуванням на дериваційному дереві як конститuenta VP або її приєднання до CP/TP. Показово, що *if*-клаузи, розміщені в ініціальній позиції, не є с-керованими підметом головної клаузи. Однак розміщення *if*-

клаузи у фінальній позиції передбачає її с-керування підметом головної клаузи.

У контексті пояснення позиційної характеристики СРПУ цікавим є погляд С. Ятрідоу. Дослідниця враховує різні типи умовних клауз, а саме фактичні умовні (ФУР), контрафактичні умовні (КУР) та умовні речення релевантності (УРР). Так, місцем злиття ФУР, що знаходиться у фінальній позиції речення, з головною клаузою є позиція Т-штрих, при цьому ФУР у фінальній позиції слід розглядати за межами заперечення [157, с. 65]

(76) *You shouldn't remain quiet if you're so unhappy.*

Інтерпретація речення (76) відмінна від інтерпретації його негативного відповідника *you should remain quiet [CPbut [NegP not [CPif you're unhappy]]]*, що ілюструє випадок, коли фінальна *if*-клауза знаходиться у проекції заперечення. Місце породження різних типів підрядних умовних клауз зобразимо у вигляді схеми дерева:

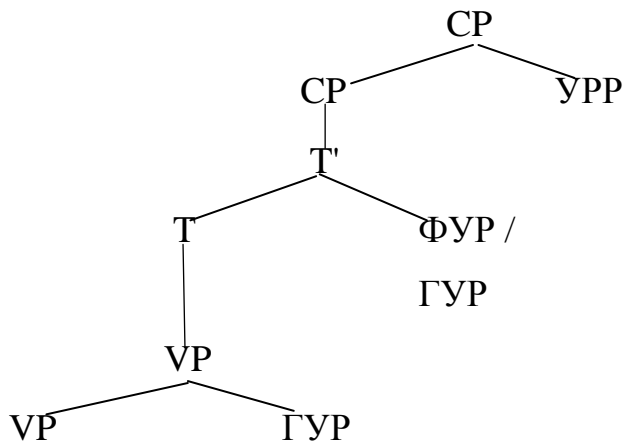

Схема-дерево свідчить про наступну закономірність у розташуванні підрядних умовних клауз у фінальній позиції: за умови необхідності розташування декількох *if* підрядних умовних речень, вони можуть бути розміщені лише у порядку: ГУР – ФУР – УРР. Розміщення *if*-клаузи в ініціальной позиції призводить до їх розташування в порядку: УРР – ФУР – ГУР. Хоч розташування *if*-клауз в ініціальной позиції відбувається за вказаною послідовністю, усі типи підрядних умовних клауз (в ініціальной позиції) приєднуються до СР. Це означає, що належність підрядної умовної

клаузи до певного типу (тобто специфічне значення підрядної умовної клаузи) асоціюється із певною висотою появи цієї клаузи у структурі речення [157].

У подальших розробках генеративістів, зокрема з розвитком Іск-штрих теорії, підхід до трактування позиційних особливостей СРПУ та їх розміщення на дериваційному дереві зазнали певних змін. У межах Іск-штрих теорії встановлення ізоморфних характеристик між різними категоріями відбувається шляхом надання їм однакових структур [115, с. 5.] Базові принципи Іск-штрих теорії стали основою для визначення правил фразової структури [189]:

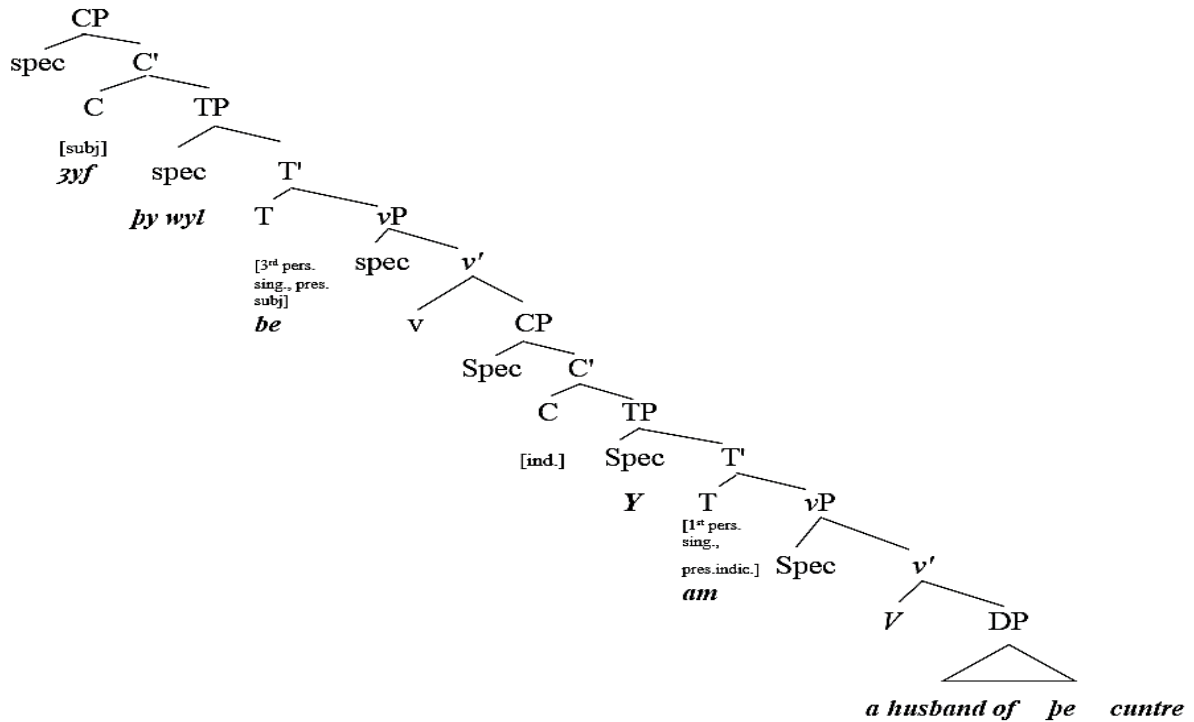
$XP \rightarrow \text{Specifier } X'$

$X' \rightarrow X \text{ Complement}$

Наведена вище модель є важливою складовою дослідження позиційного розташування підрядних умовних речень. Згідно із сучасними дослідженнями Ікс-штрих теорії, доцільним видається розгляд підрядних умовних клауз як самостійних СР і у випадку їх ініціальної і фінальної позицій породження. Відповідно дериваційна структура прикладу (75), який для зручності наведений нижче як (77), матиме наступний вигляд на рівні PF (77'):

(77) *Ʒf þu wyl be, Y am an husband of þe cuntre* (Handlyng Synne, 10553–10554) – "Якщо ви так бажаєте, я чоловік (цієї) країни".

(77')

На матеріалі середньоанглійських пам'яток нами було засвідчено ініціальну, медіальну та фінальну позиції породження підрядної умовної клаузи відносно головної. Розташування підрядної умовної клаузи у препозиції до головної має більш широкую сферу застосування (78%), що відповідає логіко-філософському трактуванню категорії *умови*. У 18% досліджувальних одиниць відбувається генерування підрядної клаузи у фінальній позиції, що може бути зумовлено вживанням референційних назв і необхідністю с-керування, стилістичними особливостями речення та емпатичним виділенням інформації, закладеної у головному реченні. У 4% засвідчено випадки медіального розташування підрядної умовної клаузи, яка розглядається нами як вставна конструкція.

Структурною позицією породження підрядних умовних клауз на ранніх етапах розвитку генеративної граматики вважали позицію CP або TP, за умови їх ініціальної позиції і позицію VP за умови їх фінального розташування. У межах Ікс-штрих теорії генерування умовної клаузи відбувається за рахунок утворення окремої CP і не залежить від позиції її породження.

2.2 Експліцитне маркування антецедента: домінантний та периферійний типи

Згідно із положеннями генеративної граматики, синтаксичний компонент включає механізми та принципи, що керують процесом побудови репрезентацій речень і утворюють певну кількість синтаксичних структур, які аналізують також із семантичної та фонологічної точки зору [140, с. 5–13].

Одним із головних завдань сучасної теорії синтаксису є дослідження структури речення у синхронному і діяхронному аспектах. В історичній англістиці, зокрема, актуальними залишаються питання, пов'язані з генезою, функціонуванням, а також типологією компонентів складного речення на різних етапах еволюції мови. Майже кожний тип підрядного речення, у тому числі підрядного умови, представлений низкою структурних типів, а їх поєднання з головним відбувається синдетично або ж асиндетично.

Особливість дослідження структурно-функціонального аспекту СРПУ полягає в необхідності більш детального аналізу проблеми експліцитного/імпліцитного маркування антецедента і консеквента. Показово, що в сучасній англійській мові маркованим переважно є протазис (антецедент). Він є більш чутливим до маркування (граматичного або інтонаційного), у той час коли в структурі аподозиса наявність відповідного маркера не є обов'язковою. Основними факторами, що впливають на маркування аподозиса, тобто на використання в його структурі корелятивного елемента *then*, є лексико-граматичний (наявність у структурі підрядної умовної клаузи корелюючого з останнім умовного сполучника *if*), фонологічний (підняття інтонації) і прагматичний (емфатичне виділення виключності умов, за яких предикація головної клаузи відповідає дійсності).

У лінгвістиці існує імплікаційна ієрархія, згідно з якою маркованість аподозиса незмінно є причиною маркованості протазиса [212, с. 289–311]. Типологічне дослідження індоєвропейських мов у їх розвитку засвідчує

наявність граматичних форм, які є семантичними відповідниками англійського умовного маркера антецедента *if*. Виокремлення п'яти основних джерел, що стали підґрунтям виникнення умовних маркерів в індоєвропейських мовах, дало можливість пояснити використання у цій функції семантично непов'язаних елементів на позначення ідентичних семантичних зв'язків [212], а саме:

1. Слова на позначення модальності (епістемічної – модальності можливості та сумніву; оптативної – модальності побажання). В англійській мові відповідним умовним маркером, що розвинувся з дієслова зі значенням епістемічної модальності є маркер *suppose*. Номенклатура засобів на позначення умовності в середньоанглійській мові також включає цей маркер, використання якого, однак, поки що носить спорадичний характер і обмежується текстами Шотландського діалекту (78)–(79), що свідчить про діалектно-іманентні (властиві лише певному діалекту) особливості маркування СРПУ в англійській мові цього періоду. Функціонування в текстах середньоанглійської писемності умовного коннектора *suppose* підтверджує тезу про існування семантичних відповідників *if* не лише у різних мовах, але й в межах однієї мови:

(78) *Suppois our syne be to The pungetyfe, Our deid ma na thing our synnis recompens* (R. Henryson, *The Minor Poems*, 29–30) – "Навіть якщо наші гріхи будуть тебе драгувати, наша смерть не компенсує наші гріхи".

(79) *Suppois I war ane ald jaid aver, Schott furth our clewch to squische the clever, And hed the strenthis of all Strenever, I wald at Youll be housit and stald* (W. Dunbar, *To the King*, 3–6) – "Навіть якби я був виснаженою шкапою, відправленою на пагорб, щоб їсти конюшину, і мав би силу усього Стреневеверу, я був би на Різдва вдома у стайні".

2. Конструкції-зв'язки (*copula constructions*) з екзистенційним дієсловом. Аргументом на користь тези про питомість цих конструкцій в індоєвропейських мовах слугують приклади, вилучені з російської мови

(рос. "если" походить від *est = be+ li = "interrogative"*), проте конструкції-зв'язки не є джерелом походження умовних маркерів англійської мови.

3. Питальні маркери, що кореферентні комплементарам дієслів на кшталт *know*, які є продуктивними в англійській мові. Цей підхід до появи умовного сполучника детально розробляється та вдосконалюється за рахунок ідей структурної та функціональної парадигми.

4. Четверта група репрезентована словами на позначення вже відомої інформації. Широку сферу застосування в межах цієї групи мають топікалізовані маркери та вказівні займенники (*given that, seeing that, so*), які демонструють поодинокі випадки функціонування на ранніх етапах розвитку англійської мови (особливо останній маркер) [66]. У випадку вживання цих маркерів спостерігається інвертований порядок стрижневих конститuentів речення, напр.,

(80) *And so that yoe the soth will saye, To come and go I graunte you grith* (The York Plays, 205–206) – "І лише якщо ти правду скажеш, я відпущу тебе з миром".

(81) *"Menstrel!" he seyde, "so mot thou thrive, Where hadestow this harp, and hou? Y pray that thou me telle now."* (Sir Orfeo, 532–534) – "Менстрель", - він сказав, "якщо ти хочеш процвітати, де ти дістав цю арфу і як, я благаю тебе мені розповісти зараз".

5. Маркери, які експлікують темпорально-умовне значення. До останніх належать лексичні одиниці, які є похідними від слів із темпоральною конотацією (*whenever, so long as*) і власне темпоральні маркери, які у певних контекстах імпліцитно розкривають умовну конотацію, напр.,

(82) *Whan he nel nouȝt to me come, Pe wei to his chaumber y wil neme, And, what euer of me be-falle, Ich wile wende in to is halle!* (Beues of Hamtoun, 1175–1178) – "Якщо він до мене не прийде, до його кімнати я піду, і що б зі мною не трапилось, я зайду до його садиби".

Використання темпорального сполучника в умовній конотації свідчить про потенційно велику ймовірність трактування темпоральних речень як умовних. Аналіз матеріалу засвідчив, що у деяких випадках межа між темпоральністю та умовністю може бути малопомітною і експлікується лише контекстуально.

Специфіка виокремлення умовних маркерів домінантного та периферійного типів залежить від співвідношення питомої ваги вживання цих сполучників в англійській мові. Найбільш продуктивним умовним сполучником в пам'ятках середньоанглійської мови є *if* та його діалектні варіанти (*ȝef, ȝif, yif, yef, giff, gif*) (65% з 3000 досліджуваних одиниць). Відповідно підрядні умовні клаузи, в яких маркером умовності виступає сполучник *if*, належать до домінантного типу. Більш лімітовану сферу вживання мають сполучники та сполучникові комплекси *and (ȝ)uf* (15%), *and* (6%), *but (ȝ)uf* (6%), *for (ȝ)uf* (5%) та інші сполучники (*and bote, ac if, for and, als if, all if, tharfore if*) (3%). Тенденція до спорадичного використання останніх сполучників свідчить про їхню належність до периферійного типу.

2.2.1 Формально-синтаксична характеристика умовного сполучника домінантного типу *if*. Інвентар засобів для вираження значення умовності є однією із диференційних ознак певної мови. Експліцитне маркування протазиса в англійській мові має широку сферу застосування і передбачає використання певних лексичних одиниць (вільних морфем) специфічної флексійної морфології або експлікацію значення умовності за рахунок виключно синтаксичних засобів [205]. Фактичний матеріал англійської мови фіксує превалююче використання умовних сполучників як маркерів умовності, найуживанішим з яких є сполучник *if*.

Важливе місце в дослідженнях СРПУ в межах структурної парадигми відведено проблемі розташування *if* у структурі речення. Аналіз матеріалу підтвердив розташування *if* в СР-проекції. Однак, у лінгвістичній літературі й досі не досягнуто консенсусу стосовно розміщення *if* всередині СР. Згідно

першої точки зору, *if* є комплементаризером і займає позицію вершини групи комплементаризера [С, CP]. Існує також інша точка зору, представники якої доводять розташування *if* у позиції [Spec, CP]. Аргументом на користь останньої тези слугують мови, в яких відповідником *if* слугує *wh*-займенник, що означає його розташування у позиції [Spec, CP], принаймні у цих мовах [193, с. 191].

Згідно з концепцією Е. Траугот, питальний маркер є одним із найбільш імовірних джерел походження умовного маркера, а англійська мова є однією з багатьох, в яких маркер *if*-клаузи ідентичний питальному маркеру *if*, що використовується при передачі непрямой мови [157, с. 33]. Аргументом на користь наведеної тези слугують деякі спільні характеристики підрядних умовних клауз та непрямих питань. По-перше, *if*-клаузи і непрямі питання формують проекції CP, вершиною якої є комплементаризер *if*. Більше того, питальні й умовні *if*-клаузи є островами для вилучення елементів, не зважаючи на те, що їхній специфікатор [Spec, CP] є, зазвичай, порожнім. У випадку з підрядними умовними клаузами це можна пояснити статусом ад'юнкта, а у випадку із питальними *if*-клаузами існування острову пояснюється наявністю порожнього оператора у позиції [Spec, CP].

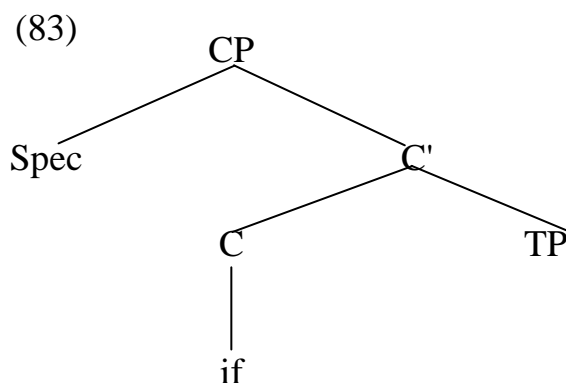
Пояснення природи умовного сполучника *if* було аргументовано та вдосконалено за рахунок ідей Р. Кейна, згідно з якими умовний та питальний *if* є однаковими за своїми структурними характеристиками [205, с. 651]. Для більш чіткого розуміння витоків умовного сполучника домінантного типу, Р. Кейн аналізує умовний *if* та питальний *if* в різних мовах і зазначає, що у деяких мовах підрядні умовні клаузи формуються за допомогою питальних комплементаризерів (болгарська), в інших – підрядні умовні речення досліджують як питальні (китайський діалект мандарин) [205].

У пошуках відповіді на запитання про розташування умовного *if* у межах CP, звертаємося до ще однієї теорії. Її прихильники вважають несуттєвим детермінацію позиції, яку займає *if*, розмежовуючи сполучники *if/when* та *until/before/after*. Провідною ідеєю цього підходу є можливість

референції до комплемента останніх, однак не до комплемента перших сполучників (*I will work until John leaves and Harry will work until then too* - **I will leave when/if John leaves and Harry will leave when/if then too*). Таким чином, різниця між *if/when* та *until/before/after* вказує на те, що перші знаходяться або у позиції [Spec, CP] або вершини C, другі ж є прийменниками, які селекціонують компленти CP [205].

Зважаючи на викладені вище факти, є сенс стверджувати про існування відповідних передумов для аналізу *if* як комплементаризера в мовах різної типології. Необхідно пам'ятати, по-перше, про наявність специфічних властивостей проєкції C, маркованої умовним способом, що відрізняє підрядну умовну клаузу від інших типів клауз; і, по-друге, про різні позиції породження умовного маркера. У мовах, в яких відповідником *if* є *wh*-займенник, останній розташований у позиції [Spec, CP]; в інших мовах – відповідник *if* займає позицію [C, CP].

У нашому дослідженні ми дотримуємося гіпотези про породження умовного маркера в позиції вершини CP. Якщо умовні *if*-клаузи представлені CP з вершиною *if* (83), тоді вони мають порожню позицію [Spec, CP], напр.,

Цей факт певним чином впливає на можливості вилучення елементів з таких клауз. Як зазначалося, вилучення елементів з умовної *if*-клаузи не є можливим: **Who will you tell me if Mary sees ~~who~~?* [121].

Для середньоанглійської мови притаманне вживання "одномісного" (однокомпонентного) (*if*) та "двомісного" (двокомпонентного) (*if that*) сполучника домінантного типу. Про поширеність останнього свідчить його

наявність в усіх середньоанглійських діалектах (84)–(85). Відмітною ознакою підрядних умовних клауз з *if that* є їх неускладненість великою кількістю ад'юнктивів, основна функція яких полягає у наданні додаткової інформації про місце, час, особливості здійснення певної дії тощо: в (84) базова структура речення NP+VP ускладнюється лише за рахунок AdvP; в (85) спостерігаємо лише стрижневі конституенти, напр.,

(84) *We schall that Satnace see, Giffe that he be thare* (Avowynge of Arthur, 67–68) – "Ми побачимо диявола, якщо він там буде". – Північний діалект

(85) *And wiþ inne þis fourtene niȝt Me self schel dobbe þe to kniȝt, Ȝf þat ich liue* (Beues of Hamtoun, 154–156) – "І протягом двох тижнів я власноруч подарую тобі титул рицаря, якщо я виживу". – Південний діалект

При дослідженні двокомпонентного функціонування умовного сполучника домінантного типу слід звернути увагу на два ключові моменти. По-перше, засвідчені нами приклади використання сполучника *if that* у середньоанглійській мові мають деякі дистинктивні синтаксичні ознаки. У сучасній лінгвістичній теорії вважають, що синтаксичне, функціональне і прагматичне навантаження речення може слугувати визначним чинником у використанні сполучника першого або другого типу [42]. Проте фактичний матеріал фіксує наступну особливість: використання умовного сполучника домінантного типу у його одно- або двокомпонентній формах у середньоанглійській мові жодним чином не впливає на семантичні або прагматичні особливості трактування СРПУ. Підтвердженням цієї тези слугують приклади, які мають подібну непоширену синтаксичну структуру та подібні семантичні характеристики, як наприклад (86), де вжито двокомпонентний сполучник, і (87), де вжито однокомпонентний сполучник :

(86) *So es the Messe and the prayere That ordand er for saules sere, For ded and quyk, if that it be, The more it es in it degree* (The Gast of Gy, 949–952) – "Тому як месса і ті, хто моляться хотіли посвятити (в духовний сан) різних людей, мертвих і живих, якщо це трапиться, більше їх буде".

(87) *Yif he ne were, ich were nou ded, So haue ich don Mi soule red* (Havelok the Dane, 1974–1975) – "Якби не він, я був би мертвий, тому я дотримаюсь поради своєї душі (свого серця)".

По-друге, синтаксична ізоморфність сполучників *if* та *if that* підтверджується ідеями структурної і генеративної парадигм. Детальний аналіз власне сполучника *if that* дозволив нам перевірити та довести гіпотезу про відповідне розташування *if* та *if that* на дериваційному дереві.

Якщо брати до уваги наведені вище дані, тоді дериваційна структура умовного речення з двокомпонентним сполучником (86) має наступний вигляд (86'):

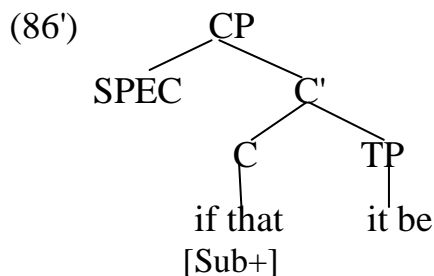

Схема-дерево (86') демонструє семантичну та структурну цілісність сполучника *if that*. Позиція специфікатора залишається порожньою, а двокомпонентний сполучник займає позицію [C, CP].

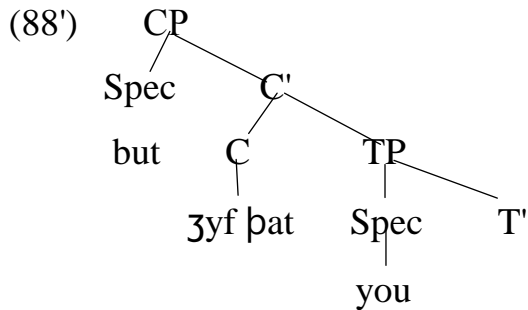
На користь синкретизму сполучника *if that* свідчать наступні факти:

1) сполучник *if* розміщується у своїй канонічній позиції вершини CP. У цьому випадку відпадає необхідність пояснювати його пересув до позиції специфікатора, який вважався б надлишковим, оскільки для цього не існує потреби. З іншого боку, окреме породження сполучника *that* можна було б пояснити його генеруванням у проекції *Topic Phrase* або *Focus Phrase*, проте цей сполучник не можна вважати ні топікалізованим (відомим), ні фокусованим (невідомим) конститuentом.

2) існування речень на кшталт (88), в якому наявність додаткового сполучника *but*, що розміщується в позиції специфікатора CP, обумовлює розташування *if that* в позиції вершини CP, перед позицією граматичного підмета – специфікатора TP, напр.,

(88) *But ʒyf þat þou mayst hyt felle, hyt ys robber, gostly to telle* (Handlyng synne, 2371–2372) – "Якщо ти не зможеш це завершити, (то) це пограбування, чесно сказати".

Структурну схему речення (88) представляємо як (88')

Принагідно зауважимо, що у функціональному діапазоні нашої вибірки превалювало значення *if that* як єдиного цілого, однак у деяких випадках можлива неоднозначна інтерпретація висловлення, напр.,

(89) *Hit schal nought helpe, ʒyf þat y may [do]* (The Story of England, 2910) – "Це не допоможе, якщо я це зможу (зробити)".

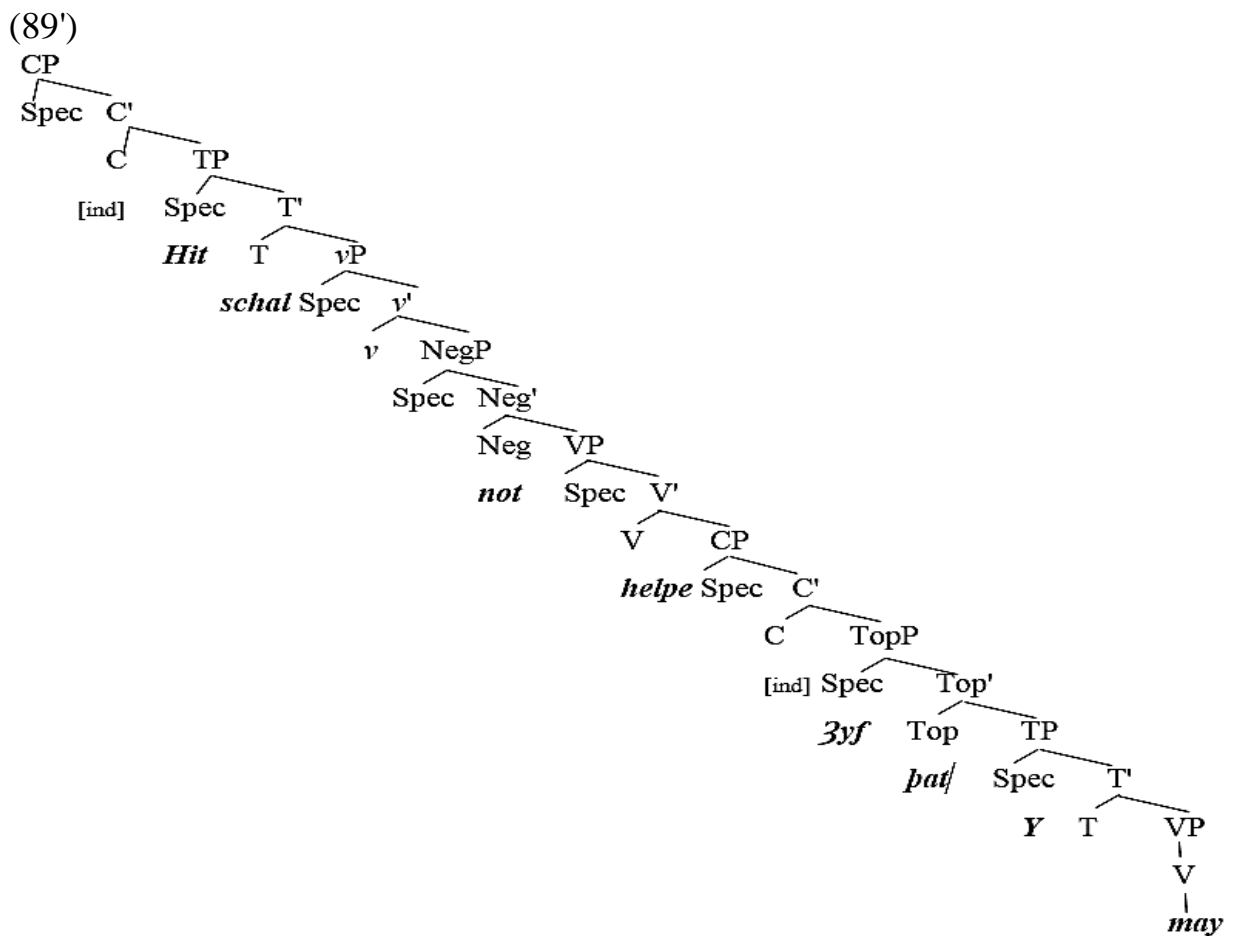

Схема-дерево (89') експлікує явище топікалізації вказівного займенника *that*, який має анафору у попередньому контексті. Слідом за Е. Редфордом [193], ми розглядатимемо топікалізацію як пересув конституента речення як носія вже відомої інформації, ліворуч у структурі речення. У конструкції (89') *that* маркує топік речення та актуалізує відому для дискурсу інформацію "якщо я зроблю те, про що ми говорили, це не допоможе". Специфіка речення (89) у порівнянні з (88) полягає в семантичній та структурній дискретності *if that: that* має власне семантичне, структурне та прагматичне навантаження і тому не утворює з *if* гомогенне об'єднання, натомість функціонує незалежно.

На початку середньоанглійського періоду сполучниково-прислівникова омонімія зберігалася у південних діалектах, але впродовж кількох століть її було нівельовано завдяки дії внутрішньосистемних чинників. В англійській мові зазначеного періоду умовний сполучник *if (that)* вживається *par excellence* і демонструє велику варіативність форм залежно від діалекту.

Форми умовного сполучника домінантного типу *if* зафіксовані переважно у пам'ятках північного та західно-центрального діалектів і спорадично вживаються в південному та східно-центральному, для яких характерними були більш давні форми (*ȝif, ȝif yif, yiff, gyff, gyf*). Така особливість детермінується більшою лінгвістичною розвиненістю та прогресивністю північних та західно-центрального діалектів і високим рівнем консервативності останніх. У цьому сенсі найвищу частотність вживання після *if* демонструють форми *ȝif* (21,5%) та *ȝif* (21%), напр.,

(90) *A þefte hyt ys, ȝif þou do so, To tȝse a chylde swyche synne to do* (Handlyng Synne, 2151–2152) – "Це буде злочином, якщо ти зробиш так, і спокусиш дитину зробити такий гріх".

(91) *For euerich man schulde hope to come to þat worschippe, ȝif he made hym self worþy by his dedes* (Polychronichon, 1:241) – "Кожна людина могла б сподіватися отримати таке шанування, якби заслужила своїми справами".

У текстах усіх середньоанглійських діалектів приблизно з однаковою частотністю зустрічається умовний сполучник *if* у формі *yif* (19%), напр.,

(92) *Yif Tristrem be now sleyn, Yvel yemers er we* (Sir Tristrem, 1830–1831)
– "Якщо Трістрама зараз вб'ють, погані вартові ми".

Форми умовного сполучника домінантного типу в середньоанглійській мові утворюють досить розмаїту групу. Ядро цієї групи становить сполучник домінантного типу *if* (29%) та його форми *ȝyf* (22 %), *ȝif* (20 %), *yif* (14%), *giff(e)* (12%), *yef* (1%), *ȝef* (1,5%), *yf*, *yuf* (1 %), *gyff*, *gyf*, *yeff*, *gaffe*, *iff* (0,5%).

Північний діалект представлений найбільшим розмаїттям форм *if* (40 %), *yif* (10%), *yef* (6%), *giff(e)* (25%), *yf* (5%), *iff* (3%), *yuf* (5%) *gyf* (5,5 %), *yeff* (0,5%). При цьому шотландський діалект представлений лише формами на *giff(e)*. У східно-центральному діалекті превалує вживання форми *ȝyf* (78%), менш розповсюдженими є форми *yif* (19%), *yf* (2%), *ȝef* (1%). У західно-центральному діалекті найпоширеніша форма *if* (51 %), *ȝif* (24%), *yif* (17%) *yef* (6 %), *ȝef* (2%). У найбільш консервативних південних діалектах зафіксовано лише три форми умовного сполучника *ȝyf* (45%), *ȝif* (44 %), *if* (11%). Велику кількість форм умовного сполучника *if* пояснюємо відсутністю нормативних норм написання та діалектним варіаціями.

У ході дослідження була також перевірена гіпотеза про гомогенність умовного сполучникового складу в межах одного твору. Так, використання сполучника *ȝyf* у пам'ятці *Handlyng Synne* (східно-центральному діалекту) становить 98% СРПУ цієї пам'ятки. Проте, у авторів західно-центрального діалекту такої гомогенності не спостерігається, напр., у творі *Sir Gawain and the Green Knight* фіксуємо вживання форм *if*, *ȝif*, *ȝef*.

Отже, сполучник *if* (північний і західно-центральному діалекти) та його форми властиві південним (*ȝyf*, *ȝif*), східно-центральному (*ȝyf*) та західно-центральному *ȝif* діалектам породжуються у позиції вершини СР. У випадку його двокомпонентного вживання *if that* є синкретичним цілим, що займає позицію, характерну для однокомпонентного функціонування сполучника домінантного типу.

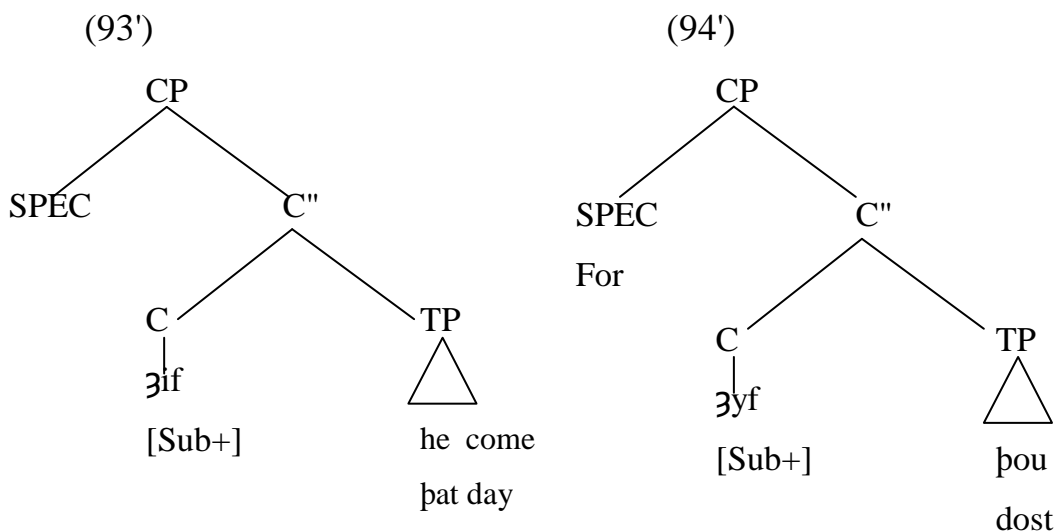
2.2.2 Формально-синтаксична характеристика умовних сполучників периферійного типу. Звернення до текстів середньоанглійської писемності дало можливість виокремити, окрім сполучника домінантного типу *if*, сполучники периферійного типу. Серед останніх на особливу увагу з точки зору позиційних характеристик на дериваційному дереві заслуговують сполучники *and if*, *but if*, *for if* (та їх відповідні форми). Компаративний аналіз цих сполучників та сполучника *if* дозволив підтвердити гіпотезу про розташування *if* у позиції [C, CP]. Порівняємо приклади (93)–(95):

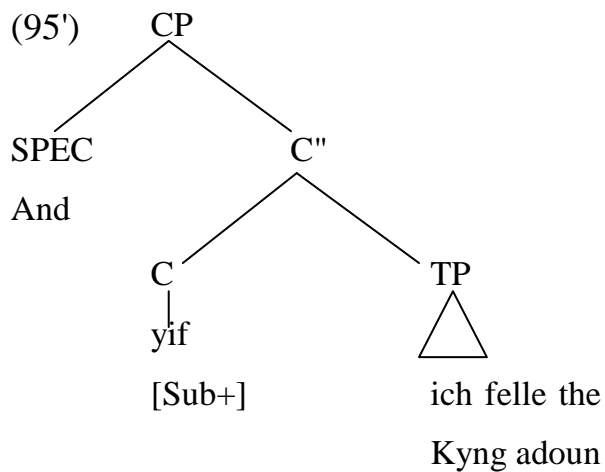
(93) *He schulde be deed ȝif he come þat day among þe gardeyns of þe peple.* (Polychronichon, 4:209) – "Він був би мертвим, якби прийшов того дня із зібранням людей".

(94) *For ȝif þou dost, þan wyl she do þyng þat she neuer þoghte to do* (Handlyng Synne, 1891–1892) – "Якщо ти (так) зробиш, вона буде робити речі, які вона ніколи б не подумала робити".

(95) *And yif ich felle the Kyng adoun, Evere ich have wonnen renoun* (Sir Degare, 462–463) – "І якщо я змушу Короля зазнати невдачі, назавжди я отримаю славу переможця".

Структуру максимальної проєкції CP у реченнях (93)–(95) подаємо відповідно у схематичних зображеннях (93')–(94')

У (93') *if* займає позицію комплементаризера, позиція [Spec, CP] залишається порожньою. Важливо, що позиція специфікатора не завжди залишається порожньою. У схемах умовних речень (94')–(95') вона є заповненою додатковим сполучником (*for*, *and* відповідно). Сполучники *for*, *and* у зазначених прикладах демонструють відмінності на рівні семантичної та прагматичної інтерпретації, експлікуючи зв'язок з попередній контекстом.

Сполучники *and if*, *but if*, *for if* представлені в усіх середньоанглійській діалектах. Сполучник *and* на початку умовної клаузи не зустрічається в східно-центральному діалекті. Сполучник *bot* вживається в північному та західно-центральному діалектах. Найбільший інвентар сполучників периферійного типу спостерігається у північних діалектах: нами було зафіксовано вживання сполучників *all if*, *als if*, *for and*, *suppois*, *thocht*, напр.,

(96) *Than will thay eschaip, suppois thay suld be schent* (Robert Henryson, *The Morall Fabillis*, 1480–1483) – "Тоді вони втечуть, навіть якщо вони будуть поранені"

Вживання сполучника *suppois* (96) зафіксовано у Шотландському діалекті наприкінці XV століття, так само як і сполучника *thocht*, напр.,

(97) *Thocht al my membris tongis were on raw I wer not abill the thousandfald to schaw* (Gavin Douglas, *The Palis of Honoure*, 1261–1262) – "Навіть якби усі частини мого тіла були поставлені в ряд, Я не зміг би тисячну частину їх показати".

Прийменникова фраза *on saas* вживається зі сполучником *ȝif*, проте в середньоанглійській мові не є дискретним цілим, про що свідчить вільне функціонування цієї прийменникової фрази в інших контекстах, напр.,

(98) "*On saas ȝif myn fortune and richesse were wiþ drawe, I schulde be bettre þan I am now*" (Polychronichon, 3:423) – "У випадку якби мої удача і багатство були відібрані (у мене), я був би кращою людиною, ніж я є зараз".

Аналіз нашого матеріалу свідчить, що середньоанглійська мова демонструє залишки функціонування давньоанглійських сполучників на кшталт *all if, als if, for and, bot, and*, з одного боку, і початок розбудови парадигми сучасного англійського умовного сполучника, з іншого. Умовні маркери *suppois, on saas if* починають функціонування у найбільш радикальному з середньоанглійських діалектів – північному, проте стверджувати про появу всього спектру умовних коннекторів, включаючи десемантизовані вербалії на кшталт *given that, provide that* ще зарано.

2.3 Експліцитне маркування консеквента в середньоанглійському складнопідрядному реченні з підрядним умови

Новітні студії у царині синтаксису багатьох мов пропонують вивчати СРПУ як власне корелятивні структури або як похідні від корелятивних структур, що виникли в процесі розвитку мови [205, с. 642]. Корелятивні конструкції допускають наявність релятивної клаузи, що приєднується до головної клаузи і є коіндексованою з проформою всередині останньої [205, с. 661].

Матеріал дослідження дозволяє зробити висновок про застосування стратегії корелятивізації відносно підрядних умовних клауз. Відповідно *if*-клаузу слід детермінувати як корелятивну клаузу, *then*, що з'являється в ініціальной позиції головної клаузи – як корелятивну проформу. Слідом за Дж. Гайс [141], К. фон Фінтель [218] та Р. Изворські [159], вважаємо за доцільне здійснити аналіз СРПУ із урахуванням корелятивного елемента *then*

в структурі головної клаузи, його синтаксичної дистрибуції, семантичних особливостей тощо [179, с. 274].

Аналіз СРПУ як корелятивних конструкцій видається релевантним при дослідженні цих структур у різних мовах. Так, наприклад, існують мови, де вони значно поширені. Більше того, у деяких мовах (мови хінді та бенгалі) використання явного (*overt*) умовного сполучника носить необов'язковий характер, а семантика умовності експлікується за рахунок наявності лише корелятивного елемента [205, с. 640].

У ході дослідження проаналізовано два підходи стосовно впливу фактору наявності/відсутності корелятивної проформи *then* на семантичне навантаження СРПУ. Згідно першого підходу, наявність цієї проформи є необов'язковою, вона не впливає на загальну інтерпретацію змісту речення, різниця між *if p, q* та *if p, then q* відсутня. Власне тому під час аналізу семантичних особливостей СРПУ, роль проформи *then* часто ігнорується. Другий підхід, детально розроблений С. Ятрідоу [157; 158], пропонує розглядати *then* як маркер інтенсивності та конкретності певного припущення. Згідно дослідження авторки існують принаймні деякі ситуації, в яких *if p, then q* [205, с. 662]. У випадку несумісності відповідного припущення зі значенням, закладеним у підрядній умовній клаузі, використання *then* є неможливим. К. фон Фінтель підтримує тезу про семантичне навантаження проформи *then*, стверджуючи, що *then* спричинює появу імплікатури – інші альтернативні ситуації, виражені в антецеденті, не відповідають пропозиції головної клаузи [218].

У лінгвістичній літературі виокремлено також випадки, коли використання проформи *then* є неможливим, як, наприклад, у випадку з умовними речення релевантності [205, с. 640]. Антецедент цих речень не виражає значення умовності певної дії, у випадку виконання якої дія в консеквенті буде здійснена. Принагідно зазначимо, що в УРР антецедент виражає умову, за якої інформація, закладена у консеквенті є релевантною певній комунікативній ситуації, при цьому відповідна інформація є

твердженням, а не припущенням: *If you are thirsty, (*then) there's water in the fridge* (пор. інтерпретацію речення за умови вживання проформи – "якщо ти хочеш пити, тільки у тому випадку в холодильнику вода, якщо не хочеш – води немає"). У реченнях цього типу консеквент повинен припускати ймовірність дії, вказаної в антецеденті з метою "ліцензування" анафори. Проте поява *then* призводить до виникнення принаймні декількох ситуацій, коли антецедент не відповідає дійсності. Така інтерпретація не є валідною, тому що заперечує доречність анафори. Отже, використання *then* модифікує семантику речення і може слугувати джерелом двозначних інтерпретацій [205].

Подальше дослідження корелятивного *then* в СРПУ засвідчило також інші випадки неможливості його використання, а саме:

– коли антецедент виключає усі можливості, окрім описаних у цьому антецеденті, напр.,

(99) *ȝif y had space a day & a nyȝt, Alle þe penaunce ne coude y telle, Pat y suffre yn a welle* (Handlyng Synne, 2260–2202) – "Якби ти мав день або ніч, ти не міг би висловити усе покаяння, від якого ти страждаєси у добробуті".

(100) *ȝyf he wyl vs saue, Or ȝyf he wyl nat; late vs beleue* (Handlyng Synne, 4555–5556) – "Якщо він нас врятує, або не врятує, дозвольте нам вірити".

У прикладах (99)–(100) ситуації, вказані в антецеденті, виключають можливість існування альтернативних ситуацій: (99) – у будь-який час ти не міг би висловити усе каяття; (100) – у будь-якому випадку, дозвольте нам вірити.

– коли антецедент містить сполучник/прислівник *even*, середньоанглійським відповідником якого часто є сполучник *and*, напр.,

(101) *And ȝyf þou hydë here þy blame, hyt shal be shewed to þy shame* (Handlyng Synne, 12453–12454) – "Навіть якщо ти خواهєши тут свою провину, її буде розкрито тобі на сором".

У прикладі (101) альтернативна ситуація в антецеденті виключається за рахунок підкреслення унікальності висловленої інформації в консеквенті.

– коли антецедент повністю виключає можливість виконання певної дії у цілому:

(102) *And þif y were dede yn ouþer werlde, hys preyer schulde for me be herde, To bryngë me of ryne and wo* (Handlyng Synne, 10633–10635) – "І якби я був мертвий у іншому світі, його молитва за мене була б почута, щоб позбавити мене болю і смутку".

Речення (102) екзампліфікує контрафактичну умову, що є найбільш чутливою до використання корелятивного елемента *then*. Присутність останнього у реченні змінює твердження на припущення, що призводить до змін в інтерпретації речення.

На думку К. фон Фінтель, сполучник *unless* також є засобом блокування вживання *then* в сучасній англійській мові [205, с. 663; 218]. Така інтерпретація є релевантною і для середньоанглійських СРПУ, в яких відповідником *unless* виступає *but if* та його варіанти (103)–(104), напр.,

(103) *Bot þif y may conquere Cassibolan, (*then) Y preise nought elles al þat y er wan* (The Story of England, 4597–4598) – "Якщо я не зможу підкорити Кассіболан, я не буду звеличувати усе, що я до цього виграв".

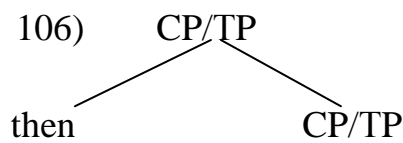
(104) *Bot if thou com withoutyn stryffe, (*then) We schall reffe thee thy lyffe* (Saint Margaret, 130–131) – "Якщо ти не прийдеш без боротьби, ми заберемо твоє життя".

У прикладах (103)–(104) форми умовного сполучника *but if* блокують можливість виникнення альтернативної ситуації, відмінної від висловленої в антецеденті. Цікавим є той факт, що семантичний корелят сполучника *but if – as if* вживається в корелятивних конструкціях, напр.,

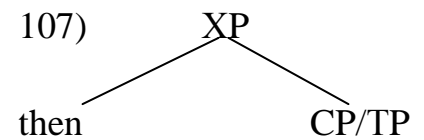
(105) *Ac þif þat he forlost his wit, þonne is his red-purs al to-slit* (The Owl and the Nightingale, 693–694) – "Якби він повністю не втратив свій розум, тоді б його червона сумка була б розірвана".

У прикладі (105) унікальність ситуації, вираженої в антецеденті, експлікується за допомогою корелятивної проформи *þonne*.

Існує два підходи щодо пояснення позиції породження корелятивної проформи *then* у структурі головної клаузи складнопідрядного речення умови [146, с. 11]. Умовний маркер *then*, зазвичай, вимагає після себе повної клаузи. У деяких випадках ця клауза є CP (*If it rains then [CP what shall we eat]*), у деяких – TP (*If it rains CP [then [TP I will visit you]]*). Закономірно виникає запитання, чи приєднується *then* до наступної клаузи, яка розташовано за цим маркером (106), чи є він конститuentом максимальної проєкції, що містить вставну клаузу (107):

Ад'юнкція
(adjunction)

Підрядність
(subordination)

Конструкції

(106) і (107) суттєво відрізняються: проміжна проєкція XP блокуватиме керування CP дієсловом, розташованим вище на схемі-дереві, в той час як ад'юнкція не передбачає такого блокування. Вибір тієї чи іншої позиції розташування корелята відіграє значну роль під час застосування операцій селекції та видалення. Наприклад, дієслова на кшталт *ask* та *wonder* обирають CP з [+wh] вершиною. Ця вершина вимагає відповідного специфікатора для узгодження, а саме *wh*-фразу. Враховуючи, що умова селекції задовольняється лише у випадку керування, дієслово повинно керувати CP, яка містить *wh*-вершину. Елементи, приєднані до проєкції, не є бар'єром для керування цієї проєкцією вищим у структурі речення дієсловом. В англійській мові елементи, приєднані до клаузи зустрічаються спорадично, однак такі приклади ілюструють ряд цікавих закономірностей [148, с. 12]. Ініціальна *if*-клауза, яка, як ми припускаємо, приєднується до свого консеквентна, не блокує селекцію:

(108) *Every boy wonders if his mother comes what he will eat.*

(109) *Every boy wonders if he flunks his courses what is going to happen.*

Із наведених прикладів стає очевидно, що приєднана *if*-клауза не блокує керування вставною клаузою вищим за структурою дієсловом. Однак у випадку використання *then*, це речення стає граматично неправильним:

(108') **Every boy wonders if his mother comes then what he will eat.*

(109') **Every boy wonders if he flunks his courses then what is going to happen.*

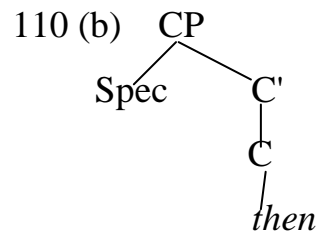
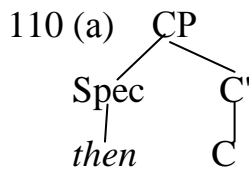
Граматична неправильність цих речень свідчить про те, що *then* блокує керування і, відповідно, розташовується у позиції специфікатора максимальної проекції (106).

Вибір позиції розташування корелята залежить також від урахування фактора можливості видалення елементів із консеквента [146, с. 13]. Ад'юнкція не є бар'єром для застосування операції видалення. Однак у випадку, коли консеквент починається із *then*, відбувається блокування видалення, що вказує на розташування корелята в позиції, зазначеній у схемі (106). Свідченням того, що наявність в головній клаузі *then* блокує видалення, є можливість пересуву власне *if*-клаузи (*It is if Bill comes home that Mary will leave - *It is if Bill comes home that then Mary will leave*).

Вищенаведений аналіз дає підстави стверджувати, що структура (106) є релевантною для умовних речень із *then*, тобто *then* належить до проекції, яка "вставляє" (*embed*) клаузу-консеквент. Закономірно виникає питання: до якої категорії належить ця проекція? Враховуючи той факт, що остання вводить нову клаузу, найпростішою і найбільш імовірною відповіддю буде СР. Таким чином, клауза-консеквент в умовному реченні із *then* є СР-проекцією.

Проаналізуємо позицію розташування *then* у структурі максимальної проекції СР. Якщо *then* є специфікатором структура консеквента матиме наступний вигляд (110 а), якщо *then* є вершиною проекції, клауза матиме структуру (110 б):

Пояснення породження *then* у позиції вершини CP видається більш релевантним, оскільки це суголосно позиції породження інших комплементарів у структурі CP. Проте, на нашу думку, корелятивна форма консеквента в СРПУ породжується у позиції специфікатора CP. Пояснюємо це наступним чином: по-перше, адвербіальне минуле *then* дозволяє стреджувати, що експліцитний маркер консеквента за аналогією до інших адвербів породжується в позиції специфікатора, залишаючи позицію вершини CP для пересуву дієслова, оскільки на ранніх етапах розвитку англійської мови інверсія підмета – присудка є обов'язковою за умови наявності прислівника (особливо місця та часу); по-друге, те, що позицією для пересуву дієслова під час інверсії є саме позиція вершини, суголосно правилу A-пересуву (*A-movement*), згідно якого вершина певної проекції може зазнавати пересуву вгору по структурі речення лише через проміжні позиції вершин інших проекцій. Наприклад, підрядне речення умови у прикладі (111) має таку структуру LF (111'),

(111) *And þu hit be graunted of þe kyng, þat þou hast boght, þan ys syker þung;* (Handlyng Synne, 9797–9798) – "І якби це було подаровано королем, Що ти купив, це була б безпечна річ".

(111')

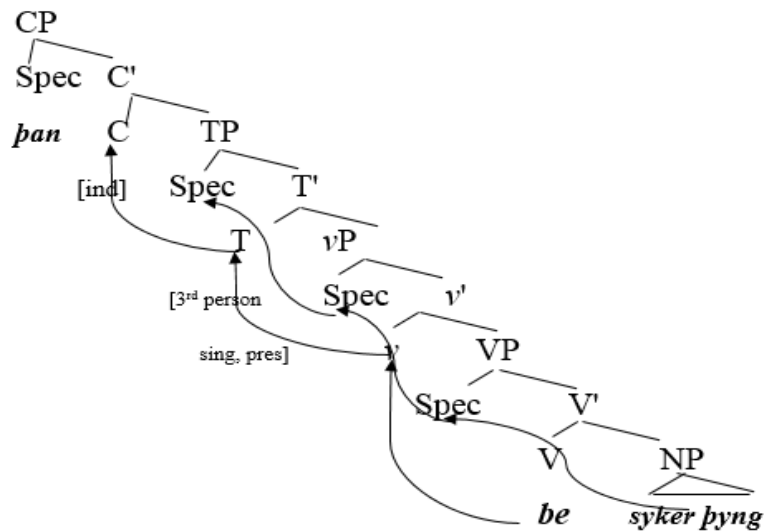

Схема-дерево (111') ілюструє пересув дієслова *be*, яке породжується в позиції вершини VP, зазнає пересуву до позиції вершини TP для отримання флексії і подальшого пересуву до позиції вершини CP, оскільки інверсія вимагає від дієслова розташування ліворуч від підмета, який, у свою чергу, розташовується у канонічній для нього позиції [Spec, TP] і перевіряє ознаки принципу розширеної проєкції.

Аналіз пам'яток середньоанглійського періоду засвідчив невелику частотність вживання корелятивної проформи *then* (13 % з 3000 досліджувальних одиниць). Так, наприклад, у східно-центральному діалекті її вживання фіксуємо лише у 53,8% речень (у 210 із 390 прикладів). При цьому умовний зв'язок в антецеденті експлікується за допомогою сполучників *þu*, *and þu*, *for þu* (112)–(113), напр.,

(112) *þu any do hyt ones þurgh chaunce, þan ys þerfore but lyt penaunce*; (Handlyng Synne, 7601–7602) – "Якщо хтось зробить це одного разу випадково, Тоді легшим буде покарання".

(113) *For þu she lyued yn wykkednes, þan muȝte we do to here sum stress* (Handlyng Synne, 8231–8232) – "Якби вона жила у гріху, Ми б на неї натиснули".

У найбільш консервативних діалектах півдня нами було зафіксовано лише два приклади (0,5% (2 із 390 прикладів) вживання корелятивної проформи *then*, напр.,

(114) *ȝif þat þey fle, þen schul þey wyte þer pryde þat hem so haf schent* (The Story of England, 13516–13517) – "Якби вони літали, вони б звинувачували б Свою гордість, що їх знищила".

У прикладах (111)–(114) спостерігаємо інверсію підмета – присудка в консеквенті, окрім того семантично проформа підкреслює унікальність умови для виконання дії. Невелика питомість прикладів з корелятом *then* і в західно-центральному (15 % (58 із 390 прикладів)) та північному діалектах (30,7% (120 із 390 прикладів)), напр.,

(115) *ȝif I þe telle trwly, ... Þen may þou frayst my fare and forwardez holde"*

(Sir Gawain and the Green Knight, 12) – "Якщо я тобі скажу правду, тоді ти можеш злякатися моєї подорожі і дотримати договір".

Як синонім вживання корелята *then*, в середньоанглійській мові спорадично фіксуємо вживання підрядного сполучника *so*, який має референтом умовну клаузу, акцентуючи умови для виконання дії, вираженої в консеквенті, напр.,

(116) *ȝif þou praye þus and syþen wel do, So mayst þou come hys mercy to;* (Handlyng Synne, 4563–4564) – "Якщо ти молитимешся так і після цього робитимеш (усе) добре, то Ти зможеш отримати його милість".

Отже, проаналізований матеріал середньоанглійських пам'яток указує на структурно-семантичні розбіжності умовних речень з корелятивною проформою та без неї. Семантично, вживання корелятивної проформи підкреслює унікальність умови, за якої можлива дія, виражена в консеквенті, структурно, вона спричинює інверсію підмета і присудка, демонструючи поведінку адверба. Найпоширенішим вживання *then* в ініціальной позиції консеквента зафіксовано в східно-центральному діалекті, в інших діалектах зафіксовано його спорадичне використання.

2.4 Аранжування конститuentів у середньоанглійській підрядній клаузі умови

Згідно із Дж. Грінбергом, усі мови можна синтаксично поділити на дві групи: OV-мови (об'єкт знаходиться у препозиції до дієслова) та VO-мови (об'єкт розташований у постпозиції до дієслова) [145]. Вслід за Дж. Грінбергом, М. Драєр аналізує шість можливих моделей порядку слів: OSV, OVS, SOV, SVO, VOS та VSO [135]. На підтвердження Першої Універсалиї, запропонованої та доведеної Дж. Грінбергом (у розповідних реченнях з іменним суб'єктом та об'єктом, домінуючим порядком слів майже завжди є такий, в якому суб'єкт передує об'єкту [145]), М. Драєр наводить статистичні дані, за якими SOV-модель характерна для 565 мов (41%), SVO – 488 (35%), VSO – 95 (7%), VOS – 25 (2%), OVS – 11 (0,7%), OSV – 4 (0,3%) і 189 (14%) сучасних мов не мають домінантного типу порядку слів у реченні. Більшості мов притаманний однаковий базовий (*underlying*) порядок слів у реченні: вершина групи розміщена у препозиції до відповідного компоненту, тобто дієслово передує об'єкту, прийменник – іменнику, головне речення – підрядному [163].

У своїх міркуваннях, які згодом були оформлені в теорію асиметрії, Р. Кейн розглядає порядок розташування елементів у клаузі як результат дії ієрархічних зв'язків. Згідно із основними принципами цієї теорії, у випадку, коли синтаксична категорія X асиметрично с-керує категорією Y, конститuentи, над якими X розташовується зверху на дериваційному дереві, матимуть єдиний універсально встановлений порядок з урахуванням порядку розташування конститuentів, над якими на дериваційному дереві домінує Y. Таким чином, має сенс стверджувати, що вершина завжди матиме специфікатор, який асиметрично с-керує вершиною. Врешті, враховуючи те, що підмет розташовується в позиції специфікатора, а VP є компонентом, Р. Кейн використовує статистичну універсалию Дж. Грінберга стосовно домінуючого порядку слів. У межах запропонованої автором теорії, коли

категорія X асиметрично с-керує категорією Y, конституенти, над якими домінує X, повинні передувати конститuentам, над якими домінує Y. Така конфігурація відповідає порядку слів SVO, який є базовим для сучасної англійської мови, хоч і не був таким протягом історії її розвитку [205, с. 686].

У сучасній англійській мові головна та підрядна клаузи в СРПУ представлені синтаксично чіткою конструкцією S(Aux)VO. Випадки відхилення від наведеної структури зустрічаються спорадично і часто є результатом застосування операції топікалізації або фокусування. У цьому плані пам'ятки середньоанглійської мови становлять особливий інтерес, тому що демонструють різні варіанти розташування стрижневих елементів речення в підрядних умовних клаузах.

Загалом у середньоанглійській мові в обох клаузах порядок слів у більшості випадків відповідає моделі S(Aux)VO [187, с. 62]. На думку Д. Лайтфута, перехід мови від SOV- до SVO-моделі спочатку відбувся у головному реченні, а вже потім у підрядному [176, с. 154]. SOV-модель, властива підрядним реченням давньоанглійської мови, зникає на початку середньоанглійського періоду.

У сучасній генеративістиці існує декілька основних підходів, які трактують специфіку та аналізують причини переходу англійської мови від OV-типу до VO-типу. Згідно з І. Робертсом, базовою моделлю давньоанглійського речення була VO-модель [214, с. 81–84]. OV-модель виникла в результаті пересуву прямого додатка у позицію ліворуч від дієслова як наслідок застосування операції "підйом об'єкта" (*object scrambling*) або пересуву об'єкта в позицію специфікатора (Spec). Таким чином, порядок SVO, питома вага якого превалює у середньоанглійській мові, став результатом відмови від правила пересуву об'єкта в мові цього періоду.

На противагу цій теорії С. Пінчук заперечує однозначну приналежність давньоанглійської мови до типу VO, доводячи тезу про синхронне "протистояння" двох альтернативних моделей порядку слів у

давньоанглійському реченні: OV та VO. Особливості та частотність використання цих моделей С. Пінчук детально аналізує у запропонованій нею гіпотезі подвійної бази (*Double Base Hypothesis*). Принагідно зазначимо, що згідно з цією гіпотезою VO-модель є специфічною інновацією ранньосередньоанглійського періоду, що виникла в результаті мовних контактів між англосаксами та скандинавськими поселенцями у X ст. [152; 214, с. 87]. Тенденція такого поступового переходу представлена у Табл. 2.1 :

Таблиця 2.1

Функціонування підрядних умовних клауз з порядком слів SVO,
SV, SOV та VSO

Період	Загальна кількість умовних клауз	SVO	SOV	VSO
ME1	300	69%	27%	4%
ME2	300	81%	18%	1%
ME3	300	87%	12%	1%
ME4	300	95%	3%	2%

Структурний аналіз підрядних умовних клауз підтверджує тезу про поступову перебудову порядку слів в СРПУ у відповідних підперіодах середньоанглійської мови. Зниження питомої ваги SOV-моделі та зростання кількості СРПУ з порядком SVO може свідчити на користь процесу поступової аналітизації мови та вирівнювання порядку слів у головному та підрядному реченнях.

SVO-клаузи демонструють очевидну тенденцію до більш частотного вживання протягом розвитку англійської мови. За даними аналізу, що унаочнює відповідність часового відрізка та кількість речень зазначеного типу, з кожним наступним підперіодом кількість речень типу SVO в середньоанглійській мові збільшується. Частотність використання SOV-моделей порядку слів в ME1 та ME2 свідчить про те, що в мові збереглися

основні моделі порядку слів давньоанглійської мови. Речення (117)–(118), натомість, ілюструють модель з порядком слів SVO в підрядній клаузі:

(117) ME2: *Helpe of me than sall thou tyme, Bot if thou helpe me of this pune*. (The Northern Homily Cycle, 6:159–160) – "Допомогу мою тоді ти втрапиш, якщо ти не допоможеш мені позбутися цього болю".

<i>Bot if</i>	<i>thou</i>	<i>helpe</i>	<i>Me</i>
<i>Comp</i>	<i>S</i>	<i>V</i>	<i>O</i>

(118) ME3: *ȝif þou sleest me, I goo to God, and þow muȝt nouȝt askaþe his hond* (Polychronichon, 3:477) – "Якщо ти мене вб'єси, я піду до Бога і ти не втечеш від його руки (кари)".

<i>ȝif</i>	<i>þou</i>	<i>sleest</i>	<i>me</i>
<i>Comp</i>	<i>S</i>	<i>V</i>	<i>O</i>

Інтерес викликає той факт, що значна кількість речень містить лише два з трьох ядерних елементів речення, тобто має структуру SV. Із 100% прикладів 41% речень містять перехідні дієслова, що, відповідно, передбачає наявність об'єкта в структурі речення. Однак, у 59% підрядних клауз дієслова є неперехідними, і тому в структурі речення об'єкт відсутній, напр.,

(119) *He and his menye ha thought To win this land if thai moght*. (Ywain and Gawain, 1215–1216) – "Він та його послідовники вирішили завоювати цю землю, якщо зможуть".

<i>if</i>	<i>thai</i>	<i>moght</i>	-
<i>Comp</i>	<i>S</i>	<i>V</i>	<i>O</i>

(120) *No, Mari! I am aunterus in stowre For a lady, as whyte as flowre, To wunne here yuf I may*. (Sir Eglamour of Artois, 1207–1209) – "Hi! Я готовий битися за даму, чисту як квітка, щоб виграти її, якщо зможу".

<i>Yuf</i>	<i>I</i>	<i>May</i>	-
<i>Comp</i>	<i>S</i>	<i>V</i>	<i>O</i>

У дослідженні особливостей переходу англійської мови від OV-типу до VO-типу Е. Крок та Е. Тейлор [167, с. 9] послуговуються терміном "суб'єктної лакуни" (*subject gap*) у випадках, коли суб'єкт експліцитно не є

представленим у тексті, однак наявний імпліцитно. На наш погляд, має сенс використовувати термін "об'єктна лакуна" при аналізі умовних клауз із неперехідними дієсловами. Структура на зразок (119)–(120) зустрічається з модальними дієсловами, коли власне умову експлікує головне речення або контекст. Частіше такі умовні речення мають відтінки значення сумніву, а не умови.

Порядок слів SOV (121) демонструє значно нижчу частотність вживання і, відповідно, кількість речень цього типу з кожним підперіодом зменшується., напр.,

(121) *If ye no venesun bring, Full litill rechs me.* (Av. of Arthur, 807–808) – "Якщо ти не принесеш дичини, мало хвилюватиме (це) мене".

<i>If</i>	<i>Ye</i>	<i>no venesun</i>	<i>Bring</i>
<i>Comp</i>	<i>S</i>	<i>O</i>	<i>V</i>

Пам'ятки середньоанглійської писемності демонструють високу варіативність сполучникового складу в реченнях, утворених за SOV-моделлю. Зауважимо, що для всіх речень цього типу властиве оформлення за допомогою складнопідрядного зв'язку. На структуру складнопідрядного речення впливає факт наявності або відсутності сполучника, а семантика останнього не є визначальною, оскільки зворотній порядок слів знаходимо і після сурядних, і після підрядних коннекторів. Аргументом на користь цієї тези слугують приклади (122)–(125), у яких спостерігаємо вживання сурядного (*and*) і підрядних сполучників, які демонструють дві основні моделі порядку слів, поширені в підрядному реченні середньоанглійського періоду, напр.,

(122) **And** *thou will all mi will do, I suld thee ger wele bettir fare Than thou before did evere are.* (The Northern Homily Cycle, 19:206–208) – "Якщо ти виконаєш мою волю, я тобі убрання кращі подарую, ніж ти коли-небудь мала" – S(aux)OV модель порядку слів у підрядному реченні;

(123) *Sum mananced his durs to brek, Bot yef thai moht wit him spek.* (The Northern Homily Cycle, 6:353–354) – "Дехто погрожував виламати його

двері, якщо вони не зможуть з ним поговорити" – SVO модель порядку слів у підрядному реченні;

(124) *If thou wil my kownsail leve, Thou sal find na man the to greve;* (Ywain and Gawain, 735–736) – "Якщо ти прислухаєшся до моєї поради, не буде жодної людини, яка зможе тебе засмутити" – S(Aux)OV модель порядку слів у підрядному реченні;

(125) *And so that yoe the soth will saye, To come and go I graunte you grith* (The York Plays, 205–206) – "І лише якщо ти правду скажеш, я відпущу тебе з миром" – SO(aux)V модель порядку слів у підрядному реченні.

За умови відсутності умовного маркера в антецеденті, позицію вершини CP, яка є маркованою ознакою способу, займає, завдяки застосуванню операції пересуву, дієслово. Так, у реченні (126) спостерігаємо інвертований порядок слів у підрядній умовній клаузі, (про структури речень з VSO-моделлю порядку слів йтиметься далі), напр.,

(126) *Alegge þe ryȝt, þou may be innome, By þys ilke spech I haue asspyed* (The Pearl, 703–704) – "Якщо ти благатимеш про справедливість – ти можеш бути заманим у пастку, Цією самою промовою, за якою я спостерігав".

Позиція підрядного речення відносно головного також не є вирішальним фактором використання порядку SOV: приклад (126), (128), демонструють розміщення підрядного речення у препозиції до головного, а у прикладі (127) підрядне речення розташоване у постпозиції до головного. Наше припущення полягає в тому, що імпліцитно виражені контекстуально-прагматичні особливості речення могли б слугувати продуктивним чинником використання SOV-моделі. Показово, що у функціональному діапазоні порядок SOV розкриває значення висновку, тому дієслово, як комунікативне ядро повідомлення, вживається на останній позиції, напр.,

(127) *For he seis wele he may noght live, Bot if oure Lorde grace him give* (The Northern Homily Cycle, 269–270) --"Тому

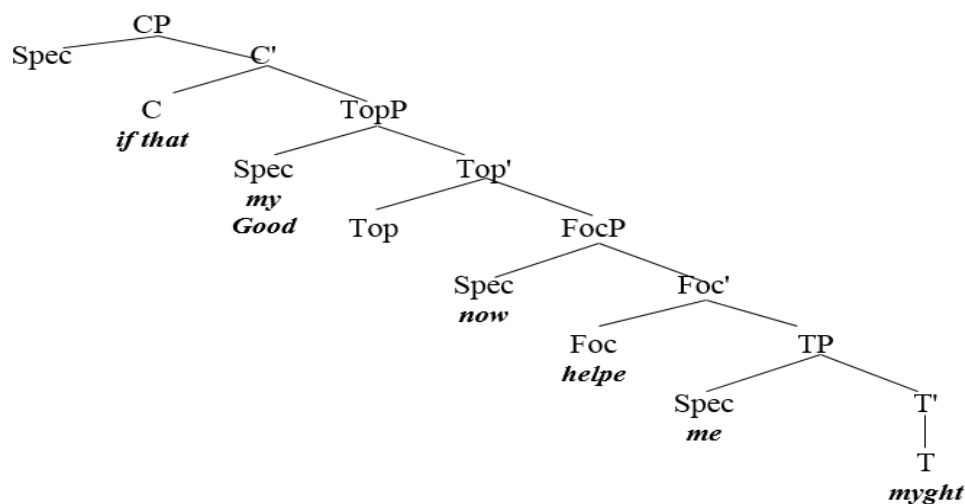
що він добре розуміє, що він не зможе жити, якщо наш Бог не подарує йому прощення".

(128) *For yef thou tharof me melde, Ic haf tinte werdes mensc and belde.*
(The Northern Homily Cycle, 333–334) – "Якби ти мене (у цьому) звинуватив, я б втратив добре ім'я серед мирян та щастя".

У середньоанглійській мові матеріал дозволив виділити нетипове з точки зору традиційної граматики розташування допоміжного дієслова (Aux) у постпозиції до основного дієслова (129)–(129'), напр.,

(129) *If that my Good now helpe me myght, He wolde make my herte full lyght* (Everyman, 389–390) – "Якби мій Бог міг мені зараз допомогти, він би зробив моє серце повним світла".

(129')

Наявність таких речень свідчить про необхідність утворення додаткової проекції над TP, тобто проекції, яка надаватиме місце розташування для тих елементів, які зазнають пересуву вгору у структурі речення. Л. Ріцці (1997) запропонував розділити CP на декілька проекцій, у результаті чого виникла гіпотеза розділеного CP (*split CP hypothesis*). Виділяючи два типи конститuentів, які можуть бути винесені в ініціальну позицію речення (сфокусовані та топікалізовані), дослідник розмежував їх наступним чином: топікалізовані елементи, зазвичай, представляють відому інформацію (тобто інформацію, яка вже згадувалася у попередньому дискурсі), сфокусовані елементи є засобом експлікації нової інформації.

Операція пересуву вже відомої інформації на початок речення називається топікалізацією, нової інформації – фокусуванням. Ураховуючи те, що відбувається пересув елемента в позицію специфікатора, яка знаходиться на периферії клаузи, топікалізацію (як і фокусування, і *wh*-пересув) вважають операцією А-штрих пересуву. Переміщений елемент займає позицію А-штрих специфікатора, тобто позицію, яку можуть займати аргументи та додатки. У подальших розробках гіпотези розділеної СР Л. Ріцці доводить, що сфокусовані конституенти займають позицію специфікатора FocusP, а топікалізовані конституенти займають позицію специфікатора TopP [193, с. 325].

Аналіз речення (129)–(129') засвідчує фінальну позицію допоміжного дієслова, яке, у нашому випадку, залишається у позиції VP, тобто *in-sute*. Це явище виникає в результаті того, що Focus є сильною вершиною і тому вимагає інверсію допоміжних дієслів. Конституент, який займає позицію вершини Top у TopP, виконує функцію межі, яка дозволяє йому притягувати максимальну проекцію і спричиняти її пересув до позиції специфікатора в межах TopP, і в цій позиції винесена на передній план максимальна проекція трактується як топік відповідного речення [193, с. 325].

Під час аналізу явищ топікалізації та фокусування в межах СРПУ в середньоанглійській мові слід враховувати явище лівої периферії. За даними Л. Хегмен, існують відповідні структурні характеристики оформлення стрижневих елементів речення всередині адвербіальних клауз. У концепції Л. Хегмен основна увага зосереджена на дослідженні явища CLD (*Clitic Left Dislocation*) у темпоральних клаузах, хоч деякі тези стосуються синтаксичного цілого в цілому. Слід також зазначити, що зважаючи на високий рівень ізоморфності та структурної гомогенності умовних та темпоральних клауз, має сенс говорити про відповідну кореляцію між дослідженнями перших та останніх [146, с. 1].

Особливості пересуву комплементу дієслова ліворуч у структурі речення (*fronting*) були досліджені на матеріалі французької та англійської мов Л. Хегмен і коротко представлені далі [223]:

1. Пересув комплементу дієслова ліворуч у структурі речення дозволяється у головній та периферійних адвербіальних клаузах сучасної англійської мови, а також у головній та підрядній клаузах середньоанглійської мови, напр.,

(130) [TopP *This book* [TP *you should read ~~this book~~ next summer*]].

(131) [CP *While* [TopP *his methods* [TP *some might question ~~his methods~~*]], *his claims cannot be ignored* [Jason Zentz].

2. Топікалізація комплементу неможлива у сучасній англійській адвербіальній клаузі, проте спостерігається у середньоанглійській умовній клаузі [223], напр.,

(132) *[CP *When* [TopP *this movie* [IP *she saw ~~this movie~~*]], *she hated it*

(133) *For if a king his tresor lasseth Withoute honour and thonkles passeth, Whan he himself wol so beguile, I not who schal compleigne his while* (John Gower, *The Confessio Amantis*, 1325-1408, Book 7, 2133–2136) – "Якщо король своє багатство применшує Без благородства і бездумно проходить повз, Коли він буде так обманутий Я не знаю, хто буде скаржитися на нього".

3. Ізоморфні риси сучасних і середньоанглійських адвербіальних клауз виявляються у можливості топікалізації непрямих додатків у лівій периферії речення, напр., *When last month she began to write,...*

(134) *Ʒ he bewith herte wyl mercy crye And do penaunce for hys folye Blessed be he among vs here* (Handlyng Synne, 333–335) – "Якщо він щиро благатиме про помилування І каятиметься у своїх примхах, Нехай буде він благословенний серед нас.

Згідно іншого підходу, модель порядку слів SOV пояснюють на прикладі споріднених мов за допомогою застосування операції *пересув цілі в складі максимальної проєкції (riedripping)* [114], що у контексті нашого викладу видається більш релевантним. Позиція специфікатора Т у ранніх

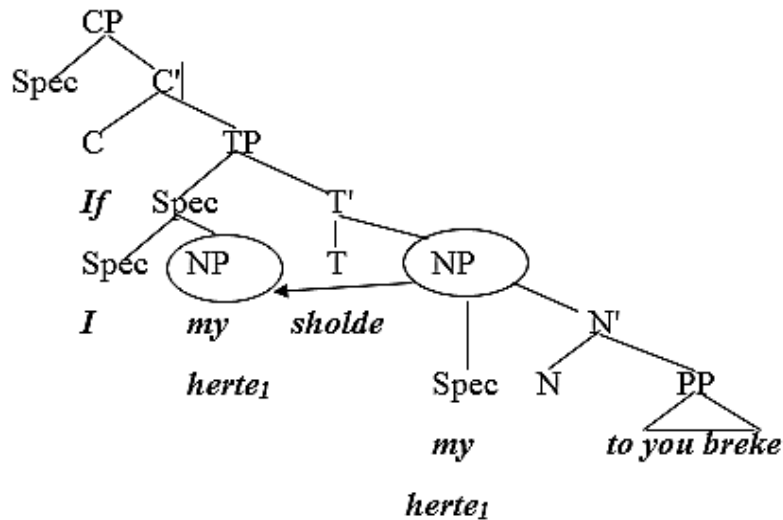
германських мовах типу SOV була позицією для пересуву компонента *vP*. Пересув до позиції [Spec, TP], у свою чергу, зумовлюється одним із елементів *vP* (специфікатором, якщо ознаки перевіряються в NP, чи дієсловом, якщо ознаки перевіряються в морфології дієслова). Відбувається це одночасно з операцією *пересув цілі в складі максимальної проєкції* (*riedpiping*) (як у сучасній німецькій мові або без неї (як у сучасній англійській) [70]).

Внаслідок втрати дієсловом своїх формантів відбувається перехід від мови, яка застосовує операцію *пересув цілі-вершини в складі максимальної проєкції* (*head riedpiping*) до мови з операцією *пересув цілі-специфікатора в складі максимальної проєкції* *spec riedpiping*, (ознаки для перевірки знаходилися в NP в позиції специфікатора *vP*, в якій породжується експлетив) [114, с. 13]. Поступово SOV-модель з операцією *пересув цілі в складі максимальної проєкції* (*riedpiping*) дозволяє пересув лише специфікатора до позиції [Spec, TP].

Ураховуючи вищесказане, подаємо структуру підрядного речення умови (135) у вигляді схеми-дерева (135'), в якому продемонстровано застосування операції *пересуву цілі-вершини в складі максимальної проєкції* (*head riedpiping*), напр.,

(135) *If I my herte sholde to you breke, And than you to tourne your mynde fro me And wolde not me comferte whan ye here me speke Than sholde I ten tymes sorryer be* (Everyman, 224–227) – "Якщо моє серце повинне для тебе розбитися, а потім ти відвернешся від мене і не будеш втішати мене, коли чутимеш як я говорю, тоді я повинен бути у десять разів більш сумний".

(135')

Характерними ознаками сучасних і середньоанглійських адвербіальних клауз є неможливість актуалізації V2 правила за рахунок здійснення операції VP-препозиції. У сучасній англійській мові V2-порядок слів зустрічається спорадично, переважно у конструкціях із застосуванням операції топікалізації або фокусування. Однак на більш ранніх етапах розвитку мови такий порядок слів був досить продуктивним.

З точки зору стандартної генеративістики, V2-вимога передбачає пересув часового дієслова (*tensed verb*) у позицію C одразу за топіком, який зазнає пересуву в ініціальну позицію [Spec, CP]: [CP topicⁱ [C° verb^j [TP...tⁱ...t^j]]] (*At no point will he drink schnapps.* – V2-order). У деяких германських мовах V2-феномен можливий лише в головних клаузах, проте в інших (ісландській, їдіш) V2-порядок слів широко вживається в підрядних клаузах [146]. Існують два основні підходи до структурного аналізу речень з V2-порядком слів. Згідно першої теорії, позицією пересуву дієслова (*the landing site*) ліворуч є TP, а не CP, відповідно топік зазнає пересуву в позицію [Spec, TP]: verb [CP [C° that [TP topic [T° verb [VP...t...t]]] [134; 198]. Згідно другої теорії, ці речення демонструють явище CP-рекурсії, коли дієслово вставного речення зазнає пересуву до позиції нижньої C, а відповідний комплементар займає позицію верхньої C: verb [CP [C° that [CP topic [C° verb [IP...t...t]]] [130; 216].

Будь-який пересув є трансформацією, що зберігає структуру речення і може виникати лише тоді, коли позиція С є порожньою. Ця особливість пояснює, чому V2-феномен є прийнятним у головних клаузах, однак у підрядних зустрічається спорадично (С не є порожнім і містить комплементаризер). Таким чином, можливість винесення дієслова в ініціальну позицію залежить не від того, чи є клауза головною чи підрядною, а від наявності експліцитно вираженого комплементаризера. У нашій вибірці не було зафіксовано прикладів розташування дієслова на другій позиції в підрядній умовній клаузі, напр.,

(136) **If passed these exams you have, you'll get the degree.*

Окрему групу серед підрядних речень умови утворюють речення, які демонструють явище апокойну або нульового сполучникового зв'язку (VSO-модель порядку слів) [11, с. 154]. Цей тип підрядних умовних клауз з точки зору структурного аналізу становить особливий інтерес. Як вже зазначалося, відсутність умовного сполучника найчастіше має наслідком зміну структури речення на VSO-модель, напр.,

(137) *Haif we richis, na better lyfe we bid* (The Morall Fabillis, 157–158) – "Якщо в нас буде багатство, ми матимемо не краще життя".

–	<i>Haif</i>	<i>We</i>	<i>Richis</i>
<i>Comp</i>	<i>V</i>	<i>S</i>	<i>O</i>

(138) *Wist ye what Tristrem ware, Miche gode ye wold him an.* (Sir Tristrem, 1:718–719) – "Якби ти знав хто такий Трістам, багато добра ти б йому подарував".

–	<i>Wist</i>	<i>Ye</i>	<i>what Tristrem ware</i>
<i>Comp</i>	<i>V</i>	<i>S</i>	<i>O</i>

Структурно VSO-клаузи є певним викликом теорії фразової структури, згідно з якою підмет повинен розташовуватися у структурі речення ліворуч від VP. Відмінний від останнього порядок розташування ядерних конститuentів може виникнути в результаті застосування операції пересуву:

або VP (або елементи VP) зазнають пересуву в позицію ліворуч від підмета, або підмет зазнає пересуву до позиції праворуч від VP [205].

Розташування дієслова в ініціальній позиції підрядної клаузи пояснюють застосуванням операції VP-рейзінг. Докази релевантності цієї операції надають мови, для яких характерним є ініціальне розташування V, однак не обов'язковим є фінальне розташування S. Для кращого розуміння цієї точки зору важливим є поняття "залишкового пересуву". Залишковий пересув передбачає рух конститuenta, з якого вже був вилучений певний елемент клаузи. Наприклад, елемент X займає позицію праворуч від конститuenta Y, з якого це X було вилучено (переміщено). Відповідна поверхнева структура може виникнути в результаті двох етапів пересуву ліворуч: спочатку X піднімається з-під Y, а потім усі елементи Y піднімаються з-під X. Ключовим у цьому пересуві є те, що X вже є вилучений з проєкції Y у той момент, коли відбувається підйом Y (пор. операція *пересув цілі-вершини в складі максимальної проєкції (head piedpiping)* [205, с. 697,].

Д. Массам запропонувала розглядати VSO-модель порядку слів як похідний від рейзінгу (підняття) залишкової VP до позиції вищого специфікатора. Таким чином, клаузи в будь-якій мові *a priori* виникають із порядком SVO, а потім відбувається пересув VP ліворуч [181; 205, с. 697,]. Цікавими є наступні спостереження автора: 1) у багатьох мовах, для яких характерним є розташування V в ініціальній позиції клаузи, CP-комплемента V повинні бути розташовані праворуч в кінці клаузи, після підмета. З точки зору аналізу залишкового пересуву VP, ці CP вилучаються з VP та зазнають пересуву до моменту пересуву VP ліворуч; 2) у мовах із порядком слів VSO, PP-комплемента V повинні займати позицію праворуч від суб'єкта. З точки зору особливостей залишкового пересуву, ці комплемента також будуть вилучені з VP до того, як буде здійснено VP-рейзінг [181; 205].

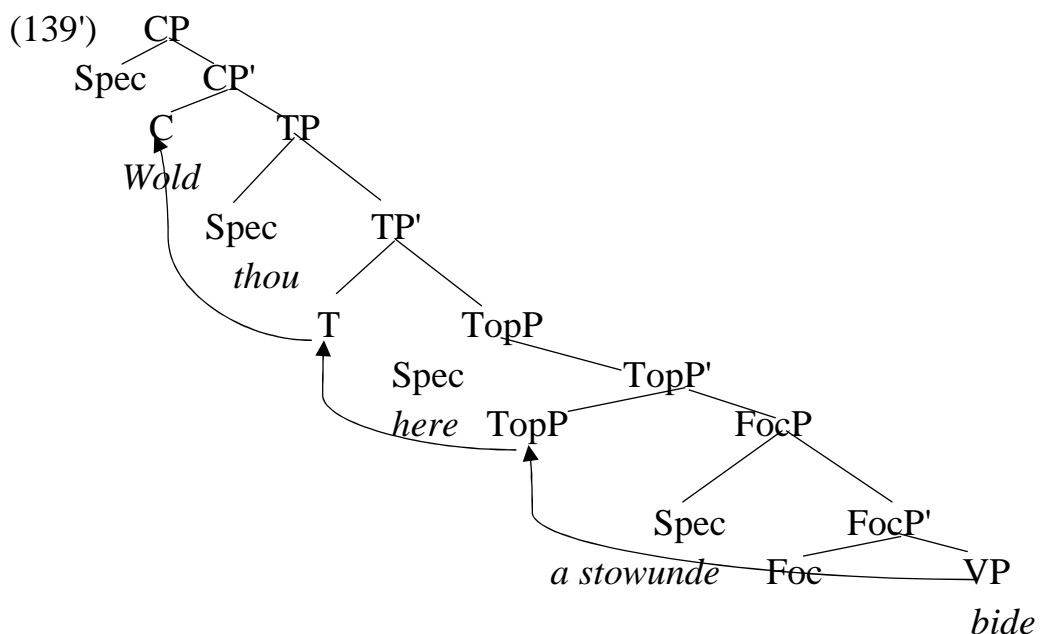
Теорія походження VOS-моделі порядку слів є поясненням причини виникнення порядку відмінного від SVO-моделі за допомогою того, що

порядок слів VOS не повинен містити S у крайній лівій позиції специфікатора. Ця вимога спричинює пересув VO у позицію ліворуч від S, або ж пересув окремо V і окремо O у позицію ліворуч від S. При цьому невирішеним залишається питання, чи відбувається цей пересув у складі максимальної проекції VP, або мова дозволяє пересув окремих конститuentів цієї проекції. Якщо приймати гіпотезу, що специфікатори повинні бути проєктовані в позиції ліворуч від вершини, тоді мови з відмінним від SVO-моделі порядку слів виникають за рахунок рейзингу (*raising*) проекції VP до позиції специфікатора [205, с. 687].

На нашу думку, у підрядних умовних клаузах відбувається пересув дієслова ліворуч у структурі речення, який ми пояснюємо, слід за Р.Бхатт та Р. Панчевою, через трансформаційну операцію T-to-C пересуву. Цей пересув не залежить від типу умовного речення, він можливий і в контрафактичних, і в фактичних умовних реченнях, і є зумовлений відсутністю у позиції CP маркера [157, с. 189; 192]. Структуру підрядної умовної клаузи у прикладі (139), подаємо як (139'), напр.,

(139) *Wold thou here a stowunde bide, A nother course wold I ride*
(*Avowynge of Arthur, 409–410*) – "Якби ти тут трохи зачекав, Я б другого коня привів".

Оскільки з точки зору програми мінімалізму, пересув конституента відбувається в результаті необхідності перевірки певної сильної ознаки вершини у порівнянні зі специфікатором, припускаємо, що V зазнає пересуву у позицію вершини CP за відсутності умовного маркера, для отримання сильної ознаки умовного способу. Цей пересув відбувається через вершини проміжних проєкцій, у позиції вершини T дієслово маркується особовою, часовою флексіями, а в позиції вершини C дієслово перевіряє ознаки способу замість експліцитного маркера. Конституенти, що розташовуються у позиції між підметом та інфінітивом у реченні (139), заходяться у позиції TopP і FocP.

Надання реченню значення умовності в середньоанглійській мові могло відбуватися асиндетично за рахунок вживання таких моделей порядку слів

– (Aux)SOV:

(140) *wolde God that grace sende, That toward me my lady wende As I towardes hire wene!* (Confessio Amantis, Book 1, 2373–2375) – "Якби тільки Бог послав прощення, моя дама б повернула жадані думки до мене, як я роблю до неї".

– (Aux)SVO:

(141) *Wile he trowe me, Chaffare shal he late be.* (Havelok the Dane, 1656–1657) – "Якщо він прислухається до моєї поради, він перестане займатися торгівлею".

Принагідно зауважимо, що аранжування конституентів в умовній клаузі середньоанглійської мови жодним чином не залежить від жанрової приналежності творів. Так, наприклад, лицарські романи демонструють у середньому 68% випадків експлікації SVO моделі порядку слів, 28% – SOV, 4% – VSO; твори теологічного спрямування SVO – 79%, SOV – 21%, VSO – 0%; драматичні твори SVO – 84%, SOV – 16%, VSO – 0%. У середньоанглійських пам'ятках усіх жанрів в умовній клаузі превалує SVO-модель порядку слів.

Вивчення структурних особливостей підрядних умови дало змогу дійти висновку про існування зв'язку між наявністю/відсутністю умовного маркера та структурою підрядного речення умови. Фактичний матеріал також засвідчив поступовий перехід від порядку SOV до порядку SVO в підрядних умовних клаузах середньоанглійської мови.

Висновки до розділу 2

1. У межах генеративної теорії спроби пояснити позиційні характеристики підрядної клаузи в СРПУ, відносно головної, спричинили появу двох основних способів трактування позиції її породження в структурі речення: CP або TP за умови їх ініціальної позиції і VP за умови їх фінального розташування. Концепція Ікс-штрих теорії уможливило трактування структури підрядної умовної клаузи як окремої CP незалежно від її позиції: ініціальної, медіальної або фінальної. Вибірка середньоанглійських СРПУ демонструє превалювання ініціальної позиції породження підрядного умовного речення (78% із 3000 досліджуваних одиниць), що корелює з логіко-філософським трактуванням причинно-наслідкових відношень. Фінальна і медіальна позиції підрядної умовної клаузи стосовно головної зафіксовано у співвідношенні 18% і 4% відповідно.

2. Джерелом походження умовних сполучників в індоєвропейській мові є топікалізовані елементи, питальні та темпоральні займенники, конструкції зв'язки, модальні слова. Умовні сполучники середньоанглійської мови поділяємо на сполучники домінантного та периферійного типів. Найбільш уживаним умовним сполучником є *if* та його форми, що різняться залежно від діалекту. Функціонування двокомпонентного сполучника *if that* вважаємо реалізацією синкретичного сполучника, що породжується в позиції вершини CP. Серед умовних конекторів периферійного типу у мові середньоанглійського періоду зафіксовано залишок умовного інвентарю давньоанглійської мови і зародження нової системи умовних сполучників. Найбільше розмаїття умовних сполучників було зафіксовано в північних

діалектах, що підтверджує тезу про найбільш чутливий до змін характер цих діалектів.

3. Експліцитний маркер консеквента *then* не є поширеним у мові середньоанглійського періоду (13% з 3000 досліджуваних одиниць). Найчастіше він трапляється у східно-центральному – 53,8% випадків (210 із 390 досліджуваних одиниць) і північному діалектах – 30,7% (120 із 390 досліджуваних одиниць). У консервативних південних діалектах вживання *then* зафіксовано на рівні 0,5% (2 із 390 досліджуваних одиниць). Семантично корелят *then* підкреслює унікальність умови, за якої можливо виконання дії у консеквенті. Структурно він породжується у позиції вершини проєкції комплементаризера, зумовлюючи інверсію підмета і присудка у головному реченні, що свідчить про його адвербіальне минуле.

4. Порядок слів у головній та підрядних клаузах СРПУ, у цілому, відповідає загальній тенденції мови середньоанглійського періоду до фіксації SVO-моделі порядку слів і не залежить від жанрової приналежності твору. Якщо у головній клаузі цей порядок слів встановився раніше, то у підрядній частині спостерігаємо зменшення частотності вживання SOV-моделі порядку слів з 27% у ME1 до 3% у ME4. Відмітною ознакою середньоанглійської підрядної клаузи умови є наявність SOV-, VSO-моделей порядку слів та неможливість виконання V2-вимоги. Існування SOV-моделі порядку слів пояснюємо залишком застосування операції пересув цілі у складі максимальної проєкції, що є типовою для давнього етапу розвитку англійської мови. У випадках реалізації VSO-моделі порядку слів у підрядній умовній клаузі, дієслово, за умови відсутності комплементаризера, зазнає пересуву до проєкції CP для перевірки ознаки способу. Середньоанглійська модель VSO в підрядній умовній клаузі експлікує такі варіації: (Aux)SOV, (Aux)SVO.

Основні положення цього розділу розкрито в працях автора [48], [49], [52], [55].

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ

3.1 Актуалізація середньоанглійського складнопідрядного речення з підрядним умови як комплексного мовленнєвого акту

В основу дослідження прагматичних характеристик СПРУ покладено розуміння співвідношення речення – висловлення – мовленнєвий акт, розкриті у працях Г. Г. Почепцова та І. С. Шевченко [31; 98]. Середньоанглійське СРПУ реалізується у конкретній мовленнєвій ситуації як умовне висловлення і аналізується нами як мовленнєвий акт.

У центрі уваги сучасної прагмалінгвістики, що вирізняється гетерогенним характером, оскільки застосовує диверсифіковані підходи до вивчення матеріалу, знаходяться значення, які передаються в процесі комунікації людей: значення мовця; значення, інтерпретоване слухачем; контекстуальне значення та ін. [97]. Серед основних здобутків української прагматики, що розвивалася в руслі ідей, запропонованих проф. Г. Г. Почепцовим, необхідно зазначити розробку типології мовленнєвих актів [31], прагматику складних мовних одиниць [35; 75], прагматику непрямих змістів [4], історичну прагмалінгвістику [98], когнітивну прагмалінгвістику, розробку питань аналізу дискурсу [102, с. 261–271]. Тракткування мовленнєвого акту в сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі змінюється від мінімальної одиниці мовлення до мінімальної одиниці дискурсу. Мовленнєвий акт (МА) розуміють не як одновекторну дію мовця, а як взаємодію, інтерактивність адресанта і адресата, під час якої досягається певна перлокутивна мета [98; 102].

З прагматичної точки зору межі висловлення не завжди відповідають межах мовленнєвого акту. У структурно складних синтаксичних утвореннях нерідко реалізуються дві комунікативні інтенції мовця, наприклад, питання

та прохання, умова і погроза тощо. Р. Конрад називає ці комплексні мовленнєві одиниці, в яких сполучуються декілька значень, гібридними [42, с. 367]. В. І. Карабан уперше у вітчизняній лінгвістиці доводить існування складних прагматичних утворень – складного мовленнєвого акту, що реалізується однією складносурядною чи складнопідрядною синтаксичною конструкцією.

Складні мовленнєві акти поділяють на складені, комплексні й композитні МА. *Складені* МА утворюються об'єднанням простих МА, що мають прагматичний і семантичний зв'язок на основі перлокутивних відношень між їх компонентами, при цьому перлокутивна ціль першого компонента робить можливим здійснення перлокутивної цілі другого [35, с. 79]. У складі *складених* МА дискурсивні відношення поєднують мовленнєві і метамовленнєві акти (звернення, вигуки, прощання тощо) [102].

У *композитних* МА сполучуються координовані прості МА, що мають складену локуцію, іллокуцію та перлокуцію. МА цього типу складаються з *однорідних* комунікативно-прагматичних типів висловлення, що мають спільну мовленнєву інтенцію, виконують рівноправні функції мовленнєвих актів й оформлені однією синтаксичною структурою [74]. Прагмасемантичні відношення простих МА в композитних МА відповідають значенню елементів, один з яких додає інформації до іншого. На думку А. М. Приходько, породження композитних МА передумовлено контракцією різних іллокутивних сил, у результаті чого складне речення має здатність виражати дифузні, більш нюансовані прагматичні значення [76, с. 150].

У *комплексних* МА прагмасемантичні відношення мають субординативний характер. Комплексні МА включають два (або більше) організовані неоднорідні комунікативно-прагматичні типи висловлення, які мають спільну комунікативну інтенцію. Вони також оформлені однією синтаксичною структурою, однак виконують нерівноправні функції мовленнєвих актів [74]. Структурно комплексні МА містять головний МА-тезис і підрядний МА-підставу [35, с. 79; 102], напр.,

(142) *At my jurnay wolde I be, Yyf I wyste evere where!* (Sir Eglamour of Artois, 221–222) – "У подорожі був би я, Якби я знав усі місця".

У прикладі (142) головна клауза складнопідрядного речення *At my jurnay wolde I be* слугує МА-тезисом, а умовна клауза – МА підставою, за якої виконання дії у МА-тезисі може відповідати дійсності.

Проведений нами аналіз свідчить, що домінантним типом складних умовних МА в середньоанглійській мові є комплексний МА. Це не суперечить логічності взаємозв'язку умови і наслідку, залежності останнього від певних обставин та актуалізації цих комунікативних відношень у складнопідрядних структурах.

3.1.1 Функціонування складеного і комплексного мовленнєвих актів у складному мовленнєвому акті умови. У середньоанглійській мові непоодинокими є випадки сполучення різних типів МА в одній синтаксичній структурі. Так, приклад (143) ілюструє поєднання складеного і комплексного мовленнєвих актів, напр.,

(143) *Sir, and he may as he ment, His game woll he never stent* (Sir Degrevant, 221–222) – "Сер, якщо він зможе (зробити) те, що він збирається, Його гра ніколи не закінчиться".

У прикладі (143) зафіксовано вживання метакомунікативного акту звертання для атракції й активізації уваги адресата, вираження адресантно-адресатних відносин і комплексного акту умови-припущення.

Функціонування метакомунікативів посилює ступінь вираження ввічливості висловлення, що відповідає вимогам мовленнєвого етикету епохи, пор., вживання *sir, maydame, lady, kyng, lords, good sir*. Використання емоційного звернення на кшталт *my swete felaw, min hende sone* тощо лише підвищує вплив на адресата, інтенсифікує іллокутивну силу висловлення. Інтерес викликає вживання метакомунікативів переважно у лицарських романах, на відміну від творів клерикального характеру, де поява

метакомунікативів зафіксована спорадично при передачі слів іншого мовця, що пояснюється особливостями жанру, напр.,

(144) "*Syr,*" *þey seyde, "we graunte hyt þe ȝyf þou hyt aske pur charyte"* (Handlyng Synne, 1941–1942) – "*Сер*", *сказали вони, "ми подаруємо це тобі, Якщо ти просиш про це для благодійності"*.

Структурно звертання у складеному МА умови експлікується в ініціальній (144) та в медіальній (145) позиціях, напр.,

(145) *ȝyf hyt be þy wylle, Helpe me, lady, þat y ne spylle* (Handlyng Synne, 735–736) – "*Якщо ти захочеш, Допоможи мені, кохана, щоб я не загинув"*.

У прикладі (145) увага слухача фокусується саме на виконанні дії, вираженої в МА реквестива, на відміну від прикладу (144), де мовець за допомогою звернення до слухача привертає увагу до повідомлення в цілому.

У середньоанглійському складеному МА умови спостерігається вживання епістемічних вставних конструкцій (клауз–коментарів, термін за [105, с. 1112–1120], емпатичних часток), які функціонують як прагматичні (дискурсивні) маркери, на що вказують комунікативні функції їх вживання: вираження гіпотетичності/впевненості у висловленому, емоційного відношення до висловлення, привернення уваги слухача тощо [164].

Більшість наукових праць, присвячених дослідженню дискурсивних маркерів в історичній ретроспективі, виконані в межах теорії граматикалізації [153; 164; 172, с. 122]. Згідно її канонів, дискурсивні маркери підпадають під дію типових для процесу граматикалізації процедур: вони декатегоризуються, фіксується їх форма, відбувається десемантизація або генералізація їх значення, зсув від референційного (пропозиційного) до неререференційного (процедурного) значення, суб'єктивізація [164].

Дискурсивні маркери (прагматичні маркери слідом за ван Кеменаде) мають формальні та функціональні ознаки. Формально вони є маргінальними стосовно приналежності до певної частиномовної категорії (традиційно їх розглядають як вигуки або як омонімічні адвербіальні чи кон'юнктивні форми), вживаються як вставні синтаксичні утворення, їм бракує

семантичного змісту, вони є фонетично редукованими й утворюють окрему синтагматичну групу. Їх наявність в дискурсі є факультативною, а їх вживання є стилістично маркованим [117, с. 29–35, 164].

Функціонально дискурсивні маркери сигналізують про комунікативні наміри мовця. Вони виконують текстову функцію (*textual function*), привертаючи увагу слухача, розпочинаючи, підтримуючи та завершаючи розмову, встановлюючи тематичні межі іллокутивного акту, та експресивну функцію, що стосується засобів вираження відношення мовця до дискурсу [212], наприклад, вираження певних реакцій на попередні репліки, зацікавленості, розуміння, кооперації, поваги, ввічливості тощо [117, с. 35–40]. Поєднання текстової та експресивної функцій становлять прагматичне значення дискурсивних маркерів [164].

У складеному МА умови в середньоанглійській мові спостерігається наявність епістемічних вставних конструкцій, які сприяють встановленню контакту між мовцем та слухачем, виконують функцію атрактанта уваги і підвищують емотивність висловлення, напр.,

(146) *But ȝif þat þou maȝst hyt felle, Hyt ys robbery, gostly to telle* (Handlyng Synne, 2371–2372) – "Якщо ти зможеш це завершити, (то) це пограбування, чесно сказати".

У прикладі (146) адресант завершує висловлення фатичним елементом *gostly to telle*, що додає повідомленню певної суб'єктивності: на думку мовця, дія, виражена у МА-тезисі, є істинною.

(147) *Ȝf we take this full tite, & tary no lengur, Bothe pepull & pilage, & put into ship, Hit is a proffitable pray of persons me thinke* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 3164–3166) – "Якщо ми візьмемо це швидко, і не відкладатимемо більше, І людей і награбоване, і покладемо у корабель, Це буде корисним свідченням для людей, я думаю".

Дослідженню граматики епістемічної вставної конструкції *me thinke* присвячено праці зарубіжних дослідників [190; 209, с. 313; 220]. Основними здобутками цих наукових розвідок вважаємо виокремлення трьох

стадій граматикизації цієї конструкції від головного речення (*matrix clause*), що вимагає наявності *that*-комплемента, через опціональність вживання останнього, до конструкції, вживання якої не обмежено ініціальною позицією у реченні, більш того, реалізація якої можлива у медіальній та фінальній позиціях, пор. приклад (147). Іншими словами, конструкція *me think* "адвербалізується" [190] і функціонує як експлікатор евіденційності, точки зору мовця і/або суб'єктивної істинності. З розвитком англійської мови дієслівне походження цієї конструкції нівелюється, збільшується її позиційна мобільність і розширюється сфера вживання.

У термінах сучасної вітчизняної прагмалінгвістики приклад (147) є ілюстрацією вживання перлокутивного індикатора імпліцитного смислу *me think*. Перлокутивними індикаторами імпліцитних смислів виступають висловлення, які супроводжують імпліцитні МА. Їх функціонування зумовлене наявністю в інтенції адресанта перлокутивної мети вплинути на адресата таким чином, щоб той вивів імпліцитний смисл [4, с. 59]. Вони допомагають мовцю контролювати комунікативну інтеракцію, коментуючи перебіг мовленнєвої взаємодії. Серед таких метакомунікативних контактивів (термін Л.Безуглої) у середньоанглійських пам'ятках нами було зафіксовано вживання фрази у *sey* (*I say*), пор.,

(148) *Ȝyf þou do hyt custumably, Þou synnest, y sey, dedly* (Handlyng Synne, 2017–2018) – "Якщо ти робиш це зазвичай, Ти грішиши, я скажу, смертельно".

У прикладі (148) вставна конструкція *y sey* є прикладом граматикизації пропозитивного речення (*I say that...*), що виконує у цьому випадку прагматичну функцію атрактанта уваги, вираження впевненості мовця в своїх словах, підвищує емоційність висловлення. Процес граматикизації цієї конструкції від повноцінного речення, що потребує комплементом *that*-клаузу, через проміжну стадію оптативності *that*-елемента до вставної конструкції відбувається саме в середньоанглійській мові, про що

свідчить наявність речень на кшталт (149), в якому зазначений процес граматикалізації знаходиться на другому етапі, напр.,

(149) *Tharfor I say it suffyce noght To schryve a man in will and thocht, Bot if he may in dede fullfyll The penaunce that es gyfen him tyll* (The Gast of Gy, 403–206) – "Тому я скажу, що цього недостатньо Надати людині прощення волі та думок, Якщо він не може повністю витримати Покарання, що випало йому".

Експлікація власної позиції мовця, його віра в істинність сказаного відбувається за допомогою епістемічної вставної конструкції *treweli I trouwe*, у прикладі (150). Фінальна позиція цієї конструкції в реченні, можливість її випущення без шкоди для загального змісту висловлення свідчить про її дискурсивну функцію, напр.,

(150) *Vote Jif I turne him bi his poynt · ar he henne passe, beos he neuermore I-tornd · treweli I trouwe* (Joseph of Arimathie, 215–216) – "Якщо я не обійду його з цієї сторони, до того, як він пройде повз (мене), ніколи більше його не обійдуть, вперто я (в це) вірю".

У середньоанглійському складеному МА умови зафіксовано також вживання емпатичної частки *lo* для вираження здивування мовця і фокусування уваги слухача на наступному висловленні. У прикладі (151) мовець апелює до слухача звернути увагу на переваги певних територій, які можна відвоювати, напр.,

(151) *Lo, Joun louely yle, Pou may hit wynne if pou be wuzte* (The Pearl, 693–694) – "Подумати тільки, та мила земля, Ти можеш її виграти, якщо ти наважишся "

У прикладі (152) спостерігаємо гіперексплікацію дискурсивних маркерів в ініціальной позиції – *lo, now* і вживання еліптичного підрядного умовного речення, що відповідає прагматичному типу висловлення експресиву. Якщо *lo* привертає увагу до наступного висловлення, дискурсивний маркер адвербіального походження *now* використовується як сигнал слухачеві для реконструкції когерентності дискурсу, і направляє його

інтерпретаційні процеси, а саме готує його до зміни теми повідомлення [120, с. 101–103].

(152) *Lo now, if this believe halte!* (The Confessio Amantis, Book 5, 1348) – "Подумати тільки, якщо ця віра залишається стійкою!"

Для середньоанглійського умовного речення характерне ініціальне вживання атрактанта уваги *lo*, що фокусує увагу слухача на висловленні в цілому, проте нами зафіксована також його медіальна реалізація, що привертає увагу до інформації, експлікованій у МА-наслідку, напр.,

(153) *Ȝif þow me sext, lo, whar ich am here!* (Beues of Hamtoun, 491) – "Якщо ти мене покличеш, ось я тут!"

Іншим дискурсивним маркером, який вживається у середньоанглійському СРПУ є маркер *sothly*, що інтенсифікує істинність висловлення з точки зору мовця, а також як маркер дискурсивної дискретності, напр.,

(154) *And, if thou here noght than of me, Sothly, certayne may thou be, That I am hent up into Heven.*" (The Gast of Gy, 995–997) – "І якщо ти не почувеш тоді про мене, Правда, можеш бути впевненим, що мене забрали на небеса".

Ускладнення умовного висловлення дискурсивними маркерами, які слугують атрактантами уваги слухача, експлікують власну позицію мовця, дозволяють трактувати висловлення для передачі умови як реалізації поєднання складеного і комплексного МА в межах комунікативно складного умовного висловлення.

3.1.2 Функціонування композитного і комплексного мовленнєвих актів у складному мовленнєвому акті умови. Речення (155) є прикладом поєднання композитного і комплексного МА. МА-тезис складається з двох композитних актів, що виражають обставини, за яких виконання дії вираженої в МА-наслідку може бути істинним, напр.,

(155) *Ȝyf a womman haue an husband, And he fro here go ouer land, She shal noun ouþer take ne wedde* (Handlyng Synne, 1701–1703) – "Якщо у жінки є

чоловік, *I його немає поряд з нею, Вона не повинна за іншого виходити заміж*".

Композитний МА в середньоанглійській мові зафіксовано одночасно і в головному МА-тезисі, і в підрядному МА-наслідку, напр.,

(156) *Yif scho couþe on horse ride, And a thousande men bi hire syde; And sho were comen intil helde, And engelond sho couþe welde; And don hem of þar hire were quete, An hire bodi couþe yeme!* (Havelok the Dane, 126–127) – "Якби вона знала як їздити на конях, *I тисяча чоловіків було б з нею, I вона досягнула б необхідного віку, I могла б Англією керувати, I її правління було б їм приємним, I її тіло було доглянутим, Це б мене ніколи не задовольнило!*"

Речення (156) є прикладом складного мовленнєвого акту: умовна клауза містить шість композитних МА-умови, МА-наслідок – два композитних акти припущення, гіпотетичності ситуації. При цьому кожна попередня умова в композитному підрядному умовному реченні змістовно розвивається, викликає існування кожної наступної умови, які, в цілому, призвели б до реалізації двох дій, що виражені в сурядних головних клаузах.

Середньоанглійське СРПУ є комплексним МА, оскільки складається з двох неоднорідних комунікативних типів висловлення: МА-умови та МА-наслідку. В англійській мові цього періоду зафіксовано поєднання в межах умовного висловлення складеного і комплексного МА, що виражається ускладненням комунікативної будови цього висловлення (звертаннями, прагматичними маркерами), і композитного й комплексного МА, що есплікується вживанням сурядних сполук в головному і підрядному реченнях.

3.2 Комунікативні типи середньоанглійського складнопідрядного речення з підрядним умови

Традиційно історична лінгвістика розглядає фонетичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні мовні зміни. Наріжним камнем при діяхронних

дослідженнях є принцип уніформітарності, сформульований Р. Лассом, який прокламує, що всі лінгвістичні процеси, що функціонують наразі, існували і у минулому [169, с. 25]. Це твердження становить інтерес для дослідження прагматичних феноменів, таких як МА, оскільки видається релевантним говорити про повторення основних типів МА та їх моделей у незначно змінній формі протягом історії розвитку англійської мови. Ураховуючи той факт, що МА не має чітких критеріїв виокремлення, його значення може перехрещуватися зі значенням інших МА, залежати від культурного, соціального контекстів і засобів їх вираження, при його дослідженні використовують прототипний підхід, а індивідуальні реалізації МА вважають відхиленням від прототипного [160].

Діахронне дослідження МА надає можливості дізнатися більше про суспільство певного часу, його цінності та норми поведінки. Так, наприклад, те що трапувалося образливим в англійській мові XIV–XVII століть, наразі вже не сприймається як мовна агресія; директивні МА, які сприймаються невічливими сьогодні, були широко розповсюдженими у мові більш давнього періоду, так само й інвентар мовних засобів для вираження прохання зазнав певних змін. Стратегії "негативної" ввічливості розвинулися в англійській мові досить пізно – лише у XVIII столітті [164]. Ураховуючи все вищесказане інтерес становить аналіз комунікативних типів МА умови в середньоанглійській мові.

Оскільки СРПУ є біпредикативними утвореннями, що ілюструють складний тип МА, тому що містять два типи висловлювань, вони є прагматично негомогенними і різняться як типи мовленнєвих актів: підрядне речення виконує функцію умовності, у той час як головне речення – велику кількість різноманітних функцій МА (питання, різні види спонукання (порада, прохання, пропозиція, інструкція), обіцянка, погроза тощо) [38; 75]. Прагматичний потенціал умовного значення реалізується в конкретних дискурсах і представлений мовленнєвими умовними конструкціями, в яких реалізується залежність між змістом умови і МА, який відповідає наслідку.

При цьому прототиповими для умовних висловлень є контексти, що базуються на невпевненості мовця щодо відповідності певної ситуації дійсності та на аналізі альтернатив тієї чи іншої ситуації. До периферійних контекстів належать фактичні умовні висловлення, в яких мовець робить умовивід на основі інформації про реальний світ.

На матеріалі середньоанглійських пам'яток нами було зафіксовано функціонування таких комплексних мовленнєвих актів:

– умова – констатив (асертив Д. Серль, Д. Вандервекен, А. Юкер)

Комунікативно-інтенційний зміст констатива реалізується через ствердження певного факту дійсності [31]. Ці МА відповідають критерію істинності, оскільки вони вербалізують певний стан речей об'єктивної дійсності [160, с. 23]. Так, наприклад, у реченні (157) дія у головному МА-наслідку (Бог пробачив нам гріхи) залежить від обставин, експлікованих у підрядному МА-тезисі. Ця залежність підсилюється модальною лексемою *thar*, що має значення "бути необхідним, мати підстави". Дія, виражена у МА-наслідку, позиціонується, як така, що вже трапилася (пор., форма *havis forgiven*), а звідси і як констатація факту, напр.,

(157) *Yef we be her of sines schriven, Thar havis Godd us thaim forgiven,* (The Northern Homily Cycle, 310–311) – "Якщо ми тут через гріхи, в яких ми зізналися, тоді Бог нам їх пробачив".

Констатив експлікується в МА-наслідку також за допомогою напівграматикалізованої конструкції з перформативним дієсловом *tellen*, що виражає впевненість мовця у своїх словах, напр.,

(158) *If thou have oghte on hur coste, I telle hit for tente* (Avowynge of Arthur, 431–432) – "Якщо ти витратив на неї гроші, кажу тобі, це втрата".

У межах стверджувального МА виокремлюємо МА *припущення*, що експлікує гіпотетичність виконання дії, можливість її відповідність дійсності, напр., (159) *"If þat souerayne accept this sothly with hert, And do it in dede, as our dissyre wille, We may wend hom with worship & our wille haue;"* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 4919–4921) – "Якщо цей правитель

прийме все з відкритим серцем, І зробить насправді, як ми цього бажаємо, Ми можемо повернутися додому з шанною та волею".

У прикладі (159) припущення підсилюється за допомогою епістемічного модального дієслова *may* в МА-наслідку.

Різниця між стверджувальним і гіпотетичним значеннями, вираженими в МА-наслідку, полягає у семантичному типі умовного речення, а саме фактичному й контрафактичному відповідно. У фактичному умовному реченні відповідність дії дійсності підсилюється лексичним наповненням і темпоральною віднесеністю головного речення. Так, у фактичному умовному реченні (160) мовець зазначає умови, за яких твердження головної клаузи є істинним, додатково вживаючи при цьому дискурсивний маркер *sothly*, і вставну конструкцію *certaine may thou be*, намагаючись переконати слухача в істинності повідомлення на відміну від контрафактичного умовного речення (161), в якому форма дієслова в підрядній умовій клаузі свідчить про те, що умова не була виконана, а тому дія, виражена у головному реченні, є гіпотетичною, пор., (160)–(161). Окрім цього, гіпотетичність СРПУ підсилюється функціонуванням епістемічних модальних дієслів на кшталт суч.анг. *may*, (див. приклад (159)).

(160) *And, if thou here noght than of me, Sothly, certaine may thou be, That I am hent up into Heven* (The Gast of Gy, 995–997) – "І якщо ти не почувш тоді про мене, Правда, можеш бути впевненим, мене забрали на небеса".

(161) *"And I had hyr to me brought, Full sone I schuld change hyr thought* (Saint Margaret, 122–123) – "Якби до мене її привели, Дуже швидко я б змінив її думку".

– умова – квеситив

Вживаючи МА питання, мовець експлікує наявність інформативної лакуни у своїх знаннях про положення справ і повідомляє про свій намір заповнити її, при цьому автор очікує на відповідь адресата. Таке очікування засновано на презумпції того, що адресат володіє інформацією [5, с. 9]. Комунікативний тип СРПУ *умова–квеситив* функціонує як прямий і

непрямий МА. У прикладі (162) квеситив актуалізується через пряме питання у головній клаузі. Мовець запитує про майбутні дії іншого, виходячи з існуючих обставин, виражених в умовній клаузі, напр.,

(162) *If he be moste in myghte and mayne, What nede has he?* (The York Plays, 65–66) – "Якщо він найсильніший і найбагатший, що йому потрібно?"

У прикладі (163) спостерігаємо реалізацію непрямого мовленнєвого акту невпевненості через запитання у головній клаузі. Мовець ставить під сумнів ситуацію свого спасіння, оскільки умови для цього є несприятливими.

(163) *How y myȝt sauu my-self if i so wroȝt* (The Siege of Jerusalem, 972) – "Як ти зможеш мене врятувати, якщо я так вчинив?"

Принагідно зазначимо, що складний МА умови може ускладнюватися риторичним питанням, що функціонує в реченні фатичним елементом. У прикладі (164) фінальне запитання свідчить про впевненість автора у неминучості наслідків, до яких призведуть дії, обставин, виражені в підрядній умовній клаузі, напр.,

(164) *Ȝe, sire, bote I pertly vndo · þat I haue þe profred, I am worþi muche blame what mai I seiȝe more?* (Joseph of Arimathie, 141–142) – "Так, сер, якщо я насправді не зроблю те, що запропонував, Я заслугою на осуд, що іще тут казати?"

– умова – експресив

Експресивні мовленнєві акти розглядають як комунікативний тип висловлення, що реалізує інтенцію вираження психологічного стану мовця і здійснення емоційного впливу на слухача [88]. Питання про склад класу експресивів та критерії його виокремлення свідчить про невизначеність його меж. Перелік мовленнєвих дій, що відносяться дослідниками до експресивів (незалежно від назви класу), починаючи з праць Дж. Серля, демонструє певну неоднорідність і містить подяку, вокатив, гнів, жалобу, вибачення, комплімент, (не)схвалення, радість співчуття тощо [88, с. 22]. Цікавою в цьому плані є робота Н. А. Трофімової, яка поділяє експресиви на соціативи (МА визнання мовцем слухача членом однієї з мовцем соціальної групи, що

виражається в певних стандартних ситуаціях (вітання, вибачення, співчуття тощо) та інфлюктиви – МА вираження емотивного-оцінного відношення і емоційного впливу [88]), напр.,

(165) *If I be daungerous, God yeve me sorwe!* – "Якщо я поскуплюся, Господь дай мені скорботу" (Canterbury Tales, Group 3, 151).

У прикладі (165) експресив є маркованим графічно і лексично. Вживаючи предикативну конструкцію *God yeve me sorwe*, мовець засвідчує безвихідь ситуації, в яку він потрапив, і з якої є лише один вихід. Часто експресив містить декілька емоційно забарвлених лексичних одиниць, як, наприклад (166) містить лексичні одиниці *doutles* "безсумнівно", і *for euer* "назавжди", що гіперексплікують неминучість події, якщо умови, виражені МА-тезисом, не будуть виконані, напр.,

(166) *Iff the bold vnto batell busket þat day, He shuld doutles be dede, & drepit for euer!* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 8432–8433) – "Якщо злим він до битви вступить у той день, Він, безсумнівно, буде вбитим і мертвим назавжди"

Як приклад вживання соціативів у складному умовному МА в середньоанглійській мові нами було зафіксовано вживання МА вибачення в МА-наслідку. Так, у прикладі (167) мовець визнає свою провину і обіцяє її виправити. У цьому випадку слід говорити скоріше про синтез двох МА обіцянки і вибачення.

(167) *And if any of you thynk I did amys, I shal it amend wars then it is* (The Towneley Plays, 331–332) – "І якщо хтось з вас думає, що я зробив помилку, тоді я виправлю її".

– умова – промісив

Специфіка комунікативного змісту промісивів обумовлює притаманне їм змістове і формальне обмеження, а саме, промісиви завжди темпорально віднесені до майбутнього. Мовець у цих висловленнях є гарантом реалізації дії, він зацікавлений у її виконанні, тому найчастіше підмет у цих комунікативних типах висловлення маркований тематичної роллю агенса і

співвідноситься з автором висловлення. Підмет, що не співвідноситься з автором висловлення, можливий у промісивах за умови залежності реальності дії від автора. Відсутність останньої робить промісив констативом [31, с. 273], напр.,

(168) *For I sal do that the es lefe, If al it turn me to mischefe* (Ywain and Gawain, 789–90) – "Я зроблю усе, що тобі приємно, Навіть якщо це принесе мені нещастя"

У прикладі (168) автор емоційно обіцяє, що, не дивлячись на несприятливі для себе умови, він зробить усе залежне від себе для задоволення потреб адресата. У середньоанглійських умовних реченнях у промісивних МА-наслідку зустрічається також вживання особового займенника першої особи множини. У цьому випадку виконання дії залежить від обіцянки декількох осіб, напр.,

(169) *"Syr," þey seyde, "we graunte hyt þe ȝyf þou hyt aske pur charyte"* (Handlyng Synne, 1941–1942) – "*Сер, сказали вони, ми подаруємо це тобі, Якщо ти просиш про це для благодійності*".

Мовленнєвий акт обіцянки можливий і за умови вираження підмета займенником другої особи. У цьому випадку реалізація дії непрямо залежить від мовця. Наприклад, у реченні (170), не дивлячись на те, що підметом головного речення є займенник другої особи, виконання дії залежить від надання мовцем допомоги.

(170) *And if it falle you be fortune to forther your wille, My Syster to sese, or any sure lady, Ye haue shall my helpe & my hole strenght* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 2789–2791) – "*Якщо тобі пощастить допомогти своїй удачі, Мою сестру захопити або будь-яку іншу вірну даму, Ти матимеш мою допомогу і всі мої сили*".

У середньоанглійському періоді, не дивлячись на превалювання усної форми спілкування, усна обіцянка була обов'язковою для виконання [188].

– умова – менасив

Менасиви відрізняються від промісивів тим, що мовець не виступає гарантом здійснення дії у майбутньому, він не завжди зацікавлений у здійсненні того, про що йдеться у реченні [31, с. 274], напр.,

(171) *Bot if thou do as we thee sey, Thou schalt an a evyll deth dey* (The Northern Passion, 1126–1127) – "Якщо ти не зробиш, як ми тобі кажемо, Ти помреш від тяжкої смерті".

У прикладі (171) мовець погрожує смертю слухачеві, якщо він не виконає певні вимоги.

– умова – директив

Директив – це прагматичний тип речення, змістом якого є волевиявлення мовця, безпосередній призив адресата до дії. Адресат повинен виконати те, про що його просить мовець. При цьому іллокутивна сила "прохання" мовця різниться від добромисної поради, яка залишає адресату свободу вибору виконувати вказівку чи ні, до недвозначної команди, що є беззаперечною до виконання [160, с. 11]. Згідно класифікації МА Г.Г. Почепцова, директиви поділяють на *ін'юнктиви* (речення-накази) і *реквестиви* (речення-прохання) [31, с. 276]. Різняться ці два комунікативних типи силою спонукальності, ознакою обов'язковості/необов'язковості дії для адресата. У інших класифікаціях МА директивні акти поділяють на [5, с. 18–22]:

1) прескриптивні – характеризуються облігаторністю виконання дії (наказ, розпорядження, інструкція, заборона, замовлення). Так, приклад (172) екзампліфікує МА інструкції у головному реченні. У цьому випадку спостерігається пріоритетність позиції мовця, що заснована на наявності в нього знань у певній сфері. Інструкція базується на прагматичній пресупозиції про те, що адресат зацікавлений в отриманні цих знань. У реченні (172) мовець дає інструкцію, як поводити себе у ситуації, коли неможливо допомогти покараним дітям, напр.,

(172) *Ʒyf þou se a chylde yn swyche perel Pat none may saue hyt with no wylle, Sey þan þus, Ʒyf þou haue haste, "y crysten þe yn þe name of þe fadyr &*

sone & holy gast," (Handlyng Synne, 9599–9602) – "Якщо ти побачиш дитину у таких ланцюгах, І ніхто не зможе її врятувати силою волі, Тоді скажи так, якщо поспішатимеш, Я хрещу тебе ім"ям Отця, і Сина, і Святого Духа".

2) реквестиви – характеризуються необлігаторністю виконання дії (прохання, благання, запрошення). Каузована дія бенефактивна для мовця або (у випадку із запрошенням) і для мовця, і для слухача.

У прикладі (173) у директивному МА-наслідку експлікується емоційне *благання* про прощення синів адресата, беручи до уваги ті умови, що склалися, а саме неможливість, на думку мовця, його прощення. Відмітною ознакою благання є пресупозиція небажання адресата здійснювати дію, до якої спонукає висловлення, напр.,

(173) *If ye no mercy haue on me, for mysse þat I thole, Haue pité on youre pure sonnes, þat none payne thole!* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 8598–8599) – "Якщо у тебе немає милосердя до мене, за помилку від якої я страждаю, Пожалій своїх бідних синів, що мусять від болю страждати".

Реквестиви в середньоанглійській мові найчастіше експлікують бажання мовця [165, с. 22]. Проте до кінця цього періоду така форма прохання вже не вважається релевантною. Бажання мовця більш не є єдиною валідною підставою для прохання, їх місце замінює інший важливий фактор, а саме співпраця з адресатом повідомлення, визнання і/або врахування того, що бажання мовця не нав'язуються слухачеві. У середньоанглійській мові знаходимо такі прагматичні маркери ввічливості, як *pray, I beseech you, do me a favour*, при цьому їх поєднання відбувається навіть у межах одного речення [165]. Так, у прикладі (174) прохання маркується маркерами *I pray* і *do me þat favour* одночасно, напр.,

(174) *And if any man þat es clerk, Can fynde any errour in þis werk, I pray hym he do me þat favour, Þat he wille amende þat errour* (The Pricke of Conscience, 9587–9590) – "І якщо людина, яка є письменником, зможе знайти помилку в цій роботі, я благаю її зробити мені таку послугу і виправити цю помилку".

МА запрошення суміщає ознаки реквестиву і суггестиву: дія одночасно бажана і для мовця, і для слухача, напр.,

(175) *Come in if ye will* (The Towneley Plays, 369) – "Заходь, якщо хочеш".

3) суггестиви – характеризуються пріоритетністю позиції мовця на основі його життєвого досвіду чи знань про положення справ у певній ситуації (порада, пропозиція, попередження). Виконавцями дії є адресат або адресат і адресант, проте відповідальним за прийняття рішення завжди є адресат.

У середньоанглійському СРПУ прикладом суггестиву є порада, що реалізується в МА-наслідку. Хоча приклади вживання *адвеситиву* не є багаточисельними (0,9%), проте вони завжди гіперексплікуються за допомогою перформативного дієслова *reden* (радити), напр.,

(176) *Ȝyf þou haue do þus, y rede þe þou lete* (Handlyng Synne, 3960) – "Якщо ти повинен зробити так, я раджу тобі відмовитися".

МА пропозиція є спонуканням до спільної дії мовця і слухача. Здійснюючи МА пропозиції, мовець не лише каузує дію інших, а й сам обіцяє виконати цю дію. Звідси і синтез ознак директива і промісива. У середньоанглійській мові МА пропозиції реалізується директивним перформативом *let*, напр.,

(177) *Lat se now if this place may suffise, Or make it rowm with speche, as is youre gise* (Canterbury Tales, 4125–4126) – "Давай подивимося зараз, чи підходить це місце чи ти як завжди перебільшуєш".

МА попередження є непрямим спонуканням, пропозиційний зміст якого вказує на існуючу небезпеку чи на можливі несприятливі наслідки певної дії для адресата, наприклад, у реченні (178) за умов неврахування слухачем порад мовця, мовець впевнений, що адресата вб'ють, про що він і попереджає останнього у комплексному МА умови, напр., (178) *And if thou go withoute red, Thou schalt be sekerliche ded.* (The Confessio Amantis, Book 1, 1563–1564) – "І якщо ти підеш без поради, Ти точно будеш мертвим"

Частотність функціонування основних типів складного мовленнєвого акту умови подаємо у таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Комунікативні типи складного мовленнєвого акту умови в середньоанглійській мові.

Комунікативний тип складного МА умови	Кількість прикладів/відсоткове співвідношення
умова - припущення	1581 / 52,5 %
умова – констатив	705 / 23,3 %
умова – промісив	252 / 8,3 %
умова - ревестив	168 / 5,3 %
умова – квеситив	84 / 2,7 %
умова – прескрептив	81 / 2,6 %
умова – суггестив	80 / 2,5 %
умова – експресив	60 / 1,8 %
умова – менасив	36 / 1,1 %

Аналіз СПРУ свідчить, що найпоширеніший тип складного мовленнєвого акту умови є умова – припущення, а найрозповсюдженіший комунікативно-інтенційний зміст умовного повідомлення – ствердження реальності/гіпотетичності здійснення дії, залежно від обставин, умов, вказаних у МА-тезисі. Продуктивним також є реалізація підтипів МА директива і МА промісива. Найменш поширеним є реалізація інтенційного змісту попередження. При цьому для середньоанглійської мови, так само, як і для сучасної англійської, характерним є контамінація однієї функції з іншою або їх синтезування.

3.3 Градування іллокутивної сили умовного висловлення

Прагматична модифікація будь-якого складнопідрядного речення виражається у градуванні іллокутивної сили висловлення в межах одного і

того ж комунікативно-прагматичного типу. Підрядна клауза в складі складнопідрядного речення в цілому може виступати як послаблюючий, посилюючий або заперечуючий модифікатор по відношенню до змісту комунікативно домінантної частини. У СРПУ збліднення або посилення комунікативного посилу головного речення апіорі поставлено у залежність від підрядної частини, оскільки саме в останній указані обставини, можливості виконання дії (йдеться про контрафактичні СРПУ). Градація іллокутивної сили умовного повідомлення в середньоанглійській мові відбувається за допомогою модальних дієслів (179)–(180), умовних речень релевантності (181), прислівників, що ідентичні за прагматичною функцією з прислівниками *for sure, certainly* (182), напр.,

(179) *For if ther evere was balance Which of fortune stant governed, I may wel lieve as I am lerned That love hath that balance...* (The Confessio Amantis", Book 1, 42–45) – "Якби там коли-небудь був баланс, Який би керувався дійсно удачею, Я міг би благополучно піти, так як я навчений, Що любов має цей баланс".

У прикладі (179) можливість виконання дії з позиції мовця розглядається більш гіпотетично (він вживає модальне дієслово *may*), ніж у прикладі (180), де адресант виражає більшу впевненість у відповідності дії, що виражена в головній клаузі, дійсності. У цьому випадку мовець послуговується модальним дієсловом *must*, додаючи висловленню значення деонтичної модальності, напр.,

(180) *That he ne mot algate deie, Bot if so that he may pourchase To gete his liege lordes grace* (The Confessio Amantis", Book 1, 2156–2158) – "Він не повинен помирати, Якщо йому не вдасться Отримати його володарів милість".

У прикладі (181) мовець спочатку дає обіцянку виправити ситуацію, якщо він не помре у битві, а потім ставить під сумнів висловлене, вживаючи умовне речення релевантності *if I may*.

(181) *Bot if I live after this day, I schal amende it, if I may* (The Confessio Amantis, Book 4, 1441–1442) – "Якщо я житиму після цього дня, Я виправлю це, якщо я зможу".

(182) *And if thou go withoute red, Thou schalt be sekerliche ded."* (The Confessio Amantis", Book 1, 1563–1564) – "І якщо ти підеш без поради, Ти точно будеш мертвим".

Окрім лексико-граматичних засобів вираження рівня гіпотетичності існують і морфологічні засоби, а саме форма дієслова в головній і підрядній умовній клаузі СРПУ. Слід за Н. Решнером, виокремлюємо чотири рівні вираження гіпотетичності дії в середньоанглійських умовних реченнях [194]:

1) Реальна дія (*reality*) – мовець впевнений у виконанні дії, інформаційний статус антецедента чітко зрозумілий мовцю (*certainty*), наприклад, у реченні (183) він впевнений, що коли людина неправильно використовує свої сили – вона завжди їх втрачає. При цьому в головній клаузі використовується форми *Present Tense*, у підрядній – *Present Subjunctive I*, наприклад,

(183) *The strengthe of man is sone lore, Bot if that he it wel governe.* (Confessio Amantis, Book 1, 2008–2009) – "Сила людини швидко втрачається, Якщо вона нею добре не керує".

2) Можливість виконання дії (*real possibility*) – на думку мовця, існує висока вірогідність виконання дії (*high probability*), інформаційний статус антецедента при цьому відкритий, наприклад, у реченні (184), на думку Пассента, існує ймовірність того, що адресат повідомлення виконає умови, за яких він досягне успіху. У головній клаузі речення, при цьому, вживається модальне дієслово *shal*, у підрядній – *Present Subjunctive I*.

(184) *"If ȝe do," quod Passent, "ȝu shal ȝow richely avaunce."* (The Brut, 63) – "Якщо ти зробиш (це)" сказав Пасент, "ти підеш далеко уперед (зробиш успіхи)".

3) Малоймовірність виконання дії (*remote possibility*) – на думку мовця, виконання дії є сумнівним, інформаційний статус антецедента є

хибний. Так, у прикладі (185) адресант більш схильний вважати, що хтось не володіє інформацією, і тому не змінили план своїх дій. Головна клауза містить дієслівну форму *wolde change*, а підрядна – *Past Subjunctive*.

(185) *That if thei wisten what it mente, Thei wolde change al here entente* (Confessio Amantis, Book 1, 59–60) – "Якби вони знали, що це значило, Вони б змінили увесь їхній намір".

4) Неможливість виконання дії (*impossibility*), у цьому випадку мовець впевнений, що виконання дії, яка виражена в аподозисі не є можливим, оскільки умова в протазисі також є нездійсненою. У цих СРПУ середньоанглійської мови спостерігаємо певне розмаїття граматичних синтетичних та аналітичних форм на позначення умовного способу, що свідчить про їх нефіксованість у цей період розвитку англійської мови. Так, у прикладі (186) в антецеденті та консеквенті знаходимо однакові форми *Past Perfect*, а у прикладі (187) у консеквенті вживається форма з модальним дієсловом *scholde* і перфектним інфінітивом, в антецеденті – форма *Past Perfect*, напр.,

(186) *And if þow hadest come betyme, he hade yhade þe maistre* (The Brut, 227) – "І якби ти прийшов вчасно, він би пішов до твого правителя".

(187) *For otherwise he scholde have failed, If that he hadde noght travailed* (Confessio Amantis, Book 4, 2181–2182) – "Інакше, він мав би зазнати невдачі, Якби він не працював".

Поданий поділ СРПУ за рівнем гіпотетичності висловленої інформації у цілому співпадає з традиційним поділом цих речень на чотири типи і варіюється від реальності до неможливості виконання дії. Іллокутивна сила умовного висловлення може посилюватися або послаблюватися за рахунок лексико-граматичних засобів, а саме вживання епістемічних та деонтичних модальних дієслів, епістемічних вставних конструкцій, прислівників, що ідентичні за прагматичною функцією з прислівниками *for sure, certainly*.

3.4 Функціонування умовних речень релевантності в середньоанглійській мові

У межах дисертаційного дослідження ми поділяємо всі умовні речення на фактичні, контрафактичні (значення прямої умови у термінах Р. Квірка) і умовні речення релевантності (УРР) [128] (значення непрямої умови у термінах Р. Квірка). Критерієм їх виокремлення є параметрична складова, що представлена трьома варіантами розуміння висловлення: як істинності змісту, як епістемічної цілісності і як метакомунікативного мовленнєвого акту [128, с. 17, с. 113].

Для середньоанглійського періоду характерним є нерівномірне співвідношення питомої ваги різних типів УР. Їхні загальні та специфічно-діалектичні кількісні характеристики представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Загальні та специфічно-діалектичні кількісно-таксономічні характеристики умовних речень.

	Загальна кількість в таксономії УР (%)	Північний діалект (%)	Південний діалект (%)	Східно-Центральний діалект (%)	Західно-Центральний діалект (%)
ФУР	43	34	58	40	42
КУР (контрафактичні УР)	40	44	32	44	38
УРР (УР релевантності)	17	22	10	16	20

Функціонування фактичних і контрафактичних умовних речень майже однаково представлене у всіх територіальних діалектах середньоанглійського періоду. Умовні речення релевантності, що характеризують розмовну мову, демонструють певну жанрову залежність функціонування. Так, найбільше прикладів їх вживання знаходимо у лицарських романах (36% з 510 прикладів), розповідях (24%), драматичних творах (20%), дебатах (12%).

Найменшу кількість вживання зазначений тип речень демонструє в творах клерикального жанру (5%), хроніках (2%) та наукових працях (1%).

Аналіз УРР вимагає специфічного підходу до розуміння їх сутності й природи. На відміну від фактичних та контрафактичних УР, в основі яких лежить критерій *істинності*, відповідності дії об'єктивній реальності, їх залежності від певних умов, УРР визначають наскільки дія є *доречною* за певних умов, а, отже, УРР не вказує на причину *змісту* консеквента, а свідчить про доречність умови для консеквента як окремого *мовленнєвого акту* [205]. УРР встановлюють відносини між змістом підрядного речення умови і тим фактом, що мовець робить висловлення, яке відповідає головному реченню. При цьому враховуються різні аспекти висловлення, підрядні речення умови можуть виконувати диверсифіковані функції в дискурсі: коментування, виправлення, пояснення до головної частини, коментативна частина може надавати оцінки тому, про що йдеться у головній частині тощо [38, с. 177].

Умовні речення релевантності (або умовні речення постскриптом [131, с. 367], або коментативні речення [38]) у середньоанглійській мові є синтаксично маркованими структурами. У середньоанглійських СРПУ *p*-клауза синтаксично підпорядковується *q*-клаузі і синтаксично інтегрується в цю клаузу. Для УРР характерною є не повна інтеграція в *q*-клаузу, а радше приєднання до *q*-клаузи як запізніле міркування або пояснення, напр.,

(188) *Mi loverd me sende hider anon right For to warne you that he Bi thi leve wolde juste with the, And winne thi dowter, yif he mai* (Sir Degare, 472–475) – "Мій лорд відправив мене сюди зараз, щоб попередити вас, що він, з вашого дозволу, буде битися з вами на двобої, і виграє вашу дочку, якщо зможе".

Різниця між фактичними та контрафактичними умовними реченнями, з одного боку, і УРР, з іншого, полягає в тому що, у перших підрядна умовна клауза визначає усі умови, при яких реалізація певної дії є можливою або гіпотетичною відповідно. Іншими словами, "за будь-яких обставин *p*, *q*" [157, с. 50–51]. В умовних реченнях релевантності таке трактування є

нерелевантним, пор., трактування (188) **за будь-яких умов, коли він зможе, він виграє вашу доньку*. Проте, додаючи УРР, мовець вважає, що слухач має всі сприятливі підстави (*felicity conditions*), для того, щоб зрозуміти, що дія, виражена в головній клаузі, є можливою і залежить від певних обставин у майбутньому.

Семантична і синтаксична відокремленість УРР підтверджується тезою про неможливість вживання цих речень з експліцитним маркером умовності у головній клаузі *then*. У цьому випадку речення перетворюється на контрафактичне умовне речення зі значенням гіпотетичності, напр.,

(189) **if he may, then he will win your daughter*

У сконструйованому нами реченні (189) підрядна клауза вказує на умови здійснення гіпотетичної дії – *"якщо він буде мати фізичні/психологічні або інші можливості, він завоює вашу доньку"*.

У середньоанглійських пам'ятках УРР релевантності найчастіше експлікуються за допомогою синтаксичних структур *if+Pronoun+Modal verb*. При цьому найчастотнішим модальним дієсловом, що вживається в УРР, є дієслово *may*, напр.,

(190) *I wol entende to wynnyng, if I may, And nat entende oure wittes to declare* (Canterbury Tales, The Friar's Tale, 1478–1479) – *"Я зосереджуся на прибутку, якщо я можу (якщо можна), і не буду пояснювати наші розумові можливості"*.

(191) *Sit down anon, and tel me what youre grief is, And it shal been amended, if I may*" (Canterbury Tales, The Summoner's Prologue and Tale, 2174–2175) – *"Сідай тепер, і розкажи мені про своє горе, і все буде виправлене, якщо я зможу"*.

Приклади (190) і (191) різняться значенням модального дієслова: у (190) мовець питає дозволу зосередитися на позитивних моментах розповіді, у (191), вживаючи *may*, автор пом'якшує обіцянку все виправити, якщо це йому під силу (про комунікативні функції УРР йтиметься далі).

Окрім конструкцій з модальними дієсловами, у середньоанглійській мові нами було зафіксовано вживання таких структурних типів умовних речень релевантності:

– *if+ Reflexive pronoun+like*

(192) *I gef yow for on of youre, if yowreself lykez – "Я дам тобі одну людину за одну твою (людину), якщо тобі так підходить" (якщо хочеш).*

– *if + pronoun + can*

(193) *Telle, if thou kan, What thing noyse mast a man In tyme of ded when he es tane (The Gast of Gy, 595–597) – "Скажи, якщо можеш, Що повинно турбувати людину, У годину смерті, коли її забирають".*

– *if+ it + be + possessive pronoun+ will*

(194) *Thou preye the King for me, Yif it thi wille ware (Sir Tristrem, 2136–2137) – "Ти попроси у Короля за мене, Якщо на те буде твоя воля".*

– *if + pronoun + shall + verb*

(195) *Let anoper do þat note, if hit nede shall (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 2665) – "Нехай інший зробить цю працю, якщо буде необхідно".*

– *if+ pronoun + verb*

(196) *For thilke cause, if that ye rede, I wolde go the middel weie And wryte a bok betwen the tweie, Somwhat of lust, somewhat of lore (The Confessio Amantis, Prologue, 16–18) – "З такої причини, якщо ти так радиш, Я піду по середній дорозі І напишу книгу подвійну, Дещо про задоволення, дещо про ерудицію".*

Превалюючою позицією приєднання УРР у середньоанглійському СРПУ є фінальна позиція речення, напр.,

(197) *The croice to Jerusalem bring Say thou hast yhight, Yif thou may (Sir Tristrem, 1965–1967) – "Паломництво до Єрусалиму здійснити, скажи, що ти пообіцяв, якщо можеш".*

У реченні (197) мовець, використовуючи імперативну форму дієслова *say*, емоційно нагадує слухачеві про дане слово здійснити паломництво.

Вживаючи УРР *yif thou may*, він апелює до пам'яті слухача і просить його підтвердити обіцяне.

У середньоанглійській мові, окрім традиційного розташування УРР у фінальній позиції складного синтаксичного цілого, спорадично зустрічаються випадки медіального розташування умовних клауз релевантності, що надає їй більш емоційного функціонального навантаження, наприклад,

(198) *Tharfor us aw, if we be kynde, To have that Passyounne mast in mynde* (The Gast of Gy, 699–670) – "Тому нас влаштовує, якщо бути чесними, мати той запал у думках".

Семантично і прагматично випадки вживання умовного речення релевантності становлять неомогенну групу, ядром якої, на нашу думку, є прагнення надати висловленню більшої невпевненості або відтінків сором'язливості. Вбачаємо за потрібне виокремити основні комунікативні функції умовних речень релевантності в середньоанглійській мові:

– коментар щодо правдивості інформації, висловленої у головному реченні

(199) *He was, I trowe, twenty wynter oold And I was fourty, if I shal seye sooth* (Canterbury Tales, 600–601) – "Йому було, я думаю, двадцять років, А мені було сорок, чесно кажучи".

Умовне речення релевантності в прикладі (199) коментує інформацію, виражену в головній клаузі, додаючи їй, з одного боку, відтінку суб'єктивності, з іншого, щирості: мовець намагається впевнити слухача у своїй правдивості, не зважаючи на використання вставної конструкції *I trowe* у головному реченні, що виражає припущення, невпевненість. Завершуючи висловлення коментарем *if I shal seye sooth*, мовець вказує на щирість повідомлення головної клаузи. У реченні (200) з цією ж метою мовець вживає УРР, виражене антонімічною фразою *if that I shal nat lyen*, яка функціонує в медіальній позиції, розриваючи головну клаузу, напр.,

(200) *Tho redde he me, if that I shal nat lyen, Of Hercules and of his Dianyre, (Canterbury Tales, 724–725) – "Потім, прочитав він мені, я не брешу, про Геркулеса і бажання".*

Принагідно зауважимо, що в межах теорії граматикалізації, граматикалізація таких коментативних клауз відбувається у напрямку адвербіальна клауза – вставна клауза – прагматичний маркер (*adverbial clause > clause/parenthetical disjunct > pragmatic marker*)[164]. Ці наукові розвідки доводять втрату значення, зміну синтаксичної функції та функціонального навантаження сучасних прагматичних маркерів як от: *I think, I pray, I am afraid, I mean, God forbid* тощо [107; 116; 117; 213]. Допускаємо, що в середньоанглійській мові клаузи на кшталт *if I shal seye sooth* містять пропозицію і не є граматикалізовані, оскільки вони мають повноцінну структуру клаузи (предикативність). Окрім цього існують синонімічні варіанти вираження одного і того ж значення (пор. речення (199) і (200). Протягом розвитку англійської мови ці фрази граматикалізуються у прагматичні маркери (у випадку (199) у маркер *to tell the truth*).

– зменшення рівня категоричності вимоги

(201) *For which thou art ybounden as a knyght To helpen me, if it lay in thy myght, Or elles artow fals, I dar wel seyn (Canterbury Tales, Part 1, 1149–1151) – "Оскільки ти зобов'язаний допомогти мені як лицар, якщо це в твоїх силах, в іншому випадку ти не такий, смію я сказати".*

У прикладі (201) мовець, з одного боку, вимагає від слухача допомоги, апелюючи до його лицарських зобов'язань та норм поведінки, з іншого, вживаючи УРР *if it lay in thy might*, обмежує свою вимогу лише тією сферою, що підвладна слухачеві, тим самим зменшуючи іллокутивну силу своєї вимоги.

– прохання з урахуванням бажань і можливостей слухача, отримання дозволу

(202) *And there oure hoost bigan his hors areste And seyde, lordynges, herkneþ, if yow leste (Canterbury Tales, Prologue, 827–828) – "І ось наш хазяїн*

зупинив коня і сказав : "Джентльмени, послухайте, якщо на то є ваша ласка".

(203) *And therfore, if ye vouche-sauf to heere A tale of me, that am a povre man I wol yow telle, as wel as evere I kan* (Canterbury Tales, Prologue, 4340–4332) – "і тому, якщо ти погодишся послухати мою розповідь, розповідь бідної людини, я розкажу її так добре як тільки це можливо".

У середньоанглійській мові зафіксовано функціонування адвербіальної клаузи *if yow leste* (202) для вираження ввічливого прохання. Цікаво, що така конструкція з часом буде замінена на сталу формула ввічливості *if you please*. Останню вважають джерелом походження прагматичного маркера (пор. *if you please* > *you please* > *please* [119, с. 25–27]). Іншим можливим джерелом походження зазначеного маркера є безособова конструкція *if it pleases you*. Проте наразі ця точка зору є нерелевантною, оскільки доведено, що адвербіальна клауза і безособова конструкція розрізняються прагматичним навантаженням, а саме: перша з'являється в ранньоновоанглійській мові у висловленнях, коли експірієнцер може здійснювати певний контроль над дією; а безособова конструкція є обмеженою у вживанні і поступово виходить з ужитку [108].

У реченнях (202)–(203) мовець, висловлюючи свої прохання, апелює і до бажань слухача. Згідно останніх розвідок з прагмалінгвістики протягом середньоанглійського періоду відбувається реконцептуалізація акту прохання (зміна вектору примусу на запит щодо волевиявлення) [165, с. 173]. Адресант не просто висловлює своє бажання, оформлюючи його за допомогою директивного акту, а й намагається врахувати бажання та можливості виконання цієї дії адресатом (у термінах сучасної теорії ввічливості – негативна ввічливість) [118, с. 67]. Так, у реченні (202) прохання оформлене у формі директива *herkneth*, проте мовець все ж таки намагається врахувати бажання слухачів, використовуючи УРР *if yow leste*. У середньоанглійській мові фіксуємо початок процесу зміни МА прохання, який стає конвенціоналізованим за допомогою таких прагматичних маркерів, як от:

pray, I beseech you, do me a favour тощо. Сучасний прагматичний маркер *please* фіксується в англійському МА прохання лише наприкінці ранньоновоанглійського періоду.

У середньоанглійській мові спостерігається гіперексплікація засобів на позначення ввічливості. Наприклад, у реченні (204) мовець, звертаючись до леді, експлікує своє прохання за допомогою дієслова *pray*, що виражає його благання (враховує його ситуацію, бажання) і умовне речення релевантності *if it were your will*, що орієнтує його зважати на обставини слухача, враховувати можливість виконання ним дії, напр.,

(204) *"Dame, I wolde praye yow, if youre wyl it were," Seyde this Pardoner, "as ye bigan Telle forth youre tale, spareth for no man And teche us yonge men of youre praktike* (Canterbury Tales, Group 3, 184–187) – "Мадам, я б благав вас, якщо б на це була ваша воля", сказав продавець індульгенцій, "як ви вже почали, розкажіть нам свою історію, не скриваючи жодного, і навчіть нас молодих людей своїх практик".

Для мовця в середньоанглійському періоді велике значення відіграє звернення до Бога, віра у свою неспроможність існування без Його волі. Тому у безвихідній ситуації мовець звертається до Бога і молиться про його відповідь, напр.,

(205) *O myghty God, if that it be thy wille, Sith thou art rightful juge, how may it be That thou wolt suffren innocentz to spille* (Canterbury Tales, The Man of Law's, 814–816) – "Всемогутній Боже, якщо на то твоя воля, оскільки ти є праведним суддею, як може бути так, що ти дозволяєш невинним помирати?"

– вираження сумніву, невпевненості стосовно інформації, експлікованої у головному реченні.

(206) *But now knowe I in verray soothfastnesse, That in greet lordshipe, if I wel avyse, Ther is greet servitude in sondry wyse* – "Але тепер знаю я, твердо впевнений (знаю в правді), що в великому лідерстві, якщо я не помиляюся, є велике служіння різними способами".

Цікавим видається той факт, що речення (206) є прикладом семантично і прагматично амбівалентного речення. З одного боку, мовець виражає тверду впевненість у своєму баченні лідерства, вживаючи прагматичний маркер *but now*, що сигналізує про зміну обставин, локалізуючи дію у теперішньому і фокусуючи увагу на дії, що є актуальною на момент мовлення, та іменник *soothfastnesse*, який має значення *real, genuine, true, containing or expressing truth*. Одночасно, використовуючи умовне речення релевантності *if I wel avyse*, водночас із впевненістю, мовець виражає сумнів, шукаючи підтвердження своїх слів у слухача.

– встановлення контакту, початок розповіді, інтродукція нової ідеї

(207) *Now wol I seye my tale, if ye wol here* (Canterbury Tales, Fragment 8, 283) – "Зараз я розкажу свою історію, якщо ти будеш слухати (якщо хочеш)".

У прикладі (207) мовець привертає увагу слухача до початку своєї розповіді безпосередньо апелюючи до нього, експлікуючи своє звернення умовним реченням релевантності, що виконує функцію контакто-встановлення.

Отже, середньоанглійське умовне речення релевантності експлікує ступінь релевантності висловленої інформації у головному реченні ситуації, в момент її озвучення. Підрядні клаузи цього типу, зазвичай, містять у своїй структурі модальне дієслово, їхнє умовне значення нівелюється і вони виконують такі комунікативні функції: зменшення рівня категоричності вимоги прохання з урахуванням бажань і можливостей слухача, отримання дозволу, вираження сумніву, невпевненості стосовно інформації, експлікованої у головному реченні, встановлення контакту, початок розповіді, інтродукція нової ідеї.

3.5 Функціональне навантаження дієслівних форм у фактичних і контрафактичних складнопідрядних реченнях з підрядним умови в середньоанглійській мові

У сучасних лінгвістичних студіях існують різноманітні критерії класифікації умовних речень. Так, наприклад, Д. Денсігер поділяє умовні речення на індикативні та суб'юнктивні (контрафактичні). Індикативні умовні речення містять умову, яку мовець визначає як виконану або потенційно виконану. Суб'юнктивні позиціонують дію як таку, що можлива в іншому світі, несумісному з реальним. У цьому випадку поділ СРПУ відбувається за критерієм вживання в цих реченнях дійсного та умовного способу дієслів у головній та підрядній клаузах [128, с. 13]. У середньоанглійському періоді, що є періодом бурхливого розвитку англійської мови, її переходу з синтетичної до аналітичної типології, а звідси і відсутності усталених форм на позначення структурно-семантичних відношень між головною та підрядною клаузами в складнопідрядному умовному реченні, критерій вживання індикатива і суб'юнктива на позначення реальності/нереальності умови є нерелевантним. Поряд з успадкованими флективними ознаками умовності з давньоанглійської мови (вибором форм дієслівного способу в головному реченні та в підрядному реченні, що залежить від типу підрядної клаузи, відношення мовця до висловленого і від способу, що виражений у головному реченні [185, с. 876]), в середньоанглійській мові починають функціонувати нефлективні форми на позначення значення умовності.

3.5.1 Особливості функціонування флективних форм *present* і *past subjunctive* у середньоанглійському складнопідрядному реченні з підрядним умови. Успадковані з давньоанглійської мови форми умовного способу вживалися майже в усіх середньоанглійських підрядних реченнях (адвербіальних і комплементарних, при передачі непрямой мови)

[211, с. 184]. Принагідно зауважимо, що загальна тенденція до вирівнювання закінчень у середньоанглійській мові, що відбувалася частково завдяки фонетичним змінам, частково завдяки дії закону зміни за аналогією, не могла не позначитися на парадигмі дієслова, що зазнала величезних змін [138, с. 246–248]. Різниця між флексіями індикатива та суб'юнктива помітно зменшилася. Парадигма останнього представлена в середньоанглійській мові двома дистинктивними формами: форма однини *present i past subjunctive* мала закінчення *-e*, форма множини *present i past subjunctive* мала закінчення *-en* [166, с. 6]. Окрім уніфікації закінчень, ситуація щодо класифікації фактичних та контрафактичних речень у середньоанглійській мові ускладнюється також і тим, що в ній наявні успадковані з давньоанглійського періоду розвитку англійської мови випадки вживання суб'юнктива і в головному, і в підрядному реченнях, напр.,

(208) *Parefore, þou man and þou wyfe, ȝyf þou be of clenē lyfe, Þar be noȝht drede no wyschēcrafte* (Handlyng Synne, 8279–8281) – "Таким чином, ти, чоловік і ти, дружина, Якщо ви ведете чисте життя, Не буде (у вас) ні страху, ні чаклунства".

Приклад (208) містить форми *subjunctive* і у головному, і у підрядному реченнях. Вважаємо, що в цьому випадку вживання зазначеної форми у головній клаузі свідчить про вираження мовцем свого бажання або настанови, що є успадкованим з давньоанглійської мови і релевантним для англійської мови цього періоду [211, с. 256].

У середньоанглійській мові форми суб'юнктиву мали дві форми: минулого і неминулого (*past, non-past*), при цьому критерієм поділу був не темпоральний, а модальний аспект. Як і в давньоанглійському періоді, форми *present subjunctive* у середньоанглійській мові виражали побажання, настанову, повчання, так званий, повчальний суб'юнктив (*hortatory subjunctive*) [138, с. 272]. Повчальний суб'юнктив у середньоанглійській мові виражається за допомогою перифрастичної конструкції з *let*, напр. (209),

(209) *And if that any of us have moore than oother, Lat hym be trewe and parte it with his brother* (The Friar's Tale, 1533–1534) – "І якщо один з нас має більше ніж інший, нехай він поступить чесно і поділиться із своїм братом".

Про вживання форм *present subjunctive* однозначно можна говорити за умови наявності маркованої форми, що, як вже було зазначено, становить труднощі, оскільки в середньоанглійській мові форми індикативу і суб'юнктиву збігаються. Маркованою залишається форма *present subjunctive be* (210), а маркер умовного способу – *e* часто збігається з особовим закінченням дієслова, що вживається в індикативі, напр.,

(210) *And if mi lady be to wyte, I preie to god such grace hir sende That sche be time it mot amende* (The Confessio Amantis, Book 5, 4530–4532) – "І якщо мою даму будуть звинувачувати, Я молитиму Бога послати їй таке прощення, Щоб у неї був час, який зможе усе виправити".

У реченні (210) форми *present subjunctive* сигналізують про те, що мовець видає ситуацію як бажану, на відміну від речення (211), де умовне речення експлікує фактичний стан речей і містить форми дійсного способу дієслів і в антецеденті, і в консеквенті, напр.,

(211) *Țyf þou yn cherche dest any of þyse, Þou trespast aȚens þe fraunchyse* (Handlyng Synne, 8919–8920) – "Якщо ти у церкві зробиш щось таке, Ти порушиши (право на) свободу".

Форми дійсного стану превалюють у релігійних письмових пам'ятках, оскільки вони позиціонують дію як цілком реальну. У прикладі (211) мовець, посилаючись на попередній контекст, впевнений, що слухач може повторити певну дію у церкві, наслідок якої також, на думку мовця, є невідворотнім.

Про відсутність фіксованих форм на позначення фактичності/гіпотетичності/контрафактичності дії в середньоанглійській мові свідчить також вживання індикативних та суб'юнктивних форм у межах одного речення. Так, у прикладі (212) вживаються дві форми минулого часу другої особи однини, індикатив *usedest* і *wystyst*, одна форма теперішнього часу третьої особи однини, індикатив *us*, і форма минулого часу другої особи

однини, суб'юнктив *helde*. При цьому в прикладі (212) наявні дві однорідні умовні клаузи, що описують умови, при яких інформація у головній клаузі є правдивою. Проте дієслова в цих клаузах марковані різними формами способу, наприклад,

(212) *Ȝyf þou euer vstedest halewed þyng, And wystyst hyt fyl to cherches offryng, Hyt ys grete synne, y do þe to knowne, Ȝyf þou helde hyt as for þyn owne* (Handlyng Synne, 8785–8788) – "Якщо ти коли-небудь використовував святу річ, І знав, що це пожертвування для церкви, Це великий гріх, я хочу, щоб ти знав, Якщо ти тримав цю річ як свою власну".

У цілому в таких "міксованих" умовних реченнях спостерігається тенденція до вживання умовного способу в антецеденті і дійсного способу в консеквенті. Пояснюємо це тим, що мовець констатує факт і демонструє свою впевненість у виконанні дії, що залежить від певних обставин. Відсутність переконання у відповідності цих умов дійсності, вираження припущення щодо їх існування експлікується за допомогою суб'юнктивних форм, наприклад,

(213) *Ȝyf þou me vmbreyde,*. [þou vpbreid.] þe schame ys þyn.*. [Merlinus.]*(The Story of England, 8004) – "Якщо ти мені дорікатимеш, ти зганьбиши себе".

Форма *past subjunctive* у підрядному умовному реченні, в цілому, виражає уявну або нереальну умову. Так, у прикладі (214) зрозуміло, що мовець не отримав своєї коханої і демонструє жалкування з цього приводу, наприклад,

(214) *If I hire hadde, it were ynowh, Hir love scholde me suffise Withouten other coveitise* (The Confessio Amantis, Book 5, 2850–2852). – "Якби я її мав, цього було б достатньо, Її любов мене б задовольнила Без користоловства".

У випадках вживання "міксованих" речень, де вживаються форми *past subjunctive* і форми індикатива, відчутним стає і темпоральний аспект. Так, наприклад, у реченні (215) форми *past subjunctive were* і індикативу *haue*

демонструють часову різницю між вимовленим і тими подіями, які зробили цю локуцію можливою, напр.,

(215) *Yif he ne were, ich were nou ded, So haue ich don Mi soule red* (Havelok the Dane, 1974–1275) – "Якби не він, я був би мертвий Тому я дотримуюсь поради своєї душі (свого серця)".

У середньоанглійській мові фіксуємо також поодинокі випадки функціонування складних форм *past perfect* (216), *past perfect passive* (217) у підрядному реченні умови. При цьому це явище не було лімітованим лише одним діалектом, а спостерігається в північному, центральних та південних діалектах. Вважаємо це початком функціонування цих форм для локалізації нереальної дії у минулому, напр.,

(216) *Ȝyf hit hadde ben at her pay, Pat song had lasted al þat day* (The Story of England, 11277–11278) – "Якби це залежало від неї, Та пісня лилася б увесь той день".

У прикладі (216), взятому із писемної пам'ятки південного діалекту, що датується серединою XIV ст., у головній та підрядній клаузах вжито форми *past perfect*. Автор виражає свій жаль з приводу невиконання певної дії у минулому (звучання пісні), що залежало від певних обставин також у минулому (залежність від волі жінки). У реченні також вжито додатковий маркер віднесення дії до минулого, а саме вказівний сполучник *that*. Уваги заслуговує також і той факт, що в антецеденті приклада (216) складна дієслівна форма додатково маркована флективним маркером умовного способу на відміну від консеквентної клаузи, що, на нашу думку, є додатковим свідченням того, що в середньоанглійській мові відбувається перебудова мови з флективної до аналітичної типології.

У прикладі (217) спостерігаємо вживання у підрядному реченні умови флективно маркованої аналітичної форми *past perfect passive*, початок вживання якої в СРПУ, згідно даних нашої вибірки, фіксуємо на початку XIV століття, напр.,

(217) *For yif ich hauede þer ben funden, Hauede ben slayn, or harde bunden, And heye ben henced on a tre, Hauede go for him gold ne fe* (Havelok the Dane, 1427–1430). – "Якби я був там знайденим, вбитим або міцно зв'язаним, I високо підвішеним на дереві, (я) не мав би (давати) йому ані золото, ані гроші".

Про відсутність чітких критеріїв темпоральної віднесеності нереальної дії до теперешнього/майбутнього часів, з одного боку, і минулого, з іншого, як у сучасній англійській мові, свідчить вживання у однорідних за структурно-семантичними ознаками підрядних реченнях умови флективно маркованих форм *past subjunctive* і *past perfect*. Так, у прикладі (218) у підрядних умовних клаузах міститься вказівка, що потрібно було б зробити слухачеві у минулому. Проте у дієслівних формах спостерігаємо різну темпоральну віднесеність семантично одночасних дій, напр.,

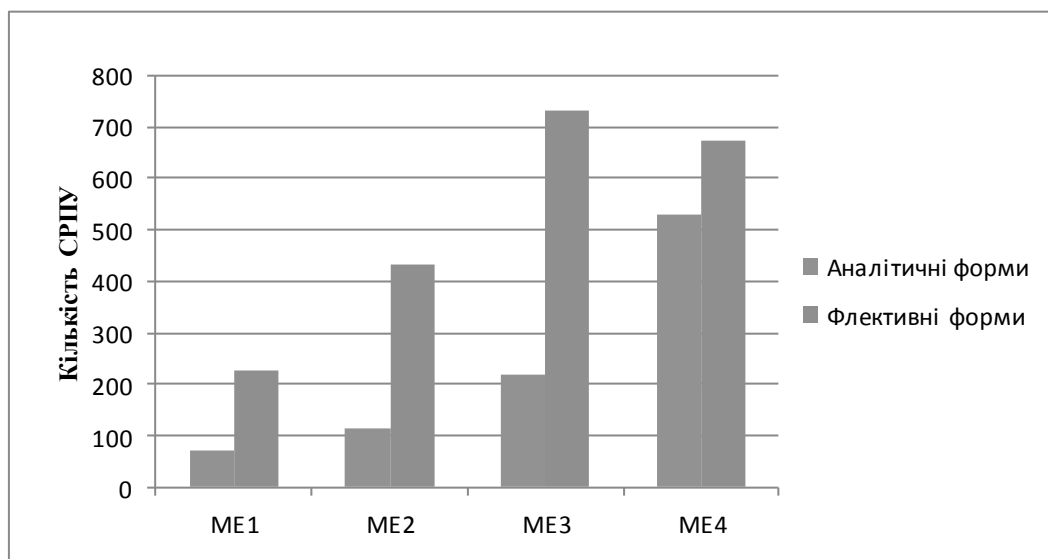
(218) *Ȝyf he hadde slept, hym neded awake, Ȝyf he were wakyng, he schulde awake* (Handlyng Synne, 7837–7838) – "Якби він спав, його треба було б розбудити, Якби він прокинувся, він би затремтів".

Отже, середньоанглійська мова характеризується відсутністю фіксованих засобів на позначення умовних відносин. Флективні маркери умовності уніфікуються до – *e*, закінчення однини, і – *en*, закінчення множини незалежно від часу. Окрім того, форми індикатива і суб'юнктива співіснують навіть у межах одного складнопідрядного умовного речення, що свідчить про відсутність нормативних засобів вираження умови в середньоанглійській мові. Фактичне значення умовного речення передається за допомогою дієслівних форм дійсного способу, дія, що видається мовцю бажаною – за допомогою форм *present subjunctive*, нереальна дія – формами *past subjunctive*. У зазначений період при вираженні умовної дії окрім аспекту модальності набуває чинності аспект часової віднесеності (вживання міксованих дієслівних форм у реченні і початок функціонування в СРПУ форм *past perfect*).

3.5.2 Особливості функціонування перифрастичних синтаксичних структур з модальним дієсловом у середньоанглійському складнопідрядному реченні з підрядним умови. Елімінація/синкретизм дієслівних закінчень протягом середньоанглійського періоду не могли не спричинити появу нових, більш прозорих перифрастичних конструкцій для вираження того чи іншого синтаксичного феномену. На позначення умовних відношень в англійській мові XII–XV ст. активно почали вживатися синтаксичні конструкції з модальними дієсловами (*sholde, shal, wolde, wil, may,*) [138, с. 362]. Для релевантного аналізу питомої ваги вживання нефлективних та флективних форм дієслова у СРПУ було враховано різну кількість виявлених випадків вживання СРПУ в основних періодах розвитку середньоанглійської мови (ME1 – 300, ME2 – 550, ME3 – 950, ME4 – 1200 прикладів), що дозволило унаочнити загальну тенденцію до аналітизації СРПУ – з 24% у ME1 до 44 % у ME4, що є суголосним тезі про перехід англійської мови цього періоду від синтетичного типу до аналітичного. Дані про тип предиката в СРПУ подаємо в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Динаміка співвідношення флективних та нефлективних форм маркування умовного способу в основних підперіодах розвитку середньоанглійської мови

Поширеність аналітичних конструкцій для вираження умовного способу була спричинена бажанням більш емоційно та точно виражати те, що не можливо було виразити за допомогою суб'юнктива. Поряд із цим процесом відбувалася поступова граматиалізація модальних дієслів, які ще в давньоанглійській мові мали статус повнозначних дієслів [166, с. 64]. Цей процес відбувається протягом середньоанглійського періоду, про що свідчить, на нашу думку:

– по-перше, певне розмаїття вживання модальних дієслів в умовних реченнях (навіть у межах одного речення) (219), напр.,

(219) *I wolde Ben averous, if that I scholde ...* (The Confessio Amantis, Book 5, 97–98) – "Я був би жадним, якби я мав (це зробити)".

У прикладі (219) спостерігаємо вживання двох модальних дієслів, маркованих суб'юнктивною флексією. Різниця в їх семантиці дозволяє говорити про те, що вони зберегли значення.

- по-друге, вживання у головних та підрядних клаузах модальних дієслів у формі минулого часу (модальний претерит (*modal preterite*)), додатково маркованого флексивним маркером суб'юнктивності, що можна трактувати як продовження давньоанглійської традиції вживання форм *past subjunctive*. Згідно даних О. Фішер, модальний претерит характерний для клауз, в яких знаходяться інші індикатори модальності, наприклад, прислівники *perhaps*, або коли клауза має відтінок модальності – виражає сподівання, бажання мовця [138, с. 247]. Оскільки умовна клауза і є тим середовищем, де мовець експлікує різні відтінки модальності (епістемічну, деонтичну), вживання модального претерита є цілком релевантним, напр.,

(220) *And yf he were brouct of liue, And mine children wolden thriue, Louerdinges after me Of al denemark micten he be* (Havelok the Dane, 513–516) – "І якби життя його зламало, І мої діти б процвітали, Лордом цілої Данії після мене міг би він бути".

– по-третє, про транзитний період становлення аналітичних форм на позначення реальної/бажаної/нереальної дії в середньоанглійській мові

свідчить факт вживання індикативних і суб'юнктивних форм дієслова, на позначення умовних відношень. У нашій вибірці зафіксовано приклади вживання модального претериту маркованого особовим закінченням, що свідчить про те, що він вживається у індикативному способі, наприклад,

(221) *And ȝif þou art god, þou schuldest ȝeve men benefice and ȝiftes* (Polychronicon, Book 3, 447) – "І якщо ти добрий, ти даруватимеш людям добро і подарунки".

Принагідно зазначимо, що вирівнювання закінчень спостерігається і у формі інфінітива, що вживається після модального дієслова у перифрастичних умовних конструкціях. У цих випадках, закінчення інфінітиву –*e* є омонімічним суб'юнктивній флексії –*e*. Так, у прикладі (222) в антецеденті вжито дієслівні форми в суб'юнктиві, проте в консеквенті спостерігаємо вживання модального дієслова *shal*, і інфінітивної форми *teche*, напр.,

(222) *ȝyf þou se hyt mysdo or seye, Þou shal teche hyt better wey* (Handlyng Synne, 9577–9578) – "Якщо ти побачиш, щось здійснено неправильно або сказано (помилково), Ти маєш навчити кращого шляху".

Цікавим видається і той факт, що наприкінці середньоанглійського періоду в мові наявні конструкції з модальним дієсловом та перфектним інфінітивом у головній клаузі умовного речення, напр.,

(223) *And if þe grete Lordes of Engeland hade bene onelich wedded to Englysshe peple, þan schulde pees haue bene, and reste amongus ham* (The Brut, or the Chronicles of England, p. 220) – "І якби величні Лорди Англії одружувалися лише на англійках, то був би мир та спокій поміж них".

У прикладі (223) форма *past perfect*, з одного боку, і *modal + perfect infinitive*, з іншого, експлікують, по-перше, модальний аспект висловлення – мовець позиціонує його як контрафактичний. Зрозуміло, що лорди одружувалися не лише з англійками, через що в країні був неспокій. З іншого боку, речення цього типу виражають темпоральний аспект, відносячи дію до

минулого, що підтверджується і жанром цієї середньоанглійської пам'ятки (історична хроніка).

Проаналізувавши вибірку умовних речень з пам'яток середньоанглійської мови, пропонуємо вектор становлення аналітичних форм на позначення нереальних умовних відношень від наявності суб'юнктивного маркера у фінітного дієслова (–e /– en), вживання модального претериту маркованого суб'юнктивним маркером, до вживання немаркованого модального дієслова + форми інфінітиву. Модальне дієслово у претериті втрачає суб'юнктивне маркування за аналогією до форми теперішнього часу модального дієслова, яке, як засвідчує наша вибірка, експлітично немаркована суб'юнктивним маркером (рися, притаманна сучасній англійській мові), напр.,

$V+e > M+e V > M V$

(224) *Of vs gete þey neuere nouht, But ȝif hit be ouer dere abought* (The Story of England, 11629–11630) (V+e) – "Від нас вони нічого не отримують, Якщо це не буде здобуто через горе".

(225) *swore by Almygty God and by his holy names, but if þat he wolde go wiþ ham, he shulde be dede* (The Brut, or the Chronicles of England, p. 217) "... i заприсягся Усевишнім Богом і його святим ім'ям, якщо він не піде із ними, він помре" (M+e V)

Для середньоанглійської мови є характерним вживання моделей V+e, M+e V, що свідчить про те, що мова, синтезуючи ознаки аналітизму і синтетизму, поступово відмовляється від останніх, при цьому ці зміни не відбуваються миттєво.

Як свідчить наша вибірка, найбільш розповсюдженим модальним дієсловом, що вживається у консеквенті СРПУ, є дієслово *sholde* (і його форми) (29,5 %). Речення з цим дієсловом експлікуює нереальність дії, напр.,

(226) *Ȝiff that my kyngdom were here, Angellus of heven schuld me were* (The Northern Passion, 1092–1093) – "Якби тут було моє королівство, Ангели небесні мене б охороняли".

Цікавим видається і той факт, що модальний претерит *sholde* спорадично вживається і на позначення гіпотетичної дії. Так, у прикладі (227) дієслово в антецеденті марковано суб'юнктивом флективно (відсутність особового закінчення індикативу), а модальний претерит *scholde* презентує дію як гіпотетичну. Вибір саме цієї форми модального дієслова, на наш погляд, свідчить про те, що мовець виражає крайній ступінь невпевненості щодо можливості виконання дії, напр.,

(227) *þat ʒyf he come, he scholde þem lese* (The Story of England, 10575) – "Якщо він прийде, він їх втратить".

Основними сферами функціонування дієслова *shall* (24,2 %) вважаємо:

– вираження гіпотетичної дії, що може статися у майбутньому. При цьому припущення мовця залежить від умов, виражених в антецеденті, напр.,

(228) *But ʒyf he do, he shal be forlore, Þat y warne hym weyl before* (Handlyng Synne, 3301–3302) – "Якщо він зробить (це), він буде нещасним, Про що я його давно попереджав"

– експлікація фактичної умови, напр.,

(229) *Bot if it is along on me Of that ye unavanced be, Or elles it belong on you, The sothe schal be proved nou* (The Confessio Amantis, Book 5, 2327–2330) – "Якщо це не моя провина, Що ти не рухаєшся вперед, Або якщо це твоя провина, Правда повинна бути доведена зараз".

– вираження можливості існування умов (в антецеденті), для виконання дії у консеквенті, напр.,

(230) *The pure kyng Paladian priuely stale: And we excusit of skathe, yf sclaunder shall Rise* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 1175) – "І ми пробачимо заподіяну шкоду, якщо підніметься скандал".

– вираження гіпотетичної дії стосовно теперішнього у міксованих реченнях, напр.,

(231) *Bot if they hadden Achilles Here werre schal ben endeles* (The Confessio Amantis Book 5, 3093–3094) – "Якби у них не було Ахілла, Їхня війна була б безкінечною".

Модальний претерит дієслова *wolde* (20%) вживається для вираження нереальної дії у минулому, напр.,

(232) *By God, if wommen hadde writen stories, As clerkes han withinne hire oratories, They wolde han writen of men moore wikkednesse Than al the mark of Adam may redresse* (Canterbury Tales, Fragment 3, 694–696) – "Клянуся Богом, якби жінки писали розповіді, як клерки пишуть свої дослідження, вони б написали про чоловіків більш поганого, ніж всі представники чоловічої статі могли б виправити".

Граматикалізація модального дієслова *may* (13%) не завершується у середньоанглійський період, оскільки воно зберігає значення "могти" і вживається в тих контекстах, де виконання дії залежить від фізичних можливостей мовця або слухача, особливо після дієслів говоріння, дієслів руху (233), або як повнозначне дієслово (234), напр.,

(233) *Let þæt wunne hit ȝif þæt þey may* (The Story of England, 11719) "Нехай вони виграють, якщо зможуть".

(234) *Ȝyf þou praye þus and syþen wel do, So mayst þou come hys mercy to;* (Handlyng Synne, 4563–4564) – "Якщо ти молитимешся так і після цього робитимеш (усе) добре, Ти зможеш отримати його милість".

Модальний претерит *mygte* (9,5%) і його форми також вживалися для передачі дії, що могла би статися, проте не відбулася, напр.,

(235) *For ȝyf she lyued yn wykkednes, Pan myȝte we do to here sum stres* (Handlyng Synne, 8231–8232) – "Якби вона жила у гріху, Ми б на неї натиснули".

Найменш уживаними аналітичними засобами вираження умовних відношень у нашій виборці виявилися дієслова *will* (3,5%) і *most* (1,3%). Дієслово *will* переважно вживається в антецеденті та позначає гіпотетичні

умови для виконання дії (236), на відміну від деонтичного *most*, який вживається в консеквенті (237), пор.,

(236) *If yoe will in hym trowe or triste, He will be with yoou euere and aye* (The York Plays, 349–350) – "Якщо ти будеш в нього вірити, Він буде з тобою знову".

(237) *Forthi, mi sone, if thou wolt live In vertu, thou most vice eschuie* (The Confessio Amantis, Book 1, 2254–2255) – "Таким чином, мій сине, якщо ти будеш жити У добрі, ти від більшості пороків повинен утриматися".

Частотність вживання модальних дієслів у перифрастичних конструкціях на позначення умовних відношень подаємо у Табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Частотність вживання модальних дієслів у перифрастичних конструкціях на позначення умовних відношень

Модальне дієслово	Частотність вживання
sholde	29,5 %
shall	24,2 %
wolde	23 %
may	13 %
mighte	9,5 %
will	3,5 %
most	1,3 %

Отже, в середньоанглійській мові відбувається поступове становлення аналітичних засобів вираження умовних відношень у вигляді перифрастичних конструкцій з модальним дієсловом. Найуживанішими дієсловами у цьому сенсі є дієслова на позначення нереальної умови *sholde* і *wolde*, і на позначення реальної умови *shall* і *may*. При цьому модальні дієслова поступово втрачають своє значення та граматикулюються. Перехід від флективного до нефлективного способу вираження умовних відношень відбувається за зразком $V+e > M+e V > M V$. Про незавершеність процесу

становлення аналітичних форм в англійській мові цього періоду свідчать випадки вживання модальних дієслів у головному і в підрядному реченнях, наявність в одному реченні форм індикативу та суб'юнктиву, відсутність чітких темпоральних критеріїв вираження умови.

Висновки до Розділу 3.

1. Середньоанглійське СРПУ функціонує як складний мовленнєвий акт. При цьому розрізняємо складений умовний мовленнєвий акт, у якому фіксуємо вживання метакомунікативних одиниць, вставних конструкцій, емфатичних часток, інших прагматичних маркерів; композитний МА, у якому сполучуються МА, поєднані сурядним зв'язком; комплексний МА, який висловлює неоднорідні комунікативні інтенції мовця. У середньоанглійській мові умовне висловлення реалізується через складний мовленнєвий акт, в якому поєднуються складений і комплексний та композитний і комплексний мовленнєві акти. Функцією цих комунікативно та синтаксично складних утворень є актуалізація комунікативних намірів мовця (звертання, атракція уваги слухача, надання повідомленню суб'єктивної оцінки, експлікація власної думки мовця, інтенсифікація істинності висловлення, реконструкція когерентності дискурсу).

2. Найпоширенішим типом МА, що реалізується в СРПУ, є умова – припущення (52,5%), властивий гіпотетичним умовним реченням та умова – констатив (23,3%), притаманний фактичним умовним реченням. Складний мовленнєвий акт умова – квеситив (2,7%) реалізується через пряме або непряме питання. У межах МА умова – експресив (1,8%) виокремлюємо соціативи (вибачення) й інфлуктиви (емоційна оцінка висловленому). МА умова – промісив (8,3%) темпорально віднесені до майбутнього, мовець при цьому є гарантом виконання дії. Якщо підметом МА функціонує займенник відмінний від першої особи однини, виконання дії так само залежить від мовця, проте цей зв'язок є непрямим. МА-тезис, що експлікує погрозу (1,1%), відрізняється від попереднього типу тим, що мовець не є гарантом

здійснення гіпотетичної дії. Серед МА, актуалізованих у середньоанглійському СРПУ, найбільш диверсифікованим є МА директив, що експлікує прескриптиви (інструкція) (2,6%), реквестиви (5,3%), суггестиви (адвеситив (0,9%), пропозицію (1,3%), попередження (0,3%). При цьому спостерігається певна жанрова залежність функціонування умовних речень. Так, наприклад, експресиви притаманні лицарським романам, прескриптиви – теологічним текстам.

3. Градування іллокутивної сили фактичного і контрафактичного умовного висловлення відбувається за рахунок вживання модальних дієслів, епістемічних вставних конструкцій та прислівників, які інтенсифікують/нівелюють істинність висловлення.

4. Середньоанглійські умовні речення релевантності експлікують специфічні ознаки свого функціонування. Основними структурними типами УРР є *if+Pronoun+Modal verb*, *if+ Reflexive pronoun+like*, *if+ it + be + possessive pronoun+ will*, *if + pronoun + shall + verb*, *if+ pronoun + verb*. Прагматичними функціями умовних речень релевантності є коментар щодо правдивості інформації, висловленої у головному реченні, зменшення рівня категоричності вимоги, прохання з урахуванням бажань і можливостей слухача, отримання дозволу, вираження сумніву, невпевненості стосовно інформації, експлікованої в головному реченні, встановлення контакту, початок розповіді, інтродукція нової ідеї.

5. У середньоанглійській мові форми суб'юнктиву мають дві форми: минулого і неминулого часів (*past, non-past*), при цьому критерієм поділу є не темпоральний, а модальний аспект. Критерій віднесення нереальної дії до теперешнього і минулого часів стає відчутним у випадку вживання "міксованих" речень, в яких функціонують форми індикатива і суб'юнктива, і у випадку вживання форм *past perfect*, які демонструють початок свого функціонування на позначення нереальної дії у минулому в англійській мові XII–XV ст. Про відсутність чітких критеріїв поділу фактичних і контрафактичних речень в середньоанглійській мові свідчить такі факти:

1) вживання форм суб'юнктива і в головній, і в підрядній клаузах;
2) вживання індикативних та суб'юнктивних форм у межах одного речення;
3) співіснування флективних і нефлективних маркерів умовності;
4) десемантизація модальних дієслів, що вживаються і в головній і в умовній клаузі;
5) існування модального претерита, додатково маркованого умовною флексією;
6) початок функціонування форм *past perfect* і *modal + perfect infinitive*, які актуалізують темпоральний аспект контрафактичної дії.

6. Найбільш розповсюдженими модальними дієсловами, що вживаються у перифрастичних конструкціях у гіпотетичних та контрафактичних умовних реченнях є дієслово *sholde* (29,5%) на позначення гіпотетичної та нереальної дій, *shall* (24,2%) на позначення гіпотетичної, фактичної дій, *wolde* (20%) і *mygte* (9,5%) для експлікації нереальної дії у минулому, *may* (13%) і *will* (3,5%) на позначення гіпотетичної дії у майбутньому, і *most* (1,3%) для вираження деонтичного значення в консеквенті.

Основні положення цього розділу розкрито в працях автора [47], [51], [53], [54]

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження складних синтаксичних конструкцій є одним із визначальних напрямів сучасних синхронних та діахронних граматичних студій. У цьому зв'язку інтерес становлять конструкції природної мови зі значенням умови, які залишаються предметом мовознавчих дискусій. Із виникненням нової методології дослідження синтаксичних явищ – генеративної граматики – у мовознавстві окреслився новий шлях до розв'язання низки, донині невисвітлених, питань, а саме: виокремлення диференційних структурних ознак речень цього типу, пояснення шляхів породження їхніх стрижневих елементів.

Складнопідрядне речення з підрядним умови містить дві клаузи, пов'язані логічним зв'язком – зумовлююче і зумовлене, що експлікує значення прямої (фактичної, гіпотетичної, ірреальної) і не прямої (умовне речення релевантності) умови, і поєднані формальним умовним маркером. Дослідження середньоанглійського СРПУ не можливе без врахування діалектного варіювання, жанрової специфіки пам'яток та існування часового поділу англійської мови XII–XV ст.

Аналіз СРПУ у річищі генеративного модуля Ікс-штрих теорії дозволяє пояснити його структурну будову. Згідно з теорією фразової будови, підрядна умовна клауза породжується у самостійній СР, розщеплюється на функціональні проєкції ТР (що містить дієслівну флексію часу та способу), ν Р (що перетворює мовну одиницю на дієслово) та відповідні лексичні проєкції. Такий структурний підхід до досліджуваного явища уможливорює пояснення породження підрядних умовних клауз в ініціальній, медіальній та фінальній позиціях. При цьому найбільш типовою позицією породження середньоанглійської умовної клаузи є ініціальна позиція (78%), що не протирічить логіко-філософському визначенню умовних відношень (якщо p , q). Фінальна позиція підрядної умовної клаузи стосовно головної зафіксовано у 18% відповідно, що зумовлено вживанням референційних назв і необхідністю с-керування, стилістичними особливостями речення та

емфатичним виділенням інформації, закладеної у головному реченні, медіальна – 4%, яка розглядається нами як вставна конструкція.

В англійській мові, незалежно від періоду її розвитку, основними маркерами умовного способу є інвентар умовних сполучників, флективні та нефлективні дієслівні форми на позначення способу та моделі порядку слів у підрядній умовній клаузі. Середньоанглійський сполучник домінантного типу *if*, який демонструє варіативність форми, залежно від діалекту, породжується у позиції вершини CP. У середньоанглійській мові зафіксовано синкретичне вживання двокомпонентного сполучника *if that*, позицію породження якого у структурі речення визначаємо як позицію вершини CP. Цей підхід дозволяє пояснити появу додаткових сполучників у позиції специфікатора CP, як напр., *and if that*. Умовними маркерами антецедента периферійного типу є успадковані з давньоанглійської мови сполучники *all if, als if, als, for and, bot, and* та нові сполучники на кшталт *suppois, on caas if*, які фіксують початок свого функціонування в середньоанглійській мові, починаючи з північних діалектів.

Експліцитне маркування консеквента відбувається лише у 13% випадків вживання CRPU, при цьому, найвищим цей відсоток є у східно-центральному і північних діалектах (53,8% і 30,7% із 390 досліджуваних одиниць). Акцентуація *then*, що породжується у позиції специфікатора CP, позначається на структурі (інверсія підмета-присудка) та функціональному навантаженні CRPU (експлікація унікальності умови) і залежить від типу CRPU та семантичних властивостей маркера антецедента.

Аранжування конститuentів у підрядній умовній клаузі складнопідрядного речення суголосне загальним тенденціям, що властиві англійській мові XII–XV ст., а саме фіксації SVO-моделі порядку слів. Відповідно до поділу середньоанглійської мови на чотири підперіоди (ME1, ME2, ME3, ME4) фіксуємо наступну питому вагу поширення основних моделей порядку слів: SVO (69% – 81% – 87% – 95%), SOV (27% – 18% – 12% – 3%), VSO (4% – 1% – 1% – 2%). Існування SOV-моделі порядку слів

пояснюємо можливістю застосування операції пересуви максимальної проєкції VP до проєкції TP, що була властива германським мовам на ранніх етапах розвитку. У випадку вживання VSO-моделі порядку слів дієслово зазнає пересуви до позиції вершини TP і, за відсутності умовного сполучника у позиції вершини CP, зазнає подальшого пересуви у структурі речення до цієї позиції задля отримання абстрактної морфемі, що визначає спосіб речення.

СРПУ актуалізується у мовленні як складний МА, що містить два неоднорідних комунікативних типи висловлення. Оскільки ця синтаксична одиниця є біпредикативним утворенням, в якому спостерігається залежність однієї частини від іншої, найпоширенішим розповсюдженим типом складного МА умови є комплексний МА, проте мовленнєвий акт умови актуалізується також через поєднання складеного і комплексного та композитного і комплексного МА.

Поєднання складеного і комплексного МА уможлиблює вживання метакомунікативів для інтенсифікації іллокутивної сили висловлення на кшталт звернень, епістемічних конструкцій, дискурсивних маркерів, які виконують функцію атрактанта уваги, надають висловленню суб'єктивності, виражають впевненість/невпевненість мовця у висловленому, слугують маркерами дискурсивної дискретності. Таке вживання складного МА характерне для лицарських романів і майже не зустрічається у теологічних творах, що пояснюється нами специфікою цих жанрів середньоанглійських пам'яток. Для поєднання композитного і комплексного МА умови характерно вживання двох або більше композитних актів (поєднаних сурядним зв'язком) у МА-тезисі або у МА-наслідку. У цьому випадку спостерігається логічний розвиток ідей актуалізованих у цих двох складових складного МА відповідно.

Два типи МА, поєднані в умовному висловленні, експлікують залежність між змістом умови і її наслідком. Найбільш розповсюдженим комунікативним типом висловлень в середньоанглійській мові є умова –

припущення (52,5%), оскільки прототиповим контекстом для вживання речень цього типу є контексти, що базуються на виборі альтернатив та висловленні невпевненості мовця. МА умова – констатив (23,3%), вживання якого характерно для фактичних умовних речень, експлікує впевненість мовця в істинності повідомлення. Різниця між умовою – промісивом і умовою – менасивом, що експлікуються у 8,3% і 1,1% випадків відповідно, полягає у наявності/відсутності зацікавленості мовця у виконанні дії. МА умова – квеситив вживається у 2,7% випадках складних умовних цілих і домагає мовцю заповнити інформативну лакуну. МА директив виражає прохання (5,3%), інструкцію до дії (2,6%), пропозицію (1,3%), пораду (0,9%), запрошення (0,5%). Середньоанглійським пам'яткам притаманна наявність усіх складних МА, особливо умови – констатива/припущення, проте деякі з МА є чутливими до вживання у певних жанрах.

Прототипними контекстами для експлікації умовного значення є контексти, що базуються на невпевненості мовця щодо відповідності певної ситуації дійсності. Рівень гіпотетичності умовного припущення варіюється від її реальності, можливості виконання, малої ймовірності виконання до неможливості виконання і може посилюватися або послаблюватися за рахунок вживання модальних дієслів, епістемічних вставних конструкцій.

Умовні речення релевантності експлікують доречність дії, вираженої у консеквенті. При цьому вони демонструють таку структурну будову: *if+pronoun+modal verb, if+ reflexive pronoun+like, if+ it + be + possessive pronoun+ will, if + pronoun + shall + verb, if+ pronoun + verb*. Фінальна позиція розташування УРР обумовлена семантично-прагматичним навантаженням цієї синтаксичної одиниці, а саме наданням додаткової суб'єктивної інформації. Основними комунікативними функціями середньоанглійських УРР вважаємо: коментар щодо правдивості інформації, висловленої у консеквенті; зменшення рівня категоричності вимоги; прохання з урахуванням бажань і можливостей слухача, отримання дозволу; вираження сумніву, невпевненості стосовно інформації, експлікованої у

головному реченні; встановлення контакту, початок розповіді, інтродукція нової ідеї. Вживання УРР обумовлене жанровою специфікою середньоанглійських пам'яток і демонструють що умовні речення релевантності, що характеризують розмовну мову, демонструють певну жанрову залежність функціонування. Так, найбільше прикладів їх вживання знаходимо у лицарських романах (36% з 510 прикладів), розповідях (24%), драматичних творах (20%), дебатах (12%). Найменшу кількість вживання зазначений тип речень демонструє в творах клерикального жанру (5%), хроніках (2%) та наукових працях (1%). УРР з часом граматикуються і конвенціоналізуються у мові в прагматичні маркери ввічливості.

У середньоанглійській мові відсутні чіткі критерії поділу умовних речень на фактичні та контрафактичні, що пояснюється уніфікацією закінчень індикатива і суб'юнктива, співіснуванням форм дійсного та умовного способів для маркування гіпотетичної та ірреальної дій, відсутністю засобів експлікації темпоральної віднесеності ірреальної дії. Темпоральний аспект вираження контрафактичної дії в середньоанглійській мові стає відчутним за умови наявності в одному реченні форм індикатива і суб'юнктива. Аналітичні форми *past perfect* і *modal + perfect infinitive* з'являються в англійській мові у XIV ст., їх вживання зафіксовано в усіх середньоанглійських діалектах.

Поряд з процесом вирівнювання та втрати закінчень, у мові середньоанглійського періоду відбувається становлення аналітичних форм маркування умовного способу, а саме: перифрастичних синтаксичних конструкцій з модальним дієсловом, вживання яких протягом середньоанглійського періоду збільшується з 24% у ME1 до 44% у ME2. Зазначений період розвитку англійської мови є перехідним етапом перебудови мови з флективної до аналітичної граматичної будови, на користь чого свідчить існування модального претерита, маркованого суб'юнктивною й індикативною флексіями. Вектором становлення аналітичних форм на позначення нереальних умовних відношень є наявність експліцитного

суб'юнктивного маркера, вживання модального флективного претерита та експлікація немаркованого модального дієслова з інфінітивною формою – $V+e > M+e V > M V$.

На позначення контрафактичної дії найбільш поширеними синтаксичними конструкціями є утворення з модальними дієсловами *sholde* (29,5%), *wolde* (20%), *mygte* (9,5%) та їх формами; вираження фактичної і гіпотетичної дії відбувається за допомогою конструкцій з модальним дієсловом *shall* (24,2%). Найменш представленим у нашій вибірці є модальні дієслова *will* (3,5%) і *most* (1,3%).

Представлений у роботі аналіз СРПУ не вичерпує кола питань, пов'язаних з досліджуванним періодом розвитку мови. Перспективи подальших студій лежать у площинах порівняльного дослідження умовних речень у давньо-, середньо-, та ранньомовноанглійській та сучасній англійській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. – [5-е изд.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 383 с.
2. Астахова Л. И. Предложение и его членение / Л. И. Астахова. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1992. – 148 с.
3. Ахманова О. С. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. – К. : Едиториал УРСС, 2003. – 168 с.
4. Безугла Л. Р. Перлокутивні індикатори імпліцитного смислу у висловленнях німецької мови / Л. Р. Безугла // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна 2009. – № 848. – С. 58–62.
5. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения. Английский язык / Елена Ивановна Беляева. – Воронеж : Издательство ВГУ, 1992. – 168 с.
6. Бирнбаум Х. Праславянский язык : достижения и проблемы в его реконструкции / Хенрик Бирнбаум. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
7. Бойко Ю. П. Англійське складнопідрядне речення: структурно-семантичний, когнітивний та функціональний аспекти : дис. ...доктора філол. наук : 10.02.04 / Бойко Юлія Петрівна. – Чернівці, 2013. – 483 с.
8. Бокатенко І. А. До проблеми дослідження складних речень із підрядною предикативною частиною умови / І. А. Бокатенко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 86–90.
9. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV-XIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / І. Р. Буніятова. – К., 2004. – 33 с. Буніятова І. Р. Типологія мовних змін в історичній перспективі [Електронний ресурс] / І. Р. Буніятова. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknlu/fil/2009_1/8.pdf

10. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : [монографія] / Ізабелла Рафаїлівна Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.

11. Буніятова І. Р. Еволюція динамічних систем (на матеріалі деяких індоєвропейських мов) / І. Р. Буніятова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов". – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 66. – № 954. – С. 159–165.

12. Буніятова І. Р. Сучасний стан синтаксичної теорії речення та його витоки / І. Р. Буніятова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – К : Вид. центр КНЛУ, 2001. – Т. 4. – № 1. – С. 74–84.

13. Буніятова І. Р. Шляхи розвитку мовних систем : еволюція і катастрофа / І. Р. Буніятова // Магістеріум. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2011. – Вип. 43. Мовознавчі Студії. – С. 3–8.

14. Буніятова І. Р. Причини зрушень у складних відкритих системах: з досвіду історичного дослідження мов / І. Р. Буніятова // *Studia Philologica*. – К. : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2012. – Вип. 1. – С. 5–12.

15. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

16. Грачова І. Є. Становлення класу слів-квантифікаторів в англійській мові (VII – XVII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / І. Є. Грачова. – К., 2008. – 19 с.

17. Грецькая Е. С. Роль подчинительных союзов в формировании модальности сложноподчиненных предложений со значением обусловленности (условные и причинные конструкции) : дисс. ...кандидата фил. наук : 10.02.01 / Грецькая Екатерина Сергеевна. – Липецк, 2004. – 205 с.

18. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.

19. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові : дис. ... кандидата філол. наук :

10.02.04 / Гусар Наталя Іванівна. – К., 2001. – 186 с.

20. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : [навч. посібник] / Г. Й. Давиденко, В. Л. Акуленко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 248 с.

21. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : РАН, 1995. – С. 239–320.

22. Евстафиади О. В. Продолженная синтаксическая форма как средство выражения условных отношений (на материале английского языка) / О. В. Евстафиади // Альманах современной науки и образования. – 2010. – № 9 (40). – С. 168–172.

23. Жаботинская С. А. Аппозитиви: концептуальные схемы / С. А. Жаботинская // Язык – когниция – коммуникация : тезиси докл. междунар. науч. конф., (Минск, 3–6 нояб. 2010 г.) / Минский гос. лингв. ун-т ; [редкол. : З. А. Харитончик (отв. ред.) и др.]. – Минск : МГЛУ, 2010. – С. 31–32.

24. Жирмунський В. М. Общее и германское языкознание : [избр. тр.] / Виктор Максимович Жирмунський. – Л. : Наука, 1976. – 695 с.

25. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 663 с.

26. Зінченко Г. Є. Аппозитивні конструкції з підрядним означальним реченням у давньоанглійській мові / Г. Є. Зінченко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (4). – С. 187–191.

27. Зінченко Г. Є. Розвиток аппозитивних конструкцій в англійській мові VII–XVII ст: структурно-функціональний аспект : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Зінченко Ганна Євгеніївна. – К., 2015. – 189 с.

28. Зигварт Х. Логика. Том 1. Учение о суждении, понятии и выводе / Христоф фон Зигварт. – М. : Издательский дом "Территория будущего", 2008. – 131 с.

29. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, М. Ю. Сидорова – М. : Наука, 1998. – 440 с.
30. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
31. Ильиш Б. А. История английского языка / Борис Александрович Ильиш – Л. : Просвещение, 1972. – 352 с.
32. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка / Борис Александрович Ильиш – М. – Л. : Просвещение, 1965. – 378 с.
33. Иофик Л. Л. Структурный синтаксис английского языка : пособие по теоретической грамматике / Любовь Лазаревна Иофик. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. – 176 с.
34. Карабан В. И. Сложные речевые акты как речевые единицы : автореф. дисс ... доктора филол. наук : 10.02.04, 10.02.19 / Карабан Вячеслав Иванович. – К., 1989. – 34 с.
35. Калитюк Л. П. Питальне речення в історії англійської мови : структурний та прагматичний аспекти : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Калитюк Лілія Петрівна. – К., 2008. – 233 с.
36. Кибрик А. А. Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / А. А. Кибрик, И. М. Кобозева, И. А. Секерина – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.
37. Киселёва Н. Ю. Семантический и прагматический анализ функционирования условных конструкций в современном английском языке : дисс. ... кандидата фил. наук : 10.02.19, 10.02.04 / Киселёва Наталья Юрьевна. – Кемерово, 2005. – 195 с.
38. Кобрина Н. А. Грамматика английского языка. Синтаксис : учеб. пособ. / Н. А. Кобрина, Е. А. Корнеева, М. И. Оссовская. – М. : Просвещение, 1986. – 158 с.
39. Комарова Т. Е. Развитие сложноподчиненного предложения с обстоятельственными придаточными в английском языке (на материале

древнеанглийского и среднеанглийского периодов): дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Комарова Татьяна Евгеньевна. – М., 1991. – 24 с.

40. Кондаков Н. И. Логический словарь / Николай Иванович Кондаков. – М. : Наука, 1971. – 789 с.

41. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 347–398.

42. Копанева И. М. Условные высказывания, регулирующие отношения между говорящим и адресатом : на материале русского и английского языков : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "теория языка" / И. М. Копанева. – Воронеж, 2005. – 27 с.

43. Кочерган М. П. Загальне мовознавство [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : "Академія", 2006. – 456 с.

44. Криворучко Т. В. Становлення VOSI конструкцій в англійській мові / Т. В. Криворучко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – № 57. – С. 199–202.

45. Куайню У. В. О. Философия логики: Научное издание / У. В. О. Куайню. – М. : "Канон+" РООИ "Реабилитация", 2008. – 48 с.

46. Кхеліл О. І. Комунікативні функції англійських умовних речень в історичній перспективі / О. І. Кхеліл // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – № 63. – С. 223–227.

47. Кхеліл О. І. Парадигма гіпотактичних і паратактичних засобів на позначення умовного підрядного зв'язку в англійській мові (діахронний аспект) / О. І. Кхеліл // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 14(3). – С. 187–195.

48. Кхеліл О. І. Формально-синтаксична характеристика сполучника домінантного типу в середньоанглійських умовних реченнях / О. І. Кхеліл //

Вісник Сумського державного університету. Серія "Філологічні трактати". – 2015. – Том. 7. – № 3. – С. 47–56.

49. Кхеліл О. І. Дослідження умовних речень у сучасних граматичних студіях / О. І. Кхеліл // Наукові записки Національної академії "Острозька акадесія. Серія "Філологічна". – 2015. – Вип. 58. – С. 157–160.

50. Кхеліл О. І. Прагматичний потенціал середньоанглійського умовного речення / О. І. Кхеліл // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – № 81. – С. 56–59.

51. Кхелил О. И. Порядок слов в среднеанглийских придаточных предложениях условия (на материале памятников северных диалектов) / О. И. Кхелил // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2016. – № 10. (Ч. 2). – С. 108–111.

52. Кхеліл О. І. Функціонування умовних речень релевантності в середньоанглійській мові // Science and Education a New Dimension. – Philology, IV (22). – 2016. – № 99. – С. 7–10.

53. Кхеліл О. І. Функціональне навантаження дієслівних форм у фактичних і контрафактичних складнопідрядних реченнях з підрядним умови в середньоанглійській мові / О. І. Кхеліл // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – № 84. – С. 74–79.

54. Кхеліл О. І. Середньоанглійські умовні речення зі складнопідрядним та складносурядним зв'язками (на матеріалі пам'яток північних діалектів) / О. І. Кхеліл // Слово та речення: синтактика, семантика, прагматика : матеріали міжнародної наукової конференції, (Київ, 10–12 жовт. 2013 р.). – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – С. 191–195.

55. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 268 с.

56. Лопатюк О. В. Конструкції зі значенням ірреальної умови в сучасній німецькій мові: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "германські мови" / О. В. Лопатюк. – Чернівці, 2008. – 20 с.

57. Маковский М. М. Английские социальные диалекты / Марк Михайлович Маковский. – М. : Высшая школа, 1982. – 137 с.

58. Мельник Ю. П. Екскурс в історію генеративної граматики / Ю. П. Мельник // Наукові записки. Серія: Філологія. – Випуск 89 (4). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – 430 с.

59. Михайленко В. В. Парадигма імператива (на прикладі давньоанглійської та інших давньогерманських мов) / Валерій Васильович Михайленко. – Чернівці : Рута, 2001. – 303 с.

60. Мороховская Э. Я. Основы теоретической грамматики английского языка : [учеб. пособ.] / Эмилия Яковлевна Мороховская. – К. : Высшая школа, 1984. – 278 с.

61. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка / Александр Николаевич Мороховский. – К. : Высшая школа, 1980. – 215 с.

62. Мухин А. М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка / Анатолий Митрофанович Мухин. – Л. : Наука, 1980. – 303 с.

63. Нодь В. І. Розвиток абсолютної інфінітивної конструкції в англійській мові (XII–XIV) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Нодь Вікторія Іванівна. – К., 2005. – 166 с.

64. Норман Б. Ю. Прагматический аспект грамматики славянских языков / Б. Ю. Норман // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2009. – № 5. – С. 76–85.

65. Овчинникова Н. И. Лексико-фразеологические средства выражения условности в английском языке / Н. И. Овчинникова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 2 (20). – С. 153–155.

66. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.

67. Полховська М. В. Екзистенційні речення в ранньоновоанглійській мові : структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Полховська Марина Володимирівна. – Харків, 2009. – 204 с.

68. Полховська М. В. Прагматичні функції екзистенційних речень (на матеріалі ранньоновоанглійських пам'яток) / М. В. Полховська // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 142. – Т. 2. – С. 173–175.

69. Полховська М. В. Принципи структурної організації екзистенційного речення ранньоновоанглійської мови / М. В. Полховська // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія : Філологія. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2008. – Т. 11. – №2. – С. 80–86.

70. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике / Николай Семенович Поспелов. – М. : Наука, 1990. – 179 с.

71. Почепцов Г. Г. Конструктивний аналіз структури предложения / Георгий Георгиевич Почепцов. – К. : Высшая школа, 1971. – 191 с.

72. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике : [монография] / Георгий Георгиевич Почепцов ; [сост., общ. ред. И. С. Шевченко]. – Харків : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.

73. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Видавництво Запорізького університету, 2002. – 292 с.

74. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові : синтактика, семантика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 "германські мови" / Приходько Анатолій Миколайович. – К., 2002. – 35 с.

75. Приходько А. М. Когнітивно-дискурсивна самоорганізація композитних мовленнєвих актів у різносистемних мовах / А. М. Приходько, М. С. Веденькова // Вісник Харківського національного університету. – Харків : Константа, 2004. – № 635. – С. 150–154.

76. Русская грамматика 1980 : Русская грамматика / [заг. ред. Н. Ю. Шведова]. – Т. 2 : Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.

77. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

78. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

79. Семененко Г. М. Підрядні речення обставини причини в давньоанглійській мові : структура та функціонування : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Семененко Галина Миколаївна. – К., 2003. – 163 с.

80. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Наталья Александровна Слюсарева. – М. : Наука, 1981. — 206 с.

81. Смирницкий А. И. История английского языка : [курс лекций] / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Издательство МГУ, 1965. – 138 с.

82. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностранном языке, 1957. – 286 с.

83. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 440 с.

84. Снісаренко І. Є. Інфінітивна конструкція з прийменником FOR у середньоанглійській мові: семантика та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / І. Є. Снісаренко. – 2002. – 21 с.

85. Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса : на материале англ. языка / Елена Николаевна Старикова. – К. : Высшая школа, 1985. – 123 с.

86. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Яков Георгиевич Тестелец. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 798 с.

87. Трофимова Н. А. Актуализация компонентов смысла высказывания в экспрессивных речевых актах (на материале современного немецкого языка) : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.04 / Трофимова Нэлла Аркадьевна. – СПб., 2008. – 421 с.

88. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса : [пер. с англ. В. А. Звегинцева] / Ноам Хомский. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. – 262 с.

89. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории / Н. Хомский // Новое в лингвистике. – Вып. IV. Математические аспекты структуры языка. Лингвистические направления. Доклады IX международного конгресса лингвистов. – М. : Прогресс, 1965. – С. 465–576.

90. Храковский В. С. Теоретический анализ условных конструкций (семантика, исчисление, типология) // Типология условных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – СПб. : Наука, 1998. – С. 7–96.

91. Худяков А. А. Теоретическая грамматика английского языка / Андрей Александрович Худяков. – М. : Академия, 2005. – 256 с.

92. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уолис Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.

93. Черепня Ю. В. Граматичний статус умовного способу в сучасній англійській мові / Ю. В. Черепня // Функціональна лінгвістика. – 2010. – С. 312–314.

94. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

95. Швейцер А.Д. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Высшая школа, 1978. – 216 с.

96. Шевченко И. С. Мовленнєвий акт у когнітивно-дискурсивній парадигмі / И. С. Шевченко // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія Філологія. – 2007. – Т.10. – № 1. – С. 28–36.

97. Шевченко И. С. Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход / И. С. Шевченко // Тверской лингвистический

меридиан : [сб. научн. статей]. – Вып. 7: в мире языка. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2007. – С. 69–80.

98. Шевченко И. С. Гибридная природа извинения: когнитивно-прагматический анализ / И. С. Шевченко // Жанры речи : [сб. научн. статей]. – Вып. 6. Жанры и язык. – Саратов : Изд. центр "Наука", 2009. – С. 329–337.

99. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматических свойств английского вопросительного предложения (16-20 вв) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Шевченко Ирина Семеновна. – К., 1999. – 373 с.

100. Шевченко И. С. Сложные директивы и их историческое развитие в английском дискурсе / И. С. Шевченко, Л. В. Михайлова // Вестник Международного славянского университета. – 2002. – Т.5. – № 3. – С. 9–13.

101. Шевченко И. С. Лингвистическая прагматика в Украине / И. С. Шевченко // Лингвистическая прагматика [учебное пособие] / [ред. И. П. Сусов]. – Винница : Нова Книга, 2009. – С. 261–271.

102. Ярцева В. Н. История английского литературного языка IX–XV вв. / Виктория Николаевна Ярцева. – М. : Наука, 1985. – 247 с.

103. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : дис. ...кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 / Ясакова Наталя Юріївна. – К., 2000. – 195 с.

104. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, J. Leech, J. Svartvik. – L., New York : Longman, 1985. – 1779 p.

105. A Manual of the Writings in Middle English, 1050–1400 / [ed. by J. E. Wells]. – Connecticut Academy of Arts and Sciences, 1916. – 881 p.

106. Akimoto M. On the Grammaticalization of the Parenthetical "I am afraid" / Minoji Akimoto // Studies in English historical Linguistics and Philology : A Festschrift for Akio Ozumi. – Frankfurt am Main : Peter Lang. – 2002. – P. 1–47.

107. Allan K. Meaning and Speech acts [Electronic Resource] / Keith Allan. – Access Mode : <http://users.monash.edu.au/~kallan/papers/Speechacts.html#s1>

108. Allen J. Natural Language Understanding / James Allen. – Benjamin / Cummings Publishing Company, 1995. – 654 p.
109. Austin J. L. How To Do Things With Words / John L. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1975. – 342 p.
110. Barber Ch. The English Language. A Historical Introduction / Ch. Barber, J. C. Beal, Ph. A. Shaw. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 306 p.
111. Baugh A. A History of the English Language / A. Baugh, T. Cable. – L. : Routledge. – 2002. – 447 p.
112. Biber D. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Johansson, G. Leech. – [6th ed.]. – Harlow : Pearson Education, 2007. – 1204 p.
113. Biberauer T. Changing EPP Parameters in the History of English: Accounting for Variation and Change / T. Biberauer, I. Roberts // English Language and Linguistics. – 2005. – №9. – P. 5–46.
114. Black C. A. A Step-by-Step Introduction to Government and Binding Theory of Syntax / Cheryl A. Black. – Access Mode : <http://www-01.sil.org/mexico/ling/e002-introgb.pdf>
115. Brinton L. Historical Pragmatics and the Diachronic Study of Pragmatic Markers : a Reassessment / L. Brinton // Workshop on Historical Pragmatics, 12th International Conference On English Historical Linguistics. – Glasgow, 2002.
116. Brinton L. Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions / Laurel Brinton. – New York : Mouton de Gruyter, 1996. – 415 p.
117. Brown P. Politeness. Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 329 p.
118. Chen G. The Degrammaticalization Of Adresse-Satisfaction Conditionals In Early Modern English / G. Chen // Advances In English Historical Linguistics. – Berlin : Mouton De Gruyter, 1998. – P. 23–32.

119. Chomsky N. *Minimalist Inquiries: the Framework* / N. Chomsky // *Step by Step*. – Cambridge, Mass. : MIT Press. – 2000. – P. 89–155.
120. Chomsky N. *Lectures on Government and Binding. The Piza Lectures* / Noam Chomsky. – [7th ed.]. – Berlin, N. Y. : Mouton de Gruyter, 1981. – 371 p.
121. Comrie B. *Conditionals: A Typology* / B. Comrie // *On Conditionals*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1986. – P. 77–99.
122. Corrie M. *Middle English – Dialects and Diversity* / M. Corrie // *The Oxford History of English* [ed. by Lynda Mugglestone]. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – P. 86–202.
123. Cruse A. *Meaning in Language* / Alan Cruse. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 424 p.
124. Curme G. O. *A Grammar of the English Language* / George O. Curme. – Boston : D.C. Heath and Company, 1935. – Vol. II. Morphology. – 370 p.
125. Curme G. O. *A Grammar of the English Language* / George O. Curme. – Boston : D.C. Heath and Company, 1931. – Vol. III. Syntax. – 616 p.
126. Dancygier B. *Conditionals and Prediction : Time, Knowledge and Causation in Conditional Constructions* / B. Dancygier // *Journal of Linguistics*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – Vol. 37. – P. 175–180.
127. Dancygier B. *Mental Spaces in Grammar : Conditional Constructions* / B. Dancygier, E. Sweetser. – Cambridge University Press, 2005. – 278 p.
128. Dancygier B. *Semanto-Pragmatic Classification of Conditionals* / B. Dancygier, E. Mioduszevska // *Studia Anglica Posnaniensia* 17. – 1984. – P. 121–134.
129. de Haan G.J. *Finiteness and Verb Fronting in Frisian* / G. J. de Haan, F. Weerman // *Verb Second Phenomena in Germanic Languages*. – Dordrecht : Foris Publications, 1985. – P. 88–123.
130. Declerck R. *Conditionals : A Comprehensive Empirical Analysis* / R. Declerck. – Berlin – N.Y. : Mouton de Gruyter, 2001. – 538 p.

131. Denison D. *English Historical Syntax: Verbal Constructions* / David Denison. – L., New York : Longman, 1993. – 530 p.
132. Denison D. *Slow, Slow, Quick, Quick, Slow : the Dance of Language Change?* / D. Denison // *SELIM Studies in Medieval English Language*. – Vigo : Universidade de Vigo. – 1999. – P. 51–64.
133. Diesing M. *Verb Movement and the Subject Position in Yiddish* / M. Diesing // *Natural Language and Linguistic Theory*. – 1990. – P. 41–79.
134. Dryer M. S. *The Order of Subject, Object and Verb* / Matthew Dryer [Electronic Resource]. – Access Mode : <http://wals.info/chapter>
135. Dudman V. H. *Vive la Revolution!* / V. H. Dudman // *Mind*. – 98. – P. 591–603.
136. English E. D. *Encyclopedia of the Medieval World* / Edward D. English. – New York : Facts on File. inc, 2005. – 944 p.
137. Fischer O. *Syntax* / O. Fischer // *The Cambridge History of the English Language*. – Vol. II. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 207–408.
138. Franke M. *The Pragmatics of Biscuit Conditionals* [Electronic Resource] / Michael Franke. – Access Mode : http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~mfranke/Papers/AC07_Paper.pdf
139. Freidin R. *Foundations of Generative Syntax* / Robert Freidin. – Cambridge, L. : MIT Press. – 1992. – 359 p.
140. Geis M. *The Syntax of Conditional Sentences* / M. Geis // *Studies in Generalized Phrase Structure Grammar*. – Ohio State University, 1985. – P. 130–159.
141. Gilberto G. *Three Types of Conditionals and Their Verb Forms in English and Portuguese* / G. Gilberto // *Cognitive Linguistics*. – 2008. – № 19–2. – P. 219–240.
142. Gotti M. *English Historical Linguistics* / M. Gotti, M. Dossena, R. Dury. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2006. – 259 p.

143. Greenbaum S. A Student's Grammar of the English Language / S. Greenbaum, R. Quirk. – L. : Harlow : Longman, 1991. – 490 p.
144. Greenberg J. H. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements [Electronic Resource]. – Access Mode : <http://ling.kgw.tu-berlin.de/Korean/Artikel02/>
145. Haegeman L. The Left Periphery of Adverbial Clauses [Electronic Resource] / L. Haegeman. – Access Mode : <http://tv.uvigo.es/uploads/material/Video/3820/haegeman2.pdf>
146. Haegemann L. English Grammar. A Generative Perspective / L. Haegemann, J. Gueron. – Oxford, Berlin : Blackwell Publishers. – 1999. – 672 p.
147. Haegemann L. Introduction to Government & Binding Theory / Liliane Haegemann. – Cambridge (Mass.) : Basil Blackwell, 1991. – 618 p.
148. Harder P. Functional Semantics : A Theory of Meaning, Structure and Tense in English / Peter Harder. – Berlin / New York : Mouton de Gruyter, 1996. – 533 p.
149. Harris A. Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective / A. Harris, L. Campbell. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 488 p.
150. Hegarty M. A Feature-Based Syntax of Functional Categories. The Structure, Acquisition, and Specific Impairment of Functional Systems / Michael Hegarty // Studies in Generative Grammar № 79. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 348 p.
151. Hinterholzl R. Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic / R. Hinterholzl, S. Petrova. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2009. – 391 p.
152. Hopper P. Grammaticalization / P. Hopper, E. Traugott. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 1993. – 256 p.
153. Huddleston R. D. Sentence Types and Clause Subordination / R. D. Huddleston // Concise Encyclopedia of Grammatical Categories / [ed. K. Brown, J. Miller]. – Amsterdam : Elsevier, 1999. – P. 329–343.

154. Huddleston R. D. *English Grammar: An Outline* / Rodney D. Huddleston – [5th ed.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 212 p.
155. Huddleston R. D. *The Cambridge Grammar of the English Language* / R. D. Huddleston, G. K. Pullum. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 1842 p.
156. Iatridou S. *Topics in Conditionals* / Sabine Iatridou. – MIT, 1991. – 179 p.
157. Iatridou S. *Conditional Inversion [Electronic Resource]* / S. Iatridou, D. Embick. – Access mode : http://web.mit.edu/~linguistics/people/faculty/iatridou/conditional_inversion.pdf
158. Izvorski R. *The Present Perfect as an Epistemic Modal* / R. Izvorski // *Proceedings of SALT VII*. – 1997. – P. 222–239.
159. Jucker A. *Speech Acts in the History of English* / A. Jucker, I. Taavitsainen. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing company, 2008. – 327 p.
160. Kastovsky D. *Historical English Syntax* / Dieter Kastovsky. – New York: Mouton de Gruyter, 1991. – 501 p.
161. Kastovsky D. *Historical Morphology from a Typological Point of View* / D. Kastovsky // *Types of Variation: Diachronic, dialectal and typological interfaces 2006*. – P. 53–80
162. Kayne R. S. *The Antisymmetry of Syntax* / Richard S. Kayne. – Cambridge: MIT Press, 1994. – 195 p.
163. Kemenade A. van *The Handbook of the History of English* / A. van Kemenade, B. Los. – Blackwell Publishing, 2006. – 672 p.
164. Kohnen T. *Towards a History of English Directives* / T. Kohnen // *Text Types and Corpora: Studies in Honor of Udo Fries*. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – P. 165–175.
165. Kovács É. *The Subjunctive in Old English and Middle English* / Eva Kovacs // *Eger Journal of English Studies*, 2010. – P. 57–69.

166. Kroch A. Verb-Object in Early Middle English / A. Kroch, A. Taylor [Electronic Resource]. – Access Mode : <http://www.ling.upenn.edu/~kroch/online-frame.html>
167. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Descriptive Application / Ronald Wayne Langacker. – Stanford University Press, 1991. – 557 p.
168. Lass R. Historical Linguistics and Language Change / Roger Lass. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1997. – 423 p.
169. Leech G. A Glossary of English Grammar / Geoffrey Leech. – Oxford University Press, 2006. – 144 p.
170. Leech G. A Communicative Grammar of English / G. Leech, J. Svartvik – L., N. Y. : Longman, 1994. – 423 p.
171. Lehmann C. Thoughts on Grammaticalization / Christian Lehmann. – Lincom Europa, 1995. – 192 p.
172. Lehmann W. P. Proto-Indo-European Syntax [Electronical Resource] / Winfred Philip Lehmann. – 1974. – Access Mode : <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pies00.html>
173. Leith D. A Social History of English / Dick Leith. – London : Routledge, 1997. – 266 p.
174. Lerer S. Inventing English : A Portable History of the Language / Seth Lerer. – Columbia University Press, 2007. – 320 p.
175. Lightfoot D. W. Principles of Diachronic Syntax / David Lightfoot. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 429 p.
176. Lightfoot D. How to Set Parameters : Arguments from Language Change / David Lightfoot. – Cambridge, Mass : MIT Press, 1991. – 226 p.
177. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics / John Lyons. – Cambridge University Press, 1972. – 519 c.
178. Main Clause Phenomena. New Horizons / [ed. L. Aelbrecht, L. Haegeman, R. Nye]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2012. – 432 p.

179. Marmaridou S. Pragmatic Meaning and Cognition / Sophia Marmaridou . – Amsterdam : John Benjamins Publishing Co, 2000. – 318 p.
180. Massam D. VSO and VOS: Aspects of Niuean word order / D. Massam // The Syntax of Verb Initial Languages. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 97–117.
181. May R. Logical Form: Its Structure and Derivation / Robert May. – Cambridge : MIT Press, 1985. – 198 p.
182. Mezenin S. M. A History of English (Life of Language) / Sergei Mikhailovich Mezenin. – М. : МГИ им. Е.Р. Дашковой, 1997. – 150 p.
183. Millroy J. Linguistic Variation and Change / James Millroy. – Blackwell Publishing, 1992. – 256 p.
184. Mitchell B. Old English Syntax / Bruce Mitchell. – Oxford : Clarendon Press, 1985. – Vol. II. – 1080 p.
185. Mitchell B. Old English Syntax/ Bruce Mitchell. – Oxford : Clarendon Press, 1985. – Vol. I. – 820 p.
186. Momma H. The History of the English Language / H. Momma, M. Matto. – Blackwell Publishing, 2008. – 690 p.
187. Mugglestone L. The Oxford History of English / Lynda Mugglestone. –Oxford : Oxford University Press, 2006. – 504 p.
188. O'Grady W. Contemporary Linguistics : an Introduction / W. O'Grady, J. Archibald, M. Aranoff, J. Rees-Miller. – Boston, New York : Bedford/ St.Martin's, 2010. – 694 p.
189. Palander-Collin M. Grammaticalization and Social Embedding : I think and Me Thinks in Middle and Early Modern English / Minna Palander-Collin. – Helsinki : Societe Neophilologicue, 1999. – 157 p.
190. Pesetsky D. Language-Particular Processes and the Earliness Principle [Electronical Resource] / David Pesetsky. – 1989 – Access Mode : <http://web.mit.edu/linguistics/people/faculty/pesetsky/earliness.pdf>
191. Radford A. English Syntax. An Introduction / Andrew Radford. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 384 p.

192. Radford A. *Analysing English Sentences. A Minimalist Approach* / Andrew Radford. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 542 p.
193. Rescher N. *Conditionals* / Nicholas Rescher. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2007. – 246 p.
194. Rissanen M. *Early English in the Computer Age* / M. Rissanen, M. Kyto, M. Palander-Collin. – Berlin, New York : Mouton De Gruyter, 1993. – 306 p.
195. Rissanen M. *Syntax* / Matti Rissanen // *The Cambridge History of the English Language*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – Vol. III. – P. 187–331.
196. Ross J. R. *Constraints on Variables in Syntax* [Electronical Resource] / John Robert Ross. – 1967. – Access Mode : <http://www-personal.umich.edu/~jlawler/aue/ross.html>
197. Santorini B. *Variation and Change in Yiddish Subordinate Clause Word Order* / B. Santorini // *Natural Language and Linguistic Theory*. – 1992. – № 10. – P. 595–640.
198. Schutze C. *Synchronic and Diachronic Microvariation in English 'do'* / C. Schutze // *Lingua* 114. – 2004. – P. 495–516.
199. Searle J. *The Foundations of Illocutionary Logic* / J. Searle, D. Vanderveken. – Cambridge, London, New York : Cambridge University Press, 1984. – 187 p.
200. Singh I. *The History of English. A Student's Guide* / Ishtla Singh. – L. : Hodder Education, 2005. – 226 p.
201. Stockwell R. P. *On the History of the Verb-Second Rule in English* / R. P. Stockwell // *Topics in English Linguistics. Studies and Monographs* 23. *Historical English Syntax* / [ed. by D. Kastovsky]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter. – 1984. – P. 575–592.
202. Strang B. M. *A History of English* / B. M. Strang. – L. : Methuen & Co., Ltd., 1970. – 453 p.

203. Sweet H. *A New English Grammar, Logical and Historical* / Henry Sweet. – Oxford : Clarendon press, 1892. – Part 1. – 499 p.
204. *The Blackwell Companion to Syntax* / [ed. by M. Everaert, H. van Riemsdijk]. – Blackwell Publishing Ltd, 2006. – 640 p.
205. *The Cambridge History of the English Language* / [ed by R. Lass]. – Vol. III. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 771 p.
206. *The Cambridge History of the English Language* / [ed. by N. Blake]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – Vol. – II. – 676 p.
207. *The Cambridge History of the English Language* / [ed. by R. Hogg]. – Vol. – I. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 609 p.
208. Thompson S. *A Quantative Perspective on the Grammaticalization of Epistemic Parentheticals in English* / S. Thompson, A. Mulac // *Approaches to Grammaticalization*. – Amsterdam : John Benjamins, 1991. – P. 313–339.
209. Tomaszewicz B. *The Syntactic Position of Polish by and Main Clause Phenomenon [Electronic Mode]* / Barbara Tomaszewicz. – Access Mode : http://www-scf.usc.edu/~btomasze/tomaszewicz_gdyby_proof_pre-final.pdf
210. Traugott E. *Syntax* / E. C. Traugott // *The Cambridge History of the English Language* [ed. by Richard M. Hogg]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – Volume 1. – P. 168–289.
211. Traugott E. *Conditional Markers* / E. Traugott // *Iconicity in Syntax*. – Benjamins Publishing Company, 1985. – P. 289–311.
212. Traugott E. *Regularity in Semantic Change* / E. Traugott, R. Dasher. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 341 p.
213. Trips C. *From OV to VO in Early Middle English* / Carola Trips. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2002. – 351 p.
214. van Gelderen E. *A History of the English* / Elly van Gelderen. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 2006. – 334 p.
215. Vikner S. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages* / Sten Vikner. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 294 p.

216. Visser F. Th. An Historical Syntax of the English Language / Frederic Theodor Visser. – Leiden : E. J. Brill, 1973. – Vol. IV, Part 2. – P. 111–271.
217. von Fintel K. Evidence for Presuppositional Indefinites [Electronic resource] / Kai von Fintel. – MIT, 1998. – Access Mode : <http://web.mit.edu/fintel/fintel-1998-presupp-indef.pdf>
218. Watson G. The New Cambridge Bibliography of English Literature / George Watson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1974. – 1282 p.
219. Wischer I. Grammaticalization versus Lexicalization : "Methinks There is Some Confusion / I. Wischer // Pathways of Change. Grammaticalization in English. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 2000. – P. 355–370.
220. Zhabotynska S. A. NP₁ is NP₂ Construction: Semantic Variability // XII International Conference "Cognitive Modeling in Linguistics – 2010", (Dubrovnik, Croatia, September 6-12, 2010) : Proceedings / [ed. by V. Solovyev, V. Polyakov]. – Kazan : Kazan State University, 2010. – V. 2. – P. 27–28.
221. Zanuttini R. Crosslinguistic Research in Syntax and Semantics Negation Tense and Clausal Architecture / R. Zanuttini, H. Campos, E. Herburger, P. H. Portner. – Washington D. C.: Georgetown University Press, 2006. – 231 p.
222. Zentz J. Morphological Evidence for a Movement Analysis of Adverbial Clauses [Electronic Resource] / Jason Zentz. – Yale University, 2011. – Access Mode: academia.edu

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

223. Глоссарий философских терминов проекта "Distance" [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://terme.ru/dictionary/191/word/uslovija>
224. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
225. Начала современного естествознания : [тезаурус] / [Електронний ресурс] / В. Н. Савченко, В. П. Смагин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 336 с. – Режим доступу до ресурсу : <http://terme.ru/dictionary/908/word/uslovie>

226. Словник української мови [в 11 т]. – Т. 1. – К., 1970. – 832 с.
227. Философский энциклопедический словарь / [Электронный ресурс] [гл. редакция : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с. – Режим доступа до ресурсу : <http://terme.ru/dictionary/180/word/uslovie>
228. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : Инфра-М, 1997. – 576 с.
229. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – [7-е перераб. и доп]. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
230. Encyclopedia Britannica [Electronic Resource]. – Access Modem : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/400790/mystery-play>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Ancrene Wisse [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/hasenfratz-ancrene-wisse>
2. Avowyng of Arthur [Electronic resource] / [ed. by Thomas Hahn]. – Access Mode : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/avowfrm.htm>
3. Baker R. Theatrum redivivum [Electronic resource] / R. Baker. – Access Mode : <http://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A29842.0001.001?view=toc>
4. Beues of Hamtoun [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/salisbury-bevis-of-hampton-introduction>
5. Chaucer J. The Canterbury Tales [Electronic resource] / J. Chaucer. – Access Mode : <http://quod.lib.umich.edu/c/cme/CT/1:2.2?rgn=div2;view=fulltext>
6. Cursor Mundi [Electronic resource]. – Access Mode : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=AJT8128.0001.001>
7. Elucidarium [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text-online>
8. Epitath for Donald Oure, Poems Public and private by William Dunbar [Electronic resource]. – Access Mode : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/dunfrm2.htm>
9. Everyman [Electronic resource]. – Access Mode : <http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/everyman.asp>
10. Gest Historiale of the Destruction of Troy [Electronic resource]. – Access Mode : <http://middleenglishromance.org.uk/mer/manuscr/41>
11. Good Counsel for Lovers, Poems in the Courtly Tradition by William Dunbar [Electronic resource]. – Access Mode : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/dunfrm3.htm>
12. Gower J. Confessio Amantis. – Volume 1: Introduction [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-volume-1-introduction>

13. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 2 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-2>
14. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 3 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-3>
15. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 4 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-4>
16. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 5 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-5>
17. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 6 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-6>
18. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 7 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-7>
19. Gower J. *Confessio Amantis*. – Volume 8 [Electronic resource] / J. Gower. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/peck-gower-confessio-amantis-book-8>
20. *Havelok the Dane* [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/salisbury-four-romances-of-england-havelok-the-dane>
21. Henryson R. *Orpheus and Eurydice* [Electronic resource] / R. Henryson. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/parkinson-henryson-complete-works-orpheus-and-eurydice>
22. Henryson R. *The Complete Works: Fables* [Electronic resource] / R. Henryson. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/parkinson-henryson-complete-works-fables>

23. Henryson R. The Minor Poems [Electronic resource] / R. Henryson. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/parkinson-henryson-complete-works-shorter-poems-stronger-attributions>
24. Henryson R. The Morall Fabillis of Esope the Phrygian [Electronic resource] / R. Henryson. – Access Mode : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=HenFabl>
25. Higden's Polychronicon [Electronic resource]. – Access Mode : <https://archive.org/details/polychroniconra00lumbgoog>
26. Inter Diabolus et Virgo [Electronic resource]. – Access Mode : <http://folkhistory.blogspot.com/2013/10/inter-diabolus-et-virgo.html>
27. Joseph of Arimathie [Electronic resource]. – Access Mode : <http://quod.lib.umich.edu/c/cme/AHA2700.0001.001/1:3?rgn=div1;view=fulltext>
28. Kyng Alisaunder [Electronic resource]. – Access Mode : <http://auchinleck.nls.uk/mss/alisaunder.html>
29. King Horn [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/salisbury-king-horn>
30. Lai le Freine [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/laskaya-and-salisbury-middle-english-breton-lays-lay-le-freine>
31. Marlowe C. Edward II [Electronic resource] / C. Marlowe. – Access Mode: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0007>
32. Mirk J. Sermon on St. Margaret [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/reames-middle-english-legends-of-women-saints-john-mirk-sermon-on-st-margaret>
33. Octovian [Electronic resource]. – Access Mode : <http://d.lib.rochester.edu/teams/text/hudson-octavian>
onlyenglishprocl00ellirich_djvu.txt
34. Peri Didaxeon [Electronic resource]. – Access Mode : http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_6258_b

35. Prik of Conscience [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/morey-prik-of-conscience-entre>
36. Robert of Brune. Story of England [Electronic resource] / Robert of Brune . – Access Mode :
https://archive.org/stream/storyengland00offigoog/storyengland00offigoog_djvu.txt
37. Robert of Brunne Handlyng synne 's [Electronic resource] / Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=AHA2735.0001.001>
38. Robert of Gloucester's Chronicle [Electronic resource] / Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/c/cme/AHB1378.0001.001?rgn=main;view=toc>
39. Second Shephard's Play [Electronic resource] / Access Mode :
<http://www.calvin.edu/academic/engl/215/ssp.htm>
40. Segar W. The Book of Honor and Armes / W. Segar. – Scholars' Facsimiles & Reprints, 1975 – 435 p.
41. Sir Degare [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/laskaya-and-salisbury-middle-english-breton-lays-sir-degare>
42. Sir Degrevant [Electronic resource] / [ed. by Erik Kooper]. – Access Mode :
<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/eksdfm.htm>
43. Sir Eglamour of Artois [Electronic resource] / [ed. by Harriet Hudson]. – Access Mode :
<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/eglafrm.htm>
44. Sir Gawain: Eleven Romances and Tales [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/hahn-sir-gawain>
45. Sir Orfeo [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/laskaya-and-salisbury-middle-english-breton-lays-sir-orfeo>
46. Sir Tristrem [Electronic resource] / [ed. by Alan Lupack]. – Access Mode :
<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/tristfrm.htm>

47. South English Legendary [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;idno=AHA2708.0001.001>
48. The Bruce [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/cgi/m/mec/hyp-idx?type=byte&size=First+100&byte=207626&author=Barbour%2C%20John>
49. The Brut, or the Chronicles of England [Electronic resource]. –
 Access Mode :
https://archive.org/stream/brutorchronicles00brieuoft/brutorchronicles00brieuoft_djvu.txt
50. The Clerk Who Would See the Virgin [Electronic resource]. – Access
 Mode : <http://auchinleck.nls.uk/mss/clerkvirg.html>
51. The Debate between the Body and the Soul [Electronic resource]. –
 Access Mode :
https://archive.org/stream/cu31924013113364/cu31924013113364_djvu.txt
52. The Debate between the Heart and the Eye [Electronic resource]. –
 Access Mode : https://archive.org/stream/jstor-2916199/2916199_djvu.txt
53. The Gast of Gy [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/foster-three-purgatory-poems-gast-of-gy>
54. The Gest Hystoriale of the Destruction of Troy: an Alliterative Romance
 tr. from Guido de Colonna's "Hystoria troiana" [Electronic resource] / [ed. by G.
 A. Panton and D. Donaldson]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/c/cme/APE7380.0001.001?rgn=main;view=fulltext>
55. The Efficacy of the Ave Marias [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/cgi/m/mec/hyp-idx?type=byte&byte=1437890>
56. The Northern Homily Cycle [Electronic resource] / [ed. by Anne B.
 Thompson]. – Access Mode :
<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/tnhc2frm.htm>
57. The Northern Passion [Electronic resource] / [ed. by George Shuffelton].
 – Access Mode : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/sgas28frm.htm>

58. The N-Town Plays [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/sugano-the-n-town-plays>
59. The Owl and the Nightingale [Electronic resource]. – Access Mode :
https://archive.org/stream/owlandnightingal00atkiuoft/owlandnightingal00atkiuoft_djvu.txt
60. The Paston Letters [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://www.luminarium.org/medlit/pastontext.htm>
61. The Pearl [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/stanbury-pearl>
62. The Poems of Laurence Minot [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/osberg-poems-of-laurence-minot-1333-1352>
63. The Proclamation of Henry the Third [Electronic resource]. – Access Mode :
<https://archive.org/stream/onlyenglishprocl00ellirich/>
64. The Siege of Jerusalem [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/livingston-siege-of-jerusalem>
65. The Short Metrical Chronicle [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://auchinleck.nls.uk/mss/smc.html>
66. The Treasure of Euonymus [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A01662.0001.001?view=toc>
67. The Treatise on Hunting [Electronic resource]. – Access Mode :
<https://muse.jhu.edu/article/450407/pdf>
68. The Vision of William concerning Piers, the Plowman's Tale [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://d.lib.rochester.edu/teams/text/dean-six-ecclesiastical-satires-plowmans-tale>
69. The York Plays [Electronic resource] / [ed. by R. Beadle]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=York>
70. Vices and Virtues [Electronic resource]. – Access Mode :
<http://quod.lib.umich.edu/c/cme/VicesV1?rgn=main;view=toc>

71. Ywain and Gawain [Electronic resource] / [ed. by Mary Flowers
Braswell].   –   Access   Mode   :
<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/ywnfrm.htm>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Діалектологічна та жанрова належність середньоанглійських пам'яток

№	Діалект	Пам'ятка писемності	Період	Жанр
1	Західно центральний	Saint Margaret	1220	Агіографія (клерикальний жанр)
	Західно центральний	Sawles Warde	1220	Релігійний трактат, проповідь (клерикальний жанр)
	Західно центральний	Ancrene Wisse	1225–1240	Дидактичний твір (клерикальний жанр)
	Західно центральний	South English Legendary	1270–1285	Агіографія (клерикальний жанр)
	Західно центральний	The Short Metrical Chronicle	1320–1340	Хроніка
	Західно центральний	Sir Degare	1325	Лицарський роман
	Західно-центральний ?	The Treatise on Hunting	1327	Наукова праця
	Західно центральний	Joseph of Arimathie	1350–1360	Клерикальний жанр
	Західно центральний	The Debate between the Body and the Soul	1350–1400 ?	Дебати
	Західно центральний	The Vision of William concerning Piers, the Plowman	1362–1393	Релігійна розповідь ?
	Західно центральний	The Siege of Jerusalem	1370–1380	Розповідь
Західно центральний	Sir Gawain and the Green	1375–1400	Лицарський роман	

		Knight		
	Західно центральний	The Pearl	1375–1400 ?	Розповідь ?
2	Південний	Elucidarium	1100–1150 ?	Дебати
	Південний ?	Peri Didaxeon	1150 ?	Наукова праця
	Південний	The Owl and the Nightingale	1198–1216	Байка
	Південний	Vices and Virtues	1200	Клерикальний жанр
	Південний	Beues of Hamtoun	1200–1250?	Лицарський роман
	Південний	Lai le Freine	1300–1320	Лицарський роман
	Південний	Sir Orfeo	1330–1340	Лицарський роман
	Південний	Polychronichon	1364 (1350– 1402 ?)	Історико- теологічна хроніка
	Південний	Inter Diabolus et Virgo	1444	Дебати
	Південний	The Brut, or the Chronicles of England	1480	Історична хроніка
3	Північний	The Northern Homily Cycle	1295–1306 ?	Проповідь, настанова
	Північний	The York Plays	1300– ?	Містерія (Mystery Play)
	Північний	The Pricke of Conscience (<i>Ayenbite of Inwit</i>)	1300–1349 ?	Релігійний трактат (розповідь)
	Північний	Cursor Mundi	1300	Клерикальний жанр
	Північний	Ywain and Gawain,	1300–1350	Лицарський роман
	Північний	The Gast of Gy,	1320–1350	Розповідь
	Північний	Sir Tristrem	1330	Лицарський роман

Північний	The Poems of Laurence Minot, How Edward at Hogges unto land wan and rade thurgh France or ever he blan,	1333–1352 ?	Драматичні твори?
Північний	Sir Eglamour of Artois	1350	Лицарський роман
Північний	The Northern Passion,	1350?	Клерикальний жанр
Північний	Octovian, by the 14th-century poet Thomas Chestre	1350?	Лицарський роман
Північний / Північно-західний	Gest Historiale of the Destruction of Troy,	1350–1400	Лицарський роман
Північний / Північно-західний ?	Avowynge of Arthur	1350–1400	Поезія – розповідь ?
Північний (Шотландський)	The Bruce by John Barbour	1376	Історична хроніка?
Північний	Second Shepherd's Play	1400–1450	Містерія / драма
Північний	Sir Degrevant,	1400–1450 ?	Лицарський роман
Північний	The Toweley Plays	1400–1450 ?	Містерія (Mystery Play)
Північний	The Morall Fabillis, by Robert	1480	П'єса моральності

		Henryson		
	Північний (Шотландський)	The Minor Poems, Robene and Makyne, by Robert Henryson,	1480	П'еса моральності
	Північний (Шотландський)	Robert Henryson, Orpheus and Eurydice,	1480 ?	П'еса моральності ?
	Північний	Gavin Douglas, The Palis of Honoure,	1500 ?	Лицарський роман
	Північний (Шотландський)	Poems Devotional and Moral, Of the Passion of Christ, by Robert Henryson	1501–1510	П'еса моральності ?
4	Східно-центральний	King Horn	1225	Лицарський роман
	Східно центральний	Proclamation of Henry III	1258	Документ
	Східно центральний ?	Robert of Gloucester's Chronicle	1260–1300	Хроніка
	Східно центральний	Kyng Alisaunder	1275–1325 ?	Лицарський роман
	Східно центральний	Miracles of the Virgin	1280–1500 ?	Клерикальний жанр
	Східно-центральний	Handlyng Synne by Robert Manning of	1303	Клерикальний жанр

	Brunne		
Східно-центральный	Song on the Times of Edward II	1321	П'еса моральності ?
Східно-центральный	The Story Of England, By Robert Manning Of Brunne	1338	Хроніка
Східно-центральный ?	Efficacy of Ave Marias	1380 ?	Клерикальний жанр
Східно-центральный	The Confessio Amantis by John Gower	1385–1393	П'еса моральності ? / клерикальний жанр
Східно-центральный (Лондонський діалект)	The Canterbury Tales by Geoffrey Chaucer	1386–1389	Розповідь
Східно-центральный	The Paston Letters	1422–1509	
Східно-центральный	Havelok the Dane	1280–1290	Лицарський роман
Східно-центральный	Everyman	1485	П'еса моральності ?